

บทที่ ๒

ธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงเรื่องธาตุไว้หลายที่หลายแห่ง มีความหมายว่า “ทรงไว้” “ไม่สลายไป” “กำหนดรู้ได้” ถ้าจะให้คำนิยามชัด ๆ ก็ต้องว่า คุณสมบัติอันเป็นส่วนประกอบส่วนสุดท้ายที่เป็นรากฐานที่ถูกต้อง และจำเป็น เพื่อประกอบเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ ขึ้นมา สักสิ่งหนึ่ง นี่หมายความว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สำเร็จรูปขึ้นมาได้แล้วนี้ เช่นร่างกาย และจิตใจของคนเราซึ่งมีส่วนประกอบอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ธาตุ” ในการศึกษาครั้งนี้

ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นหัวข้อการศึกษาเกี่ยวกับธาตุ ซึ่งจะผนวกเอาธาตุทางฝ่ายวัตถุ รูปธรรมมาผสมผสานเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของเนื้อหา ดังนี้

- ๒.๑ ธาตุในฐานะที่ทรงไว้ซึ่งสิ่งทั้งปวง
- ๒.๒ ประเภทและลักษณะของธาตุ
- ๒.๓ กระบวนการทำงานของธาตุ
- ๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ ธาตุในฐานะที่ทรงไว้ซึ่งสิ่งทั้งปวง

ในอัมมนิยามสูตร^๑ พระบรมศาสดา ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ใจความว่า เพราะเหตุที่พระตถาคตทั้งหลาย จะบังเกิดขึ้นก็ตาม จะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม จิตตาวะ สา ธาตุ ธรรมธาตุนั้นย่อมตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว อัมมัญญิตตตา คือความตั้งอยู่แห่งธรรมตา อัมมะนิยามะตา คือความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมตา สิ่งปรุงแต่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง สิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย ทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็น อนัตตา ตถาคตย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่ง “ธรรมธาตุ” นั้น ครั้นรู้พร้อมเฉพาะถึงพร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหยายของที่ชื่อว่า ธาตุ-อายตนะ-ขันธ อุปาทาน ขันธ ปฏิจจสมุปบาท ธรรมธาตุกลุ่มนี้เป็นบริบททั้งหมดของสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต บนพื้นพิภพนี้ และทั้งในสากลจักรวาล

ธรรมธาตุใดในกรณีนั้นอันเป็น ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น อวิตถตา ไม่ผิดจากความเป็นอย่างนั้น อนัญญตถตา ไม่เป็นไปโดยประการอื่น อิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่ง สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ธม-ธาตุ หมายถึง สิ่งที่ “ทรงไว้” ซึ่งสภาพของสิ่งทั้งปวง ในขณะเดียวกันก็ถูก

^๑ อัง.ติก.(ไทย)๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

สิ่งอื่น “ทรง” ไว้ด้วย ตรงกับภาษาละตินว่า Conditor คำว่า Conditor นี้ ตรงกับคำว่า ธร-ธาตุ^๒ ในภาษาบาลี ในภาษาบาลี คำนี้แปลว่า เนืองกันอยู่ ทรงกันไว้ แสดงความหมายเด่นชัดขึ้นไปอีกว่า มันแยกกันไม่ได้ มันเนืองกันอยู่ ผูกพันกันอยู่ สัมพันธ์กันไว้ จึงทรงตัวอยู่ได้ด้วยอย่างคนเรานี้ ประกอบไปด้วยธาตุ ๖ ธาตุทั้ง ๖ ต้องเนืองกันอยู่ ต้องสัมพันธ์กันอยู่ ถ้ามันเกิดแยกกันมันก็สลาย มันต้องเนืองกันอยู่จึงจะทรงตัวไว้ได้ถ้าจะให้คำนิยามสั้นๆ ชัดลงไปก็ว่า ส่วนประกอบที่จำเป็น อย่างเด็ดขาดสำหรับสิ่งทั้งหมดหมายความว่ามัน “ทรงไว้” คือ “ทรงอยู่”นั่นเอง นี่เรียกว่า “Elements”หรือตรงกับคำว่า“ธาตุ” ตามความหมายตามตัวหนังสือของภาษาต่าง ๆ สรุปความได้ว่า ทุกชาติทุกภาษามีความหมายที่ตรงกัน

กรัศกายเป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจเข้า เป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจออก ทั้งเป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจเข้าลมหายใจออก เป็นที่ตั้งแห่งมหาภูตรูป เป็นที่ตั้งแห่งกวีฬิงการอาหาร เป็นที่ตั้งแห่งไออุ่น เป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ นั้นแหละคือชีวิต ในที่หลายแห่งต่างกรรมต่างวาระ พระบรมศาสดาตรัสว่า ในกายที่มีวิญญาณนี้บ้าง^๓ อาศัยสรีระนี้บ้าง ซึ่งก็หมายถึงชีวิต คือ รูป กับ นาม กาย กับ ใจ ซึ่งสัมพันธ์กันอยู่ เนืองกันอยู่ ชีวิตก็คือขันธ ๕ นี้เอง ปราศจากขันธ ๕ คือชีวิตนี้ จะบัญญัติโลกนี้โลกอื่น จะบัญญัติมันขึ้น มา สือสารเข้าใจกันได้ แต่ที่ไหน สมมติว่าไม่มีกายกับใจที่เนืองอาศัยกันอยู่ โลกนี้จะมีคามหมายอะไรที่โลกนี้บัญญัติมันขึ้นมาได้ก็เพราะว่า มีกายกับใจที่เนืองสัมพันธ์กันอยู่ รับรู้และสัมผัสได้เข้าใจได้ ถ้าสองอย่าง คือกาย กับ ใจ รูป กับ นาม ต่างสิ่งต่างอยู่ ไม่สัมพันธ์กันแล้ว ชีวิตจะตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อไม่มีชีวิต ธาตุ อายตนะ ขันธ อุปาทานขันธ อันนับเนื่องในสักราย สมุทัยบ้าง อันนับเนื่องในสักรายนิโรธบ้าง สุข ทุกข์ อทุกขมสุข ปัจจัยการทั้งมวลเหล่านั้น จะมีมา แต่ที่ไหน โลกทั้งโลก จะตั้งอยู่ได้แต่ที่ไหน ก็เพราะธาตุ อายตนะ ขันธ อุปาทานขันธเหล่านั้น ประกอบกันอยู่ ดำรงอยู่ ได้ไม่สลายไปด้วย “ธาตุ” ที่มีคุณสมบัติ ทรงไว้ ซึ่งสภาพของสิ่งทั้งปวง ในขราสุตตนิเทศสูตรที่ ๖ ขุททกนิกาย มหานิเทศ อรรถกถาจารย์พรรณนาไว้ตอนหนึ่งใจความว่า ชีวิตนี้น้อย มนุษย์ย่อมตายภายในร้อยปี แม้หากว่ามนุษย์อยู่เกินร้อยปีไป มนุษย์ผู้นั้นย่อมตาย เพราะชราโดยแท้แล ชีวิตนี้น้อยหนอ คำว่าชีวิตนี้ ได้แก่ อายุ ความตั้งอยู่ ความดำเนินไป ความให้อัตภาพดำเนินไป ความหมุนไป ความเป็นอยู่ ชีวิตินทรีย์^๔ ชีวิตน้อย โดยเหตุ ๒ ประการ ชีวิตน้อย เพราะตั้งอยู่น้อย ๑ ชีวิตน้อยเพราะมีกิจน้อย ๑ ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยอย่างไร ชีวิตเป็นอยู่แล้ว

^๒ พุทธศาสนิกขุ, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับย่อความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๑.

^๓ อง.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๓๓/๑๘๕.

^๔ ขุ.ม.อ.(ไทย) ๕/๑/๑๘๒/๖๐๑.

ในขณะที่มันเป็นอดีต ย่อมไม่เป็นอยู่ จักไม่เป็นอยู่ ชีวิตจักเป็นอยู่ในขณะจิตเป็นอนาคต ย่อมไม่เป็นอยู่ ไม่เป็นอยู่แล้ว ชีวิตย่อมเป็นอยู่ในขณะจิตปัจจุบัน ไม่เป็นอยู่แล้ว จักไม่เป็นอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสืบไปว่า

ชีวิต อตภาพ สุข และทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรมประกอบเสมอด้วยจิตดวงเดียว ขณะย่อมเป็นไปพลัน ชันธฺเหล่าใดแตกไปแล้วในอดีตเป็นลำดับ และชันธฺเหล่าใดแตกไปแล้วในอนาคตเป็นลำดับ ความแปลกกันแห่งชันธฺทั้งหลายที่ดับไป ในปัจจุบันกับชันธฺเหล่านั้น มิได้มีในลักษณะ สัตว์ไม่เกิดด้วยอนาคตชันธฺ ย่อมเป็นอยู่ด้วยปัจจุบันชันธฺ สัตว์โลกตายแล้วเพราะความแตกแห่งจิต นี้เป็นบัญญัติทางปรมาตม์^๕

ในที่แห่งเดียวกันนั้นพระบรมศาสดาได้ตรัสไว้มีใจความว่า ชันธฺทั้งหลายแตกแล้วถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ กองชันธฺมิได้มีในอนาคต ชันธฺทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วนั้นแลย่อมตั้งอยู่ เหมือนเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ตั้งอยู่บนปลายเหล็กแหลม ชันธฺทั้งหลายมีความทำลายเป็นธรรมดา ทั้งมิได้เจือกันกับชันธฺที่เกิดก่อนตั้งอยู่ ชันธฺทั้งหลายมาโดยไม่ปรากฏ แตกแล้วไปสู่ที่ไม่ปรากฏ ย่อมเกิดขึ้น และเสื่อมไปเหมือนสายฟ้าแลบในอากาศ ชีวิตน้อยเพราะตั้งอยู่น้อยอย่างนี้^๖

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ชีวิตอุปมาเหมือนเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ตั้งอยู่บนปลายเหล็กแหลม จะหลุดจะร่วงจะตั้งอยู่ได้นานสักปานใด คิดดูเถิด ในที่แห่งเดียวกันนั้นพระผู้มีพระภาคทรงตรัสย่ำว่า ชีวิตน้อยเพราะมีกิจน้อยอย่างไร ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจเข้า เนื่องด้วยลมหายใจออก ทั้งเนื่องด้วยลมหายใจเข้า และลมหายใจออก เนื่องด้วยมหาภูตรูป^๗ เนื่องด้วยกวัฬงการารอาหาร^๘ เนื่องด้วยไออุ่น เนื่องด้วยวิญญาน

พุทธคำรัสตรัสเกี่ยวกับชีวิตตรงนี้ทรงชี้แนะเห็นได้ชัดเจนว่า ไม่มีสมณะพราหมณ์เหล่าอื่นไหน จะชักค้ำได้เลย และทรงตรัสเป็นลำดับต่อไปว่า กรักษกาย^๙ เป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจเข้า ลมหายใจออก เหล่านี้ก็ดี รูปธรรม และอรูปรธรรมที่เกิดร่วมกันก็ดี อรูปรธรรมที่ประกอบกันก็ดี ชันธฺที่

^๕ ขุ.ม.อ.(ไทย) ๕/๑/๑๘๒/๖๐๒.

^๖ ดูรายละเอียดใน ขุ.ม.อ.(ไทย) ๕/๑/๑๘๒/๖๐๓.

^๗ ดูรายละเอียดใน, ขุ.ม.อ.(ไทย) ๕/๑/๑๘๒/๖๐๓ มหาวรรค ๔ หมายถึง องค์ประกอบพื้นฐานส่วนใหญ่ของของชีวิต ได้แก่ ๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ๒) อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) ๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ๔) วายธาตุ (ธาตุลม)

^๘ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๐., ขุ.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๑๘๒/๖๐๓. กวัฬงการารอาหาร หมายถึง อาหารที่เป็นคำข้าว หมายรวมเอาอาหารหยาบและละเอียดที่กลืนกินทุกชนิด

^๙ ขุ.ม.อ.(ไทย) ๕/๑/๑๘๒/๖๐๓. กรักษกาย หมายถึง ถึง กาย หรือ (กลุ่ม) อัน เป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจเข้าและลมหายใจออก

เกิดร่วมกันแห่งลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเหล่านี้ก็ดี ธรรมเหล่านั้นมีกำลังทรมานเป็นนิตย์ต่อกันและกัน มิได้ตั้งมั่นต่อกันและกัน ย่อมยังกันและกันให้ตกไป เพราะความต้านทานมิได้มีแก่กันและกัน ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ดำรงกันและกันไว้ได้ ชันธเหล่านี้อันเหตุปัจจัยมีในก่อนให้เกิดแล้ว แม้เหตุปัจจัยเหล่านั้นดับไปแล้วในก่อน ชันธที่เกิดก่อนก็ดี ชันธที่เกิดภายหลังก็ดี มิได้เห็นกันและกันในกาลไหนๆ ฉะนั้นชีวิตจึงชื่อว่า เป็นของน้อย เพราะกิจน้อยอย่างนี้

พระบรมศาสดาตรัสไว้ในขราสุตตนิทเทศสืบต่อไปใจความว่า อายุของพวกมนุษย์น้อย จำต้องไปสู่ปรโลก มนุษย์ทั้งหลายจำต้องประสบกับความตายตามที่รู้กันอยู่แล้ว ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีมนุษย์ที่เกิดมาแล้วจักไม่ตาย ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดอยู่นานก็เป็นอยู่ได้เพียงร้อยปี หรือเกินร้อยปีก็มีน้อย ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปใจความว่า อายุของพวกมนุษย์น้อย ผู้ใดใคร่ความดี พึงดูหมิ่นอายุน้อยนี้ พึงรับประพจน์ให้เหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะฉะนั้น เพราะความตายจักไม่มาถึงมิได้มี วันคืนล่วงไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยย่อมสิ้นไปฉะนั้น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ชีวิตน้อย หนอ ดังนี้

ชีวิตของใครๆ ย่อมเป็น เช่นนั่นเอง

ปฐมวัย เหมือนเทียนไข ที่เริ่มจุด

แสงไฟผุด ส่องทาง สว่างไสว

ชีวิตก้าวล่วง สุริม ปังฉิมวัย

เหมือนเทียนไข ไส้หมด ชีพปลดปลง

สังขารเรา เหมือนเกวียนเก่า ที่เขาซ่อม

ทุกส่วนงอม พังภินท์ สิ้นประสงค์

แม้หมอดี ช่างเด่น เน้นบรรจง

มีอาจคง เพราะชีวิต อนิจจัง

ชีวิตไม่สิ้นก็ติดดินกันไป เมื่อไม่ดับก็สิ้นใจ เช่นนั่นเอง

สรุปความว่า ชีวิต เนื่องด้วยลมหายใจเข้า เนื่องด้วยลมหายใจออก เนื่องด้วยลมหายใจเข้า และลมหายใจออก เนื่องด้วยมหาภูตรูป เนื่องด้วยโออุณ เนื่องด้วยกวจิณการอาหาร เนื่องด้วยวิญญาณ ชีวิตหรือเบญจขันธ์เหล่านี้เป็นของเบาไม่หนักเพราะมันว่างจากเจ้าของ แต่เมื่อใดบุคคลยึดถือเบญจขันธ์เป็นของตน เมื่อนั้นเบญจขันธ์เป็นของหนัก บุคคลแหละเป็นผู้แบกของหนักพาไป การแบกถือของหนักเป็นความทุกข์ในโลก การวางของหนักลงเสียเป็นความสุข พระอริยะเจ้าสละ

ทั้งของหนักลงเสียแล้ว ทั้งไม่หยาบคายเอาของหนักอันอื่นขึ้นมาอีก เป็นผู้ถอนต้นหาขึ้นได้กระทั่งราก เป็นผู้ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือ ชีวิตของใครๆ ย่อมเป็นเช่นนั้นเอง

๒.๒ ประเภท และลักษณะของธาตุ

สรรพัญญารู้ทั่วไปเปรียบไปไม่หมดทั้งป่า แต่พระองค์ทรงนำมาสอนชี้้นำกำมือเดียว ในกำมือเดียวนั้นมี “ธรรมธาตุ” อะไรบ้าง ผู้วิจัยพบว่า นานาธาตุญาณ^{๑๐} เป็นญาณหนึ่งในทสพละญาณ^{๑๑} นั้น นานาธาตุญาณ เป็นญาณหยั่งรู้ ธาตุทั้งปวงรวมถึงธาตุ ๖ ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของชีวิต เป็นหนึ่งในกำมือเดียวนั้นอย่างแน่นอน การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ในยุคกึ่งกลางพุทธกาลทำให้มนุษย์มีความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น การนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์กายภาพ^{๑๒} (อุตุนิยาม) และวิทยาศาสตร์ทางชีวภาพ (พีชนิยาม) มาเป็นพื้นฐานในการเชื่อมโยงเข้าสู่การอธิบายในเรื่องจิตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในวงพุทธบริษัทเรา เป็นการเปิดกว้างสู่โลกภายนอก

โลกภายนอก กว้างไกล ใครก็รู้

โลกภายใน ลึกซึ้ง อยู่รู้บ้างไหม

จะมองโลก ภายนอก มองออกไป

จะมองโลก ภายใน ให้มองเห็น

^{๑๐} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๖/๔๔๔. นานาธาตุญาณ หมายถึง ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ

^{๑๑} ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๓๕., ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑/๓๗. ทสพละญาณ หมายถึง พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์ทรงบันลือสีหนาทประกาศพระศาสนาได้มั่นคง คือ ๑) ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลาย ๒) กัมมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม ๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ปฏิปทาที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง ๔) นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบไปด้วยธาตุต่าง ๕) นานาธมฺมติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้อรรถาธิบายของสัตว์ทั้งหลาย ๖) อิทธิยปรโรปปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย ๗) ฌานาภิสังกิลเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมองแห่งฌาน ๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้ภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ ๙) จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จุดเกิดและดับของสัตว์ทั้งหลาย ๑๐) อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นแห่งอาสวะทั้งหลาย

^{๑๒} สม สุจิรา, *ไอน์สไตน์พบ พระพุทธเจ้าเห็น*, พิมพ์ครั้งที่ ๗๓, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๔๙-๑๑๑. วิทยาศาสตร์ที่ปราศจากศาสนา คือตณฺหาพิการ-ศาสนาที่ปราศจากวิทยาศาสตร์ คือคนตาบอด (อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์)

โลกภายในนั้นเป็นดัง ภา ได้แก่ สิ่งเหล่านี้ คือ ธาตุ อายตนะ ชันธ อูปาทานขันธ ปฏิจสมุปบาท นี้เป็นโลกภายใน ในที่นี้ ธรรมเหล่านี้เป็น ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา คือความเป็นกฎตายตัวตามธรรมดาของธรรมชาติเช่นนั้น หมายความว่าธรรมชาติล้วนๆ ทั้งหมดทั้งสิ้น เป็นกฎตายตัวอยู่อย่างนั้นตั้งอยู่เองแล้วอย่างนั้นพุทธศาสตร์เพียงเข้าไปดูไปเห็นความลับของธรรมชาติฝ่ายจิตเหล่านั้นซึ่งเป็นการมองโลกในภายใน ครั้นรู้เห็นแล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหายใจของที่คว่ำ เท่านั้นเอง นักวิทยาศาสตร์ทางฟิสิกส์เคมีในปัจจุบันก็เพียงเข้าไปเห็นความลับของธรรมชาติฝ่ายวัตถุเหล่านั้น และเปิดเผยความลับเหล่านั้นสู่สายตาประชาคมโลกได้ระดับหนึ่ง นักวิทยาศาสตร์ มีความเชื่อเกี่ยวกับกำเนิดชีวิตบนโลกนี้ พวกเขาไม่เชื่อว่า เกิดจากแอมโมเนีย และมีเทนตามความเชื่อเดิม ซึ่งเชื่อกันอยู่โดยทั่วไปในหมู่นักวิทยาศาสตร์ที่ว่า ชีวิตบนโลกนี้กำเนิดขึ้นในชั้นบรรยากาศของโลก ซึ่งเต็มไปด้วยแก๊สแอมโมเนีย และแก๊สมีเทน นั้นอาจไม่ถูกต้องเสียแล้ว เมื่อนายคีรี นิโคเค็ม นักเคมีประจำสถาบันซีเลอร์โพลีเทคนิคที่นิวยอร์ก กล่าวต่อที่ประชุมว่า จากการทดลองทำให้เขาคิดว่า บรรยากาศในชั้นแรกของโลกนั้นประกอบไปด้วย คาร์บอนไดออกไซด์ และไนโตรเจนมากกว่า เขาได้รายงานเรื่องนี้ต่อที่ประชุมสมาคม เคมีอเมริกัน ครั้งที่ ๑๖๑ การวิจัยของเขาเป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการสืบสาวค้นหาต้นกำเนิดของชีวิต” นักเคมีนายนั้นกล่าวต่อที่ประชุมว่า โดยทั่วไปโมเลกุลของสิ่งมีชีวิตอันแรกของโลกนั้น เกิดจากการรวมตัวกันของแก๊สธรรมดา ในบรรยากาศของโลก แต่มีปัญหาว่า มีแก๊สอะไรบ้างอยู่ในบรรยากาศนั้น นิโคเค็มได้พิสูจน์ทฤษฎีนี้โดยทดลองว่า แก๊สแอมโมเนีย และแก๊สมีเทน จะอยู่ได้นานสักเท่าใดเมื่อถูกแสงอาทิตย์จัดๆ เข้า เมื่อนำไปผสมกับแก๊สอื่นๆ ในปริมาณมากๆ ผลการทดลองปรากฏว่า แอมโมเนียและมีเทน^{๑๓} อยู่ได้ไม่นาน แม้ว่าแก๊ส ชนิดอื่นๆ จะยังอยู่ก็ตาม วิทยาศาสตร์ยุคฟิสิกส์ควอนตัม^{๑๔} ได้วิเคราะห์ และมีความเชื่อว่าชีวิตประกอบไปด้วยน้ำ ๗๐ % หน่วยชีวิตหน่วยแรกกำเนิดขึ้นในน้ำ นักวิทยาศาสตร์ได้วิเคราะห์ และเชื่อว่าในชั้นบรรยากาศแรกๆ ของโลกยุคนั้นๆ กายภาพของโลกร้อนระอุยับยั้งบงศาไม่ได้

^{๑๓} สิ่งพิมพ์คลาสสิกกระแสนรายวัน หน้าวิทยาศาสตร์ วิทยาการทันโลก ทันคน ทันเหตุการณ์ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๔ หน้า ๖

^{๑๔} กาโซ ชาร์ลส์ เจ, กล้าถามกล้าตอบ ไชยปรินา ๔๔๖ คำถามวิทยาศาสตร์คาใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๘), หน้า ๖๐.

ครั้นกาลต่อมาบรรยากาศของโลกมีการแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเย็นลงตามลำดับเกิด ความสมดุลระหว่างธาตุสองชนิด^{๑๕} ตามกฎของอิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี ในยุคต่อมา พื้นผิวของโลกจึงอึมโศกไปด้วยน้ำ โลกที่เราอาศัยอยู่นี้จึงประกอบไปด้วยน้ำ ๓ ส่วน ดิน ๑ ส่วน ดังที่ทราบกันโดยทั่วไป ย้อนหลังไปในอดีตสัก ๒,๐๐๐ ล้านปีที่แล้ว ช่วงนี้เองนักวิทยาศาสตร์เชื่อ ว่าเป็นยุคที่กำเนิดสิ่งมีชีวิตบนโลกใบนี้ ซึ่งถือว่าฉายได้เพียงครั้งเดียวไม่มีการฉายซ้ำ หมายความว่า นวัตกรรมโดยน้ำมือของธรรมชาติตามกฎของอิทัปปัจจยตา สรรค์สร้างสิ่งมีชีวิตอันหลากหลาย แต่ ละครูปแบบ ถูกออกแบบมาเพียงครั้งเดียวไม่มีการแก้ไขแบบซ้ำ โมเลกุลของธาตุต่างๆ นับจำนวน ล้าน ๆ ชนิด จับกลุ่มกันลอยกระแทกกันอยู่ในน้ำ หรือชายฝั่งน้ำ^{๑๖}

พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงมวลโมเลกุลของธาตุต่างๆ นับจำนวนล้านๆ ชนิดจับ กลุ่มกันลอยกระแทกกันอยู่ในน้ำ หรือชายฝั่งน้ำว่า “กรัชกาย”^{๑๗} ได้แก่ กาย (กลุ่ม) อันเกิดแต่มวล ละอองธุลีจับกลุ่มกันลอยกระแทกกันอยู่ในน้ำ กรัชกาย อันนี้เองเป็นธาตุทางฝ่ายรูปธรรมที่เป็น รากฐานส่วนหนึ่งของสิ่งมีชีวิต เมื่อประกอบเข้ากับนามธาตุ และได้ ธาตุอาหารได้อากาศและ อุณหภูมิหล่อเลี้ยงบำรุงส่งเสริม ชีวิตก็เจริญงอกงามไปตามลำดับ วิวัฒนาการไปตามลำดับ หมุนไป ได้ตามลำดับ จนเกิดสปีชีส์ของสิ่งมีชีวิตอันหลากหลายเป็นล้านๆ สายพันธุ์ในโลกใบนี้ นักวิทยาศาสตร์ เชื่อว่าหน่วยชีวิตกลุ่มแรกที่เกิดขึ้นในโลกเป็นวัชพืช เป็นพวกตะไคร่น้ำ หรือ สาหร่ายสีเขียว-แดง ครั้นกาลต่อมาได้วิวัฒนาการ เป็นเชิงกลมีพลวัตทางเคมีชีวภาพ สปีชีส์ของ สิ่งมีชีวิตหนึ่งในหลากหลายสายพันธุ์นั้น ขยายเผ่าพันธุ์ มาเป็น ฉัณ และเธอนีกระมัง ชีวิตกับไฟ มีปัจจัยคล้าย ๆ กัน ชีวิตประกอบกันขึ้นจากปัจจัยหลักสามอย่าง ปัจจัยอย่างแรก เรียกว่า รูปธาตุ เป็นธาตุทางฝ่ายวัตถุสารทางเคมีชีวภาพ (พีซินิยาม) ปัจจัยอย่างที่สองเรียกว่า นามธาตุ ธาตุรู้ เป็นธาตุฝ่ายนาม (จิตนิยาม) ปัจจัยอย่างที่สามเรียกว่า (อุตุนิยาม) อุณหภูมิ พลังงานอาหาร อากาศ ชีวิตจะตั้งอยู่ได้ก็ด้วยเหตุปัจจัยสามประการเป็นหลักใหญ่ เปรียบเสมือน ไฟ ไฟที่ลุกโพลงอยู่ได้เพราะมีเหตุปัจจัยสามประการประชุมพร้อมกันอยู่ ปัจจัยอันแรกได้แก่ สสาร เชื้อเพลิง ปัจจัยอันที่สองได้แก่ อุณหภูมิ “ถึงจุดติดไฟ” พลังงานปัจจัยอันที่สามได้แก่ อากาศ (ออกซิเจน) ด้วยความพร้อมแห่งปัจจัยสามประการไฟจึงลุกโพลงอยู่ได้ ขาดเหตุปัจจัยอย่างใด อย่างหนึ่งในสามอย่างนี้ ไฟก็ดับไป เช่นนั้นเหมือนกัน ชีวิตของใคร ๆ ที่กำลังลุกโชติช่วงเป็นดวง สว่างโร่อยู่ได้นี้ ก็อาศัยเหตุปัจจัยสามประการนั่นเอง ดังนั้นถ้าจะตั้งคำถามว่าชีวิตคืออะไร คำตอบ

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

^{๑๖} กาโซ ชาร์ลส์ เจ, กล้าถามกล้าตอบ ไชยปริศนา ๔๙๖ คำถามวิทยาศาสตร์คาใจ, หน้า ๕๗

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม.อ.(ไทย) ๕/๑/๔๙/๒๑๔.

ก็คือ ชีวิตคือดวงสว่าง มีความสดชื่นเป็นลักษณะ ชีวิตมาจากการสันดาปทางเคมีในภายในของชีวิตเอง(ลมหายใจ)“เต๋า”ให้คำตอบว่า ชีวิตมาจากความว่าง เต๋ากล่าวว่าสรรพสิ่งทั้งปวงมาจากความว่าง วกเข้ามาหาพุทธเราก็คือชีวิตมาจาก “กฎ” อิทัปปัจจยตา เพราะเมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น สรุปความว่าสรรพสิ่งทั้งปวงมาจากความว่าง ชีวิตน้อย เพราะตั้งอยู่น้อย ชีวิตก็เป็นหนึ่งในสรรพสิ่งทั้งปวง เต๋าเรียกว่าทางนั้น พุทธเราเรียกว่า “ตถตา” เช่นนั่นเอง

ผู้วิจัยพบว่า ธรรมชาติของธาตุในทางวิทยาศาสตร์ กับธรรมชาติของธาตุทางพุทธศาสตร์ เป็นความเหมือนที่แตกต่าง เหมือนอย่างไร ต่างอย่างไร อุปมาเหมือน ชั้น ๕ กับปัญจุปาทานชั้น ๕ ก็คือ ชั้นที่บริสุทธิ์ ทำงานง่วนอยู่ ตามทวารทั้ง ๖ เมื่อมีอายตนะภายนอก มากระทบอายตนะภายในก็เป็นเพียง กิริยา ปฏิกิริยา มีสติปัญญาควบคุมอยู่

ปัญจุปาทานชั้นก็คือชั้น ๕ ที่ถูกยึดมั่นอันนี้เป็นชั้นที่มีเจ้าของ อายตนะภายนอกมากระทบ อายตนะภายใน กลายเป็นอวิชจนะสัมผัส สัมผัสด้วยอวิชชา ด้วยโมหะ เป็นสัมผัสชนิดที่มีเจ้าของ เป็นสัมผัสที่เป็น “กรรม” เป็นการกระทำที่มีเจ้าของผู้กระทำ กลายเป็น “กรรมนิยาม” ในทางศาสนา รวมทั้งพระพุทธศาสนาด้วย

พระบรมศาสดาทรงตรัสสอนให้รู้เท่าทันความลับของธรรมชาติชนิดนี้ ให้รู้ชนิดทั่วถึง ต่อสภาวะธรรมเหล่านั้นตามที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ความที่จิตมีสติปัญญาทำหน้าที่รู้เท่าทัน สภาวะธรรมเหล่านั้นและรู้สึกตัวชนิด อตัมมยตา^{๑๘} กำกับอยู่ ปัญจุปาทานชั้น เกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้นชั้น ๕ กับปัญจุปาทานชั้นจะต่างกันไป ไม่ใช่ จะอันเดียวกันก็ไม่ใช่ แต่แล้วมันก็อยู่ด้วยกัน ไม่ต่างจากกัน^{๑๙} เหมือนกับธาตุในทางวิทยาศาสตร์ กับธาตุทางพุทธศาสตร์ ที่จะกล่าวต่อไป

ธรรมชาติใดในกรณีนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นเอง วิทยาศาสตร์พบว่าธาตุที่มีมากที่สุดในการวาล มีธาตุไฮโดรเจนที่มีโปรตอนตัวเดียว ธาตุไฮโดรเจนเป็นธาตุติดไฟ เมื่อได้อิทธิพลประกบครอบ ไฟจะติด ดวงอาทิตย์ที่ลูกโพล่งอยู่ฟากฟ้าส่องแสงมายังโลกเรา มีอะไรเป็นเชื้อเพลิง ไฮโดรเจนที่จับกลุ่มอัดตัวแน่นชนิดอัดรวมหามหิมาได้รับปฏิกริยาเทอร์โมนิวเคลียร์เป็นประกายเจิดจ้านั่นแหละ เป็นเชื้อเพลิง โลกของเราได้รับอานิสงส์ส่วนนี้เต็มๆคือแสงสว่าง และพลังงานความอบอุ่นคุณาน

^{๑๘} พุทธทาส ภิกขุ, ปาฏิหาริย์แห่งอตัมมยตา, สำนักพิมพ์สุภาพใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๗, หน้า ๑๑. อตัมมยตา หมายถึง ความเป็นผู้มีสติปัญญาสามารถรอบรู้และรู้สึกตัว ไม่เปิดโอกาสให้อารมณ์ใดในภายนอกและกิเลสภายในมาปรุงแต่งจิตให้กระเพื่อมเป็นกิเลสขึ้นมาได้ในทุก ๆ กรณี

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๕/๘๗.

สงส์ส่วนนี้จึงเหลือคณานับ แสงสว่าง^{๒๐} ก็เป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกว่าธาตุโพตรอน วิทยาศาสตร์ควอนตัมให้ความสำคัญกับธาตุตัวนี้มาก ธาตุที่วิทยาศาสตร์ค้นพบมากมาย ๑๐๘^{๒๑} ชนิด ที่พบได้ในปัจจุบันในบรรดาวัตถุธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐาน ของธาตุ ๔ กล่าวคือคุณสมบัติอันสุดท้าย ๔ ประการ คือ ๑) คุณสมบัติที่แข็งแข็งกินเนื้อที่ ๒) คุณสมบัติที่เกาะกุมเชื่อมประสาน ๓) คุณสมบัติที่เป็นตัวแปร (อุณหภูมิจึง) ๔) คุณสมบัติที่ระเหิดระเหย คุณสมบัติ ๔ ประการนี้ มีอยู่ในธาตุทุกชนิดที่วิทยาศาสตร์ค้นพบได้มากมายในปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งหมายถึง คุณสมบัติอันสุดท้ายที่มีอยู่ในธาตุทั้งปวงเหล่านั้น ดังนั้นธาตุทั้งหลายที่ผสมผสานเป็นองค์ประกอบขึ้นพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตจึงประกอบไปด้วยธาตุ ๔ จะเห็นได้ว่าวัตถุธาตุทางวิทยาศาสตร์ กับคุณสมบัติของธาตุทางพุทธศาสตร์จะต่างกันก็ไม่ใช่ จะอันเดียวกันก็ไม่เชิง แต่แล้วมันก็อันเดียวกัน อุปมาเหมือน ขันธ ๕ กับปัญจูปาทานขันธ จะอันเดียวกันก็ไม่ใช่ จะต่างกันก็ไม่ใช่ แต่แล้วมันก็ไม่ต่างจากกัน

ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ธาตุ ๖ อันเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสิ่งมีชีวิต ความจริงแท้สูงสุดของ ธรรมชาติมีเพียงความจริงเดียว คือ “สัจธรรม” วิทยาศาสตร์ยุคฟิสิกส์ควอนตัม พบว่าธาตุชนิดต่างๆ ในจักรวาลมีที่มาจากพื้นฐานเดียวกัน คือโปรตอน จำนวนโปรตอนที่ไม่เท่ากันทำให้เกิดเป็นธาตุ นานาชนิด นักวิทยาศาสตร์พบว่า ธาตุไฮโดรเจนเป็นธาตุที่มีมากที่สุดในจักรวาล เพราะมีโปรตอนเพียงหนึ่งตัว นักวิทยาศาสตร์ยังพบอีกว่า ไฮโดรเจน ๒ อะตอม รวมกันเป็นธาตุฮีเลียม โปรตอนรวมกัน ๖ ตัว เป็นธาตุคาร์บอน โปรตอน ๘ ตัวเป็นธาตุออกซิเจน ไฮโดรเจน ๒ อะตอม รวมกับออกซิเจน ๑ อะตอมจะ^{๒๒} กลายเป็นน้ำ โปรตอนของธาตุทุกชนิดเหมือนกันทุกประการ เพียงแต่ถ้าจำนวนไม่เท่ากันจะทำให้เกิดเป็นธาตุที่แสดงคุณสมบัติที่แตกต่างกัน ดังนั้นธาตุตามธรรมชาติซึ่งมีอยู่ประมาณ ๑๐๘ ธาตุ (ตามตารางธาตุที่นักวิทยาศาสตร์บันทึกไว้มี ๑๑๓ ธาตุ ธาตุ ๕ ตัวสุดท้ายไม่ได้ตั้งชื่อ) ที่พบได้ในปัจจุบัน สามารถรวมตัวกันสร้างเป็นสารประกอบใหม่ได้นับล้านๆ ชนิด สารประกอบใหม่เหล่านั้น เป็น “กรัขกาย” จับกลุ่มกันลอยกระแทกกันอยู่ในน้ำ หรือชายฝั่งน้ำ

^{๒๐} สม สุชีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๕๔). หน้า ๓๕. โฟตอนของแสงมีลักษณะคล้าย ดวงจิตเป็นเพียงกลุ่มก้อนของพลังงาน มันไม่มีมวล ดังนั้นเมื่อภารกิจถ่ายทอดพลังงานมันสำเร็จ โฟตอนจะไม่เหลืออยู่อีก มันจะหายไป

^{๒๑} พันดแพทย์สม สุชีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๙๓

^{๒๒} กาโซ ชาร์ลส์ เจ, กล้าถามกล้าตอบ ไชยปริศนา ๔๙๖ คำถามวิทยาศาสตร์คาใจ, หน้า ๕๗

ปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์พบว่า สิ่งมีชีวิตที่กำเนิดเกิดขึ้นบนโลกนี้ ธาตุที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสิ่งมีชีวิต ๙๙ เปอร์เซ็นต์^{๒๓} ประกอบไปด้วยธาตุหลักๆ ๖-๗ ชนิดมีธาตุคาร์บอน ธาตุออกซิเจน ธาตุไฮโดรเจน ธาตุไนโตรเจน ธาตุแคลเซียม ธาตุโพแทสเซียม ธาตุฟอสฟอรัส และธาตุซัลเฟอร์ (กำมะถัน) อีกชนิดหนึ่ง ธาตุเหล่านี้จะประกอบตัวกันเป็นสารประกอบใหม่ที่เป็นต่อสิ่งมีชีวิตบนโลกนี้อย่างเช่น โปรตีน ไขมัน น้ำ คาร์โบไฮเดรต และวิตามิน ดังนั้นไม่ว่าสิ่งมีชีวิตใดๆ ในโลกล้วนแต่มีโครงสร้างพื้นฐาน มาจากสารประกอบเหล่านี้ทั้งสิ้นสารประกอบเหล่านั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของ อวินิโมครูป ๘ กล่าวคือ ธาตุดิน-ธาตุน้ำ ธาตุไฟ-ธาตุลม-ธาตุสี-ธาตุกลิ่น-ธาตุรส -ธาตุโอชา

พระบรมศาสดาสัมมาพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงสัพพัญญูรู้ยิ่งเองมาแล้วตั้งสองพันหกร้อยปี ก่อนหน้านี้ ยืนยันได้ว่าพระบรมศาสดาทรงพบความจริงด้านวิทยาศาสตร์มาก่อนก็คือ การที่ทรงจำแนกแยกปรากฏการณ์ทางธรรมชาติออกเป็นอุตุนิยาม ซึ่งตรงกับคำว่าวิทยาศาสตร์กายภาพในปัจจุบัน และพินิยาม ซึ่งตรงกับคำว่าวิทยาศาสตร์ชีวภาพในปัจจุบัน พระบรมศาสดาทรงจำแนกแยกวิทยาศาสตร์ออกเป็นสองสาขามาก่อนตั้งกว่าจะสามพันปีก่อนหน้านี้ ส่วนจิตินิยาม ธรรมนิยาม เป็นวิทยาศาสตร์ทางใจ เป็นพุทธวิทยาศาสตร์โดยตรง และนิยามที่ ๕ ธรรมนิยาม คือกฎความจริงแท้ทางธรรมชาติ เปรียบเสมือนฝาชีใหญ่ครอบคลุม ๔ นิยามแรกไว้ทั้งหมดนั่นเอง

๒.๒.๑ คุณสมบัติ และหน้าที่ของธาตุ

คำว่าธาตุในทางพระพุทธศาสนาคำว่าธา-ตุ^{๒๔} หรือธาตุ นี้ มาจากธาตุศัพท์หรือ รากศัพท์ว่า ธร คือ ธอ ธง รอเรือ ธรธาตุ มีความหมายว่า ธาธเน คือทรงไว้มีความหมายว่า อวิหธัสเน คือไม่สลายไป มีความหมายว่า อวตถาเน คือการกำหนดได้ ทั้ง ๓ ความหมายนี้เนื่องกัน ถ้ามั่นทรงตัวอยู่ได้ มันจึงจะไม่สลาย เมื่อมันทรงอยู่อย่างไม่สลาย มันจึงเป็นสิ่งที่กำหนดได้ ว่าอะไรเป็นอะไร รวมความทั้ง ๓ ความหมาย มันก็เป็นคำว่าธาตุ คือทรงสภาพอยู่ได้ด้วยตัวของมันเองไม่สลายไป มีลักษณะที่อาจจะกำหนดได้ว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ คำตอบสุดท้ายสั้นที่สุด คำว่า ธาตุ นี้ แปลว่า “ทรงไว้” เพียงคำว่า “ทรง” เพียงคำเดียว หมายความว่า มันทรงตัวเองก็ได้ ทรงสิ่งอื่นก็ได้ และถูกสิ่งอื่นทรงไว้ก็ได้

ผู้วิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทชี้ให้เห็นลักษณะของธาตุว่ามีต่างๆ ดังนี้คือ ธาตุในทางพระพุทธศาสนา ไม่ใช่วัตถุธาตุ วัตถุธาตุเป็นภาษาทางวิทยาศาสตร์ ในทางศาสนาเรียกว่ารูปธาตุ อันหมายถึง คุณสมบัติ คุณค่า หรืออำนาจที่มีอยู่ในสิ่งเหล่านั้น ธาตุที่มีความเป็นตัวของตัวเอง

^{๒๓} พันดแพทย์สม สุชีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๙๓

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓.,มปป. ๒๕๕๒, หน้า ๑๓.

โดยเด็ดขาดแสดงคุณค่าออกมาทางวัตถุ คุณค่าทั้งหมดนั้นเป็นนามธรรม ลักษณะแข็งกินเนื้อที่ ความที่มันแข็ง และกินเนื้อที่นั่นแหละคือคุณสมบัติของธาตุดิน ธาตุน้ำ มีได้เล็งถึงน้ำแต่เล็งถึง คุณสมบัติของน้ำคือเกาะกุมกันอยู่มันจึงไหลไปได้ ความร้อนเป็นคุณสมบัติอันหนึ่ง เป็นนามธรรม แสดงออกทางเชื้อเพลิงมีไม้ฟืนหรือถ่าน ธาตุไฟโดยตรงก็คือคุณสมบัติที่เผาไหม้สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ธาตุลมหมายถึงคุณสมบัติเบากระเหยได้ เคลื่อนที่ได้ ลอยได้ มีได้หมายถึงตัวลม ที่พัดชายเขา แต่หมายถึงคุณสมบัติที่เบาเคลื่อนที่ได้ หมายถึงเอาความเป็นเช่นนั้นได้ ของลม

วรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ธาตุ มีความหมายหรือความสำคัญ ๒ ระดับ คือ ธาตุระดับละเอียด เป็นธาตุในภาษาธรรม ภาษาปรมัตถ์ และธาตุระดับหยาบเป็นธาตุในภาษาคน ภาษาสมมติ ภาษาธรรมเป็นภาษาปรมัตถ์ ภาษาคนเป็นภาษาสมมติบัญญัติ ธาตุในระดับปรมัตถ์ เป็นธาตุธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตนเองสภาพที่แยกย่อยลงไปไม่ได้อีกสิ่งนั้นทรงสภาพไว้ ซึ่งตนเองเป็นสิ่งที่พื้นฐานของสรรพสิ่งทั้งปวงเรียกว่าธาตุละเอียดระดับปรมัตถ์ ในภาษาคนภาษาสมมติบัญญัติโดยทั่วไปที่เราเข้าใจได้ใช้เรียกขาน คือ ธาตุ ๔^{๒๕} หมายถึง ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม หรือเรียกแบบรวบรัดง่าย ๆ ว่า ดิน-น้ำ-ไฟ-ลม ที่ปรากฏเห็นอยู่ตามธรรมชาติรอบตัวเรา เป็นวัตถุรูปธรรมจับต้องได้ วัตถุรูปธาตุเหล่านั้นจัดว่าเป็นธาตุ ๔ ในภาษาคน สมมติบัญญัติเรียกขานสื่อสารเข้าใจกันได้ เป็นเพียงรูปลักษณะตัวอย่างความเข้าใจเพียงผิวเผินขึ้น พื้นฐานเบื้องต้นของการรู้เรื่องธาตุ โดยละเอียด

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของธาตุในมุมมองของพระพุทธศาสนาไว้ว่า ธาตุ หมายถึงสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นสิ่งมีอยู่เองแล้วอย่างนั้นทนลงอีกไม่ได้ เป็นสิ่งที่เปื้อนมูลเดิม^{๒๖} จัดเป็นธาตุใหญ่เป็นแกนหลักเป็นรูปต้นเดิม^{๒๗} อันทรงสภาวะของตนเองอยู่ คือมีอยู่ตามธรรมดา เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิตย์ ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล^{๒๘} ปฏิเสธความมีอยู่ธาตุมิได้เป็นตัวตน หรืออัตตา เป็นเพียงสมมติบัญญัติใช้เรียกขานกันอยู่ตัวตนมิใช่สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นสมมติบัญญัติที่ใช้เรียกขานเบญจขันธ์ ปรากฏมีทั้งในสิ่งที่มีชีวิต^{๒๙} และสิ่งไม่มีชีวิต^{๓๐}

^{๒๕} ธาตุ ๔ ในภาษาคน ภาษาสมมติหมายถึงดินก็คือมูลดินจริง น้ำก็คือน้ำดื่มกินได้จริงจริง ไฟก็คือไฟใช้หุงต้มได้จริง ลมก็คือลมพัด ลมพายุจริง พุทธทาสภิกขุ ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ์

^{๒๖} พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร:เอส,อาร์พริ้น ดิงแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๗.

^{๒๗} ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๗-๔๙๙/๒๑๖-๒๒๐, ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๕/๕๘. ธาตุทั้ง ๔ เป็นองค์ประกอบของสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ ตินชาติพฤกษชาติทั้งปวง มีธาตุ ๔ เป็นองค์ประกอบพื้นฐานดั้งเดิม

^{๒๘} อภิ.วิ. ๓๕/๑๘๔/๑๔๒, วิ.สุทฺธิ. ๓/๖๕.

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐., อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๒/๑๓๔.

รวมความว่าธาตุ ในมุมมองของพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่หาแก่นสารไม่ได้ ดังในบทพิจารณาธาตุปัจจุเวกขณะปาฐะ ความว่า สิ่งเหล่านี้ๆ เป็นสักว่า “ธาตุ” ตามธรรมชาติเท่านั้น กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิตย์ สิ่งเหล่านี้ คือ เสื้อผ้าอาภรณ์จีวรเครื่องนุ่งห่ม, อาหารบิณฑบาต เสนาสนที่อยู่อาศัย ยารักษาโรคภัย ไข้เจ็บ และ “คน” ผู้ใช้สอยเสื้อผ้าอาภรณ์จีวรนั้น กับทั้งอาหารบิณฑบาต เสนาสนที่ใช้สอย และยารักษาโรค เป็นสักว่า “ธาตุ” ตามธรรมชาติเท่านั้น มิได้เป็นสัตว์ะอันยังยืนมิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล วางเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน เสื้อผ้าอาภรณ์ก็ดี อาหารก็ดี เสนาสนะใช้สอยก็ดี ยารักษาโรคก็ดี ไม่เป็นของน่าเกลียดมาแต่เดิม ครั้นมาถูกเข้ากับ “กายคน” อันเนาเปื่อยอยู่เป็นนิจนี้แล้ว ก็กลายเป็นของน่าเกลียดไปด้วยกัน

๒.๒.๒ คุณค่า และอิทธิพลของธาตุ

ผู้วิจัยพบว่า คุณค่า และอิทธิพล ของ “ธาตุ” ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์นั้นมีผลทำให้ สัตว์ทั้งหลายคบหาสมาคมกันตามธาตุอันเนื่องมาจากว่าสัตว์ทั้งหลายมีธาตุต่างกัน จึงมีคุณสมบัติ คือ อธิษฐานที่แตกต่างกัน ในหินาธิมุตติสูตร พระบรมศาสดาตรัสไว้ใจความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้าสมาคมกันโดย “ธาตุ” อย่างเดียวกัน คือ สัตว์ทั้งหลายผู้มีอธิษฐานแล้วก็คบหาสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายที่มีอธิษฐานแล้ว สัตว์ทั้งหลายผู้มีอธิษฐานงามก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอธิษฐานงาม แม้ในอดีต แม้ในอนาคต แม้ในปัจจุบัน สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดย “ธาตุ” อย่างเดียวกัน คือ สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอธิษฐานแล้ว คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอธิษฐานแล้ว สัตว์ทั้งหลายผู้มีอธิษฐานงาม คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอธิษฐานงาม^{๓๑}

จากพระดำรัสที่ตรัสไว้ในพระสูตรข้างบนนี้จะเห็นได้ว่า คำว่า ธาตุ มีอิทธิพลต่อ เหล่าสัตว์ทั้งหลาย เพราะเหตุว่า สัตว์จะคบค้าสมาคมกันตามธาตุ ธาตุต่างกันจึงมีอธิษฐานต่างกันธาตุที่ตรงกัน จึงจะคบกันได้สนิท ในสมัยโบราณสำนักเรียนที่มีชื่อเสียง จะต้องศึกษาตรวจดูอธิษฐานกันก่อนจะรับศิษย์เข้าสำนัก แม้ที่สุดจะแต่งงานมีเหย้ามีเรือน คนสมัยก่อน ยังต้องถือว่า อธิษฐานตรงกันหรือไม่ หมายถึงว่าธาตุตรงกันหรือไม่ เป็นหลักในการตัดสินใจ นี่คือเหตุผลเป็นตัวอย่างที่ว่า แม้การสังคมก็ยังเป็นไปตามธาตุ โดยปัจเจกชนก็เป็นไปตามธาตุ ประกอบอยู่ด้วยธาตุ หินธาตุ-ธาตุหยาบ ธาตุเลว ธาตุไพร่ ก็มี ปณิธธาตุ ธาตุปณิธ ธาตุผู้ดี ธาตุไพร่ก็ยากจะคบกับธาตุผู้ดี ธาตุผู้ดีก็ยากจะคบธาตุไพร่ เพราะอันหนึ่งเป็นหินธาตุ อีกอันหนึ่งเป็นปณิธธาตุ อุปมาเหมือนขมิ้นกับปูน

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒.

^{๓๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๘/๑๘๖.

ผู้วิจัยพบว่าในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทแสดงธาตุไว้เป็นหลายนัยเช่นมี ๑ นัย ๒ นัย มี ๓ นัย มี ๔ นัย มี ๕ นัย มี ๖ นัย มี ๗ นัย มี ๘ นัย มี ๑๘ นัยบ้าง

๒.๒.๓ จำนวนของธาตุ ตามนัยธาตุ

๒.๒.๓.๑ ธาตุหมวด ๒ เป็นธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง

(ก) ธาตุ ๒ นัย เป็นธาตุ ที่ควรรู้อย่างยิ่ง

๑) สังขตธาตุ หมายถึง ธาตุที่ถูกปัจจัยปรุง^{๓๒}

๒) อสังขตธาตุ หมายถึง ธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

สังขตธาตุ ธาตุฝ่ายที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งเป็นไปตามกฎหรืออำนาจของอิทัปปัจจยตาเมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เป็นกฎตายตัวตามธรรมดาเช่นนั้นของฝ่ายสังขาร (ปรุงแต่ง) ไม่มีอำนาจอะไรไปบังคับบิดเบือนกฎอันนี้ได้ ธาตุที่มีความเป็นตัวเองโดยเด็ดขาด เรียกว่า “อสังขตธาตุ” เพราะไม่มีอะไรมากระทำแก่มันได้ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยอันใดได้ มีชื่อเรียกหลายชื่อเป็นโวพจน์ใช้แทนกันได้ เช่น นิโรธธาตุ นิพพานธาตุ สุญญตธาตุ มีความหมายในทางธรรม เป็นฝ่าย อสังขตธาตุ-อมตะธาตุ

(ข) ธาตุ ๒ อีกนัยหนึ่ง เป็นธาตุที่ควรรู้อย่างยิ่ง

๑) รูปธาตุ ธาตุคือรูปธรรม^{๓๓}

๒) อรูปธาตุ ธาตุคือนามธรรม

รูปธาตุ คือสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีความรู้สึกนึกคิด หรือตอบกลับใดๆ ในร่างกายเรานี้เกิดจากการประชุมของ มหาภูตรูป ๔ คือ ๑) ปฐวีธาตุ ๒) อาโปธาตุ ๓) เตโชธาตุ ๔) วาโยธาตุ ซึ่งเป็น รูปธาตุ หรือรูปธรรมล้วนๆ รวมเป็นหนึ่ง อรูปธาตุหรือนามธาตุ ๔ คือ ๑) เวทนาธาตุ ๒) สัญญาธาตุ ๒) สังขารธาตุ ๔) วิญญาณธาตุ เต็มอากาศธาตุเข้าไปอีกหนึ่ง รวมเป็น ธาตุ ๖ ธาตุทั้ง ๖ ประชุมผสมผสานกันเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสิ่งมีชีวิต

๒.๒.๓.๒ ธาตุหมวด ๓ ที่ควรรู้อย่างยิ่ง

(ค) ธรรมธาตุ ๓ ประการ ที่แทงตลอดได้ยาก^{๓๔}

๑) ธาตุที่สลัดออกจากกาม หมายถึง เนกขัมมะธาตุ

๒) ธาตุที่สลัดออกจากรูป หมายถึง อรูปธาตุ

๓) ธาตุที่ทำให้ปรากฏความดับแห่งธาตุทั้งสองขึ้นมา เรียกว่า นิโรธธาตุ

(ง) ธาตุ ๓ ประการ ที่ควรรู้อย่างยิ่ง (อีกนัยหนึ่ง) คือ

^{๓๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๗๑.

^{๓๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๑๗๐.

^{๓๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๗๔.

- ๑) กามธาตุ (ธาตุคือ กามารมณ์)^{๓๕}
 - ๒) รูปธาตุ (ธาตุคือ รูปารมณ์)
 - ๓) อรูปธาตุ (ธาตุคือ อรูปารมณ์)
- (จ) ธาตุ ๓ ประการ อีกนัยหนึ่ง
- ๑) หีนธาตุ หมายถึง ธาตุอย่างหยาบ^{๓๖}
 - ๒) มัชฌิมธาตุ หมายถึง ธาตุอย่างกลาง
 - ๓) ปณีตธาตุ หมายถึง ธาตุอย่างละเอียด

หีนธาตุ ธาตุอย่างหยาบอย่างเลวนั้นได้แก่ “กามธาตุ” คือมีสันดานที่หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ ๕ มัชฌิมธาตุนั้น คือรูปธาตุที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณ หมกมุ่นอยู่แต่ในรูปที่บริสุทธิ์ ปณีตธาตุ ธาตุอันละเอียด ได้แก่ อรูปธาตุไม่เกี่ยวกับกาม ไม่เกี่ยวกับรูป ไปหมกมุ่นอยู่ในอรูปอันละเอียด (อรูปราคะ) ธาตุที่เป็นอย่างเลว อย่างกลาง อย่างละเอียดปณีต นี่เป็นฝ่ายโลก ฝ่ายโลกียะธาตุ

- (ฉ) ธาตุ ๓ ประการ (อีกนัยหนึ่ง)
- ๑) รูปธาตุ หมายถึง (ธาตุคือ รูปภพ)^{๓๗}
 - ๒) อรูปธาตุ หมายถึง (ธาตุคือ ออรูปภพ)
 - ๓) นิโรธธาตุ หมายถึง (ความดับแห่งรูปธาตุและอรูปธาตุ คือ นิโรธธาตุ)

คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท บางแห่งท่านแบ่งไว้เป็นรูปธาตุ อรูปธาตุ นิโรธธาตุเพียง ๓ ชื่อ เท่านั้นแหละ รูปธาตุ หมายถึงธาตุที่มีรูปร่าง อรูปธาตุ หมายถึง ธาตุที่ไม่มีรูปร่าง คือเป็นนามธรรมเป็น จิต นิโรธธาตุ ก็คือธาตุเป็นที่ดับของสิ่งทั้งสองข้างต้น ซึ่งก็คือ นิพพานธาตุ ฝ่ายอสังขตธาตุ เป็นฝ่ายโลกุตระ สังขตธาตุ หรืออสังขตธาตุ ไม่ว่าจะอะไรหมด เป็นสักแต่ว่าธาตุนั้น ๆ ไม่อาจจะแสดงคุณหรือค่า หรือคุณสมบัติออกมา จนกว่าว่าจะถึงโอกาส หมายความว่าธาตุนั้น ๆ จะเป็นสังขตธาตุ หรือ อสังขตธาตุก็ตาม ยังไม่แสดงคุณค่า หรือคุณสมบัติออกมาจนกว่าจะถึงโอกาส เมื่อมันได้ปัจจัยเฉพาะ ได้โอกาสแห่งการปรุงแต่ง ปรุงปรุงถูกต้อง มันจึงจะแสดงคุณค่า หรือคุณสมบัตินั้นให้ปรากฏออกมา

ธรรมหมวด กุศลธาตุ และ อกุศลธาตุ

กุศลธาตุ ๓ เป็นไฉน

- ๑) เนกขัมมธาตุ (ธาตุคือ เนกขัมมะ)^{๓๘}

^{๓๕} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๓.

^{๓๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

^{๓๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

๒) อพยาปาธธาตุ (ธาตุคือ อพยาบาท)

๓) วิหิงสาธาตุ (ธาตุคือ วิหิงสา)นี้เป็นกุศลธาตุ

อกุศลธาตุ ๓ เป็นไฉน

๑) กามธาตุ (ธาตุคือ กาม)^{๓๘}

๒) พยาปาธธาตุ (ธาตุคือ พยาบาท)

๓) วิหิงสาธาตุ (ธาตุคือ วิหิงสา) นี้เป็นอกุศลธาตุ

ธาตุทั้งปวงที่แสดงอยู่ข้างบนนี้ แต่ละธาตุ จะยังไม่แสดงตัวออกมา จนกว่าจะมีปัจจัย แวดล้อมและมีโอกาสอันเหมาะสมจึงจะแสดงตัวออกมาตามปัจจัยปรุงแต่ง และทำหน้าที่นั้น ๆ เช่นการปรากฏของกาม กามธาตุ คือธาตุอันหนึ่ง ซึ่งถ้าแสดงออกมาแล้วก็ทำให้เกิดความรู้สึกทาง กามระหว่างเพศ นี้เรียกว่า กามธาตุ ต้องมีปัจจัยแห่งกามธาตุ แล้วมีโอกาสแห่งการสัมผัสทาง อายตนะระหว่างสิ่งทั้งสองนั้น นี้แหละเรียกว่าโอกาส แล้วก็ด้วยอำนาจของอวิชา ก็มีการปรุงแต่ง ไปตามกฎเกณฑ์ของปฏิจจสมุปปาท

การปรากฏของรูปธาตุ ก็เหมือนกัน แต่มันไม่เกี่ยวกับกามธาตุ หรือเรื่องระหว่างเพศ มันไม่ต้องมีกามตัณหา แต่มันต้องมีภาวตัณหา หรือวิภาวตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นรูปมาน อรูปมานอย่างนี้มีการแสดงออกทางความรักความพึงพอใจ หรือความเกลียดสิ่งฝ่ายตรงข้าม ซึ่งเป็นเรื่องของรูปธรรมวัตถุล้วนๆ รูปที่ปรุงแต่งขึ้นจากจิตทางมโนทวาร (ความคิด) นี้เป็นเรื่องของ รูปธาตุ ที่แสดงตัวออกมา

การปรากฏของอรูปธาตุ ยกตัวอย่างเรื่องเกียรติยศชื่อเสียง ซึ่งหลงใหลกันนัก ซึ่งเป็น ของไม่มีรูป มันต้องมีเหตุปัจจัย แม้ไม่มีรูป ก็เอนามธรรมที่นึกเห็นมาเป็นปัจจัย และมีโอกาสที่จะ ได้รับ ได้รู้สึกว่ามีเกียรติอะไรอย่างนี้ มันก็ปรุงแต่งไปตามกฎของปฏิจจสมุปปาท จึงเกิดตัณหา อูปาทาน นี้เรียกว่าอรูปธาตุมันแสดงตัวออกมาแล้ว มันทำพิษเข้าให้แล้ว ในสามัญชนคนทั่วไป เจอ เข้ากับการปรากฏของ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ พยาปาธธาตุ วิหิงสาธาตุโดยทั่วกัน ไม่เว้นในแต่ ละวัน

ดังกล่าวนมาแล้วจะเรียกว่า กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ พยาปาธธาตุ วิหิงสาธาตุอย่างใด อย่างหนึ่ง ที่จะปรากฏออกมา จะต้องมียปัจจัย จะต้องมีโอกาสแล้วต้องมีการปรุงแต่งตามกฎเกณฑ์ สิ่งที่เราเรียก ว่ากาม ว่ารูป ว่าอรูป ว่าพยาบาท ว่าวิหิงสา จึงจะเกิดขึ้น แสดงตัวออกมาในรูปแบบ นั้นๆ เป็นปัจจุบันธรรมการแสดงออกของนามธาตุ ถ้ามันเป็นนามธาตุ มันมีจิตเป็นที่แสดงออก

^{๓๘} ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๖๒.

^{๓๙} ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๖๒.

ส่วนว่ารูปธาตุเช่นธาตุไฟ อย่างนี้ มันมีคุณสมบัติของไม้ฟืน มีถ่าน มีเปลวลูกโพล่งๆ เป็นที่แสดงออก

๒.๒.๓.๓ ธาตุหมวด ๔ ประการ (มหาภูตรูป ๔)

มหาภูตรูป ๔^{๔๐} หมายถึง รูปที่เป็นโครงสร้างเป็นแกนหลักใหญ่ของสรรพสิ่งทั้งปวง

๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) หมายถึง คุณสมบัติที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ สภาพอันเป็นหลักที่ตั้ง ที่อาศัยแห่ง สหคตรูป เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งแข็ง หรือธาตุดิน

๒) อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) หมายถึง คุณสมบัติที่เอบอบหรือดูดซึม หรือซ่านไป ขยายขนาด ยึดเกาะผนึก ผสมผสานพูนเข้าด้วยกัน เรียกสามัญว่าธาตุเหลว หรือธาตุน้ำ

๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) หมายถึง คุณสมบัติที่ทำให้ร้อน-เย็น-อบอุ่น เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ

๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม) หมายถึง คุณสมบัติที่ทำให้สั่นไหว เคลื่อนที่ และค้ำจุน เรียกสามัญ ว่าธาตุลม^{๔๑}

ตาราง คุณสมบัติของธาตุ ๔ และหน้าที่ของธาตุ ๔ ดังนี้

ชื่อธาตุ	คุณสมบัติ	หน้าที่
ปฐวีธาตุ	ความแข็ง,ความอ่อน(เช่น เนื้อ หนัง เอ็น กระดูก)	ค้ำจุน
อาโปธาตุ	เกาะกุม, ไหลซึม (เช่น เลือด เหงื่อ น้ำตา เป็นต้น)	เชื่อม, ผสาน
เตโชธาตุ	ร้อน, เย็น (เช่น ความอบอุ่นภายในร่างกาย)	ทำให้เป็นตัวแปร
วาโยธาตุ	ยึดตัว, หดตัว (เช่น ลมหายใจ ลมในช่องท้อง)	เคลื่อนไหวยึด-หดตัว

๒.๒.๓.๔ ผู้พิจารณาโดยความเป็นธาตุ ๕

พระบรมศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลายใจความว่า “พืช ๕ ชนิดคือ ๑) พืชเกิดจากเหง้า ๒) พืชเกิดจากลำต้น ๓) พืชเกิดจากตา ๔) พืชเกิดจากยอด ๕) พืชเกิดจากเมล็ด ภิกษุทั้งหลายก็ พืช ๕ ชนิดนี้ ไม่แตกหัก ไม่เสียหาย ไม่ถูกลมและแดดทำลาย มีแก่นสาร ถูกเก็บไว้อย่างดี แต่ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ พืช ๕ ชนิดนี้จะพึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ได้หรือ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระบรมศาสดาตรัสต่อไปว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็ พืช ๕ ชนิด นี้ ไม่แตกหัก ฯลฯ ถูกเก็บไว้อย่างดี และมีดิน มีน้ำ พืช ๕ ชนิดนี้ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ได้หรือ ได้พระพุทธเจ้าข้า

^{๔๐} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๔/๒๐๖.

^{๔๑} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๔/๒๐๖.

พระบรมศาสดาตรัสต่อไปว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงเห็นวิญญาน ฐิติ ^{๔๒} เหมือน ปฐวีธาตุ พึงเห็นความกำหนดด้วยอำนาจความเพติดเพลิน เหมือนอาโปธาตุ พึงเห็นวิญญานพร้อมด้วยอาหาร ^{๔๓} เหมือนพีช ๕ ชนิด เกิด

วิญญานที่เข้าถึง รูป เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสวย ความเพติดเพลิน ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้

วิญญานที่เข้าถึงเวทนา ฯลฯ

วิญญานที่เข้าถึงสัญญา ฯลฯ

วิญญานที่เข้าถึงสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสวยเสวยความเพติดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ พระบรมศาสดาตรัสต่อไปอีกว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้ที่มีผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า “เราจักบัญญัติการมาการไป การจุติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาน เว้นจาก รูป เวทนา สัญญา สังขาร” พระบรมศาสดาตรัสเป็นลำดับต่อไปว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนดใน “รูปธาตุ” ^{๔๔} ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญานจึงไม่มี

ถ้าความกำหนดใน “เวทนาธาตุ” ฯลฯ

ถ้าความกำหนดใน “สัญญาธาตุ” ฯลฯ

ถ้าความกำหนดใน “สังขารธาตุ” ฯลฯ

ถ้าความกำหนดใน “วิญญานธาตุ” ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญานก็ไม่มี วิญญานที่ไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่งอกงาม ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น จึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาตินี้สิ้นแล้ว ฯลฯ ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของการเชื่อมโยงหมวดธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาทได้พยายามนำหมวดธรรมอันหลากหลายเหล่านั้นมาผสมผสานเข้ากันเป็นเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ ดังจะได้นำเสนอต่อไปนี้ ทุกสรรพสิ่งประกอบไปด้วยธาตุโดยเฉพาะธาตุที่เป็นพื้นฐานกล่าวคือ มหาภูตรูป แม้จะไม่ได้เอ่ยถึงคำว่าธาตุ แต่แล้วก็คือธาตุอยู่นั่นเอง ดังกรณีต่อไปนี้ “อุดมบุรุษ” ที่พระบรมศาสดาทรงตรัสถึง ความตอนหนึ่งว่า สมัยหนึ่งพระบรมศาสดาทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นพระบรมศาสดา รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า

^{๔๒} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๔/๗๗.

^{๔๓} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๔/๗๗.

^{๔๔} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๔/๗๖.

ภิกษุฉลาดในฐานะ ๗ ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธีภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗^{๔๕} ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓^{๔๖} วิธี เราเรียกว่า “อุตมบุรุษ” อุตมบุรุษที่พระบรมศาสดาทรงตรัสถึง เป็นเช่นใด เรามาศึกษาปฏิบัติทาของท่านไว้เพื่อประดับสติปัญญากันเถิด

ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เป็นอย่างไรคือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑ รู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป
คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และเครื่องสลัดออกจากรูป

๒ รู้ชัดเวทนา ฯลฯ

๓ รู้ชัดสัญญา ฯลฯ

๔ ชัดสังขาร ฯลฯ

๕ รู้ชัดวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน ความดับแห่งวิญญาน ปฏิปทาที่ให้
ถึงความดับแห่งวิญญาน คุณแห่งวิญญาน โทษแห่งวิญญาน และเครื่องสลัดออกจากวิญญาน

รูป เป็นอย่างไร

คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูป

พระบรมศาสดาตรัสเป็นลำดับต่อไปว่า เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความเกิดขึ้น
แห่งรูปจึงมี เพราะความดับแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปจึงมีอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่
ให้ถึงความดับแห่งรูป คือ

๑) สัมมาทิฐิ... ฯลฯ ... ๘ สัมมาสมาธิ

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของรูป สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มี
ความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะใน
รูป นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป
ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และเครื่องสลัดออกจากรูปอย่างนี้ แล้ว
ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อดับรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
ปฏิบัติดีแล้ว

^{๔๕} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๘๗. ภิกษุผู้ฉลาดใน ฐานะ ๗ ประการ คือ ๑) รู้ชัด ๒) รู้ความเกิดขึ้น ๓) รู้
ความดับ ๔) รู้ปฏิปทา ๕) รู้คุณ ๖) รู้โทษ ๗) รู้เครื่องสลัดออก จาก รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน

^{๔๖} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๙๒. ภิกษุผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ คือ ๑) เพ่งพินิจเป็น ธาตุ ๒) เพ่งพินิจเป็น
อายตนะ ๓) เพ่งพินิจเป็นปฏิจจสมุปบาท

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่ามั่นคงในธรรมวินัยนี้

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และเครื่องสลัดออกจากรูปอย่างนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะความความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับไปเพราะไม่ถือมั่นรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หมดกิเลสโดยสิ้นเชิงสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าไม่มีวิภวัญญะ เพื่อความปรากฏอีก

พระบรมศาสดาตรัส แสดงธรรมปริยาย ชันธ ๕^{๔๗} ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นบทธรรมที่มีความลุ่มลึกน่าศึกษานำไปปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นได้จริงเพราะบริบททั้งหมดของเรื่องแฝงไปด้วย หลักวิปัสสนาเต็มรูปแบบ การที่จะเห็น รูปชัดเจน ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป ชัดเจนโดยประจักษ์ต้องใช้กำลังความพากเพียรใช้กำลังสติปัญญาเชิงวิเคราะห้เพื่อความแจ้ง ประจักษ์แห่งสภาวะธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นได้จริง

พระบรมศาสดาทรงตรัสเนื้อความแห่งรูปชันธจบลงแล้วทรงตรัสเวทนาชันธเป็นลำดับต่อไปความว่า

เวทนา เป็นอย่างไร

คือ เวทนา ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑ จักขุสัมผัสสชาเวทนา... ฯลฯ... ๖ มโนสัมผัสสชาเวทนาเรียกว่า เวทนา

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา คือ

๑ สัมมาทิฎฐิ... ฯลฯ... ๖ สัมมาสมาธิ

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยเวทนาเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของเวทนา สภาพที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งเวทนา ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในเวทนา นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา

^{๔๗} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๘๗.

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา^{๔๘} ความดับแห่งเวทนาปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา คุณแห่งเวทนา โทษแห่งเวทนา และเครื่องสลัดออกจากเวทนาอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด สมณะหรือเหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติแล้วสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเชื่อว่ามันคงในธรรมวินัยนี้

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดเวทนา ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าไม่มีวิภูฏะเพื่อความปรากฏอีก

พระบรมศาสดาทรงตรัสเนื้อความแห่งเวทนาชั้นจวบลงแล้วทรงตรัสสัญญาชั้นเป็นลำดับต่อไปความว่า

สัญญาเป็นอย่างไร

คือ สัญญา ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑ รูปสัญญา ๒ สัททสัญญา ๓ คันธสัญญา

๔ รสสัญญา ๕ โผฏฐัพพสัญญา ๖ ัมมสัญญา

นี้เรียกว่าสัญญา

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับ แห่งสัญญาจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญา คือ

๑ สัมมาทิฏฐิ ... ฯลฯ ...๖ สัมมาสมาธิ ฯลฯ

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า ไม่มีวิภูฏะ เพื่อความปรากฏอีก

พระบรมศาสดาทรงตรัสเนื้อความแห่งสัญญาชั้นจวบลงแล้วทรงตรัสสังขารชั้นเป็นลำดับต่อไปความว่า

สังขาร เป็นอย่างไร

คือ เจตนา ๖ ประการ ได้แก่

๑ รูปสัญญาเจตนา... ฯลฯ ...๖ ัมมสัญญาเจตนา

นี้เรียกว่า สังขาร

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับ แห่งสังขารจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร คือ

^{๔๘} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๘๙.

๑ สัมมาทิฏฐิ... ฯลฯ ...๘ สัมมาสมาธิ

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยสังขารเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งสังขาร สภาพที่สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งสังขาร ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในสังขารทั้งหลาย นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากสังขาร

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร ปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คุณแห่งสังขาร โทษแห่งสังขาร เครื่องสลัดออกจากสังขาร ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเชื่อมั่นมั่นคงในธรรมวินัยนี้ ส่วน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดรู้ชัดสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร ปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คุณแห่งสังขาร โทษแห่งสังขาร และเครื่องสลัดออกจากสังขารอย่างนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบือนหน้านั้น ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวัญชะ เพื่อความปรากฏอีก

พระบรมศาสดาทรงตรัสเนื้อความแห่งสังขารชั้นจบลแล้วทรงตรัสวิญญานชั้นเป็นลำดับต่อไปความว่า

วิญญาน เป็นอย่างไร

คือ วิญญาน ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑ จักขุวิญญาน	๒ โสตวิญญาน	๓ ฆานวิญญาน
๔ ชิวหาวิญญาน	๕ กายวิญญาน	๖ มโนวิญญาน

นี้เรียกว่าวิญญาน

เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป^{๔๔} ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานจึงมี เพราะความดับแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญานจึงมี

มรรคมืองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘ สัมมาสมาธิ

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยวิญญานเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งวิญญาน สภาพที่วิญญานไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาน ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในวิญญาน นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน ความดับแห่งวิญญาน ปฏิบัติให้ถึงความ

^{๔๔} ส.ข.(ไทย)๑๗ / ๕๗/๙๑.

ดับแห่งวิญญาน คุณแห่งวิญญาน โทษแห่งวิญญาน เครื่องสลัดออกจากวิญญานอย่างนี้แล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า ปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่ามันคงใน ธรรมวินัยนี้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ เหล่าใด รู้ชัดวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน ความดับ แห่งวิญญาน ปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คุณแห่งวิญญาน โทษแห่งวิญญาน และเครื่อง สลัดออกจากวิญญานอย่างนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นในวิญญาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือ พราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือ พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าไม่มีวิภวภูตะ เพื่อความปรากฏอีก

ภิกษุชื่อว่าผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการเป็นอย่างนี้

ภิกษุผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เพ่งพินิจเป็นธาตุ

๒. เพ่งพินิจเป็นอายตนะ

๓. เพ่งพินิจเป็นปฏิจสมุปบาท

ภิกษุชื่อว่าผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี เป็นอย่างนี้

ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี เราเรียกว่า “อุดมบุรุษ”^{๕๐} ผู้ หมดกิเลส โดยสิ้นเชิง อยู่จบพรหมจรรย์ ในธรรมวินัยนี้

อีกสมัยหนึ่ง เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี สมัยนั้น พระบรมศาสดาตรัสรับสั่งเรียกภิกษุ ทั้งหลายแล้วตรัสว่า รูปไม่เที่ยง^{๕๑} สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่น ไม่ใช่เรา เราไม่ใช่นั้น นั่นไม่ใช่อัตตาเธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่เรา เราไม่ใช่นั้น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราเมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความ จริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่น

เวทนาไม่เที่ยง ... ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ... ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ... ฯลฯ วิญญานไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลาย

^{๕๐} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๙๒.

^{๕๑} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕/๖๒.

พืงเห็นด้วยปัญญอันชอบตามความจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่เรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะความไม่ถือมั่น ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากรูปธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากเวทนาธาตุ ฯลฯ

ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากสัญญาธาตุ ฯลฯ

ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากสังขารธาตุ ฯลฯ

ถ้าจิตของภิกษุคลายความกำหนดจากวิญญานธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เพราะไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนี้รู้ชัดว่า ขาดสินแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพราะความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ในสมณุปัสสนาสสูตรสังยุตตนิกาย ชันธวาวรรค พระบรมศาสดาตรัสรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อพิจารณา ก็พิจารณาเห็นตนเป็นไปต่างๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด พิจารณาเห็นอุปาทานขันธ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ทั้ง ๕ ประการ หรืออุปาทานขันธ ประการใดประการหนึ่ง

ปาทานขันธ ๕ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ปุณฺชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ

๑. พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป^{๕๑}

๒. พิจารณาเห็นเวทนา ฯลฯ

๓. พิจารณาเห็นสัญญา ฯลฯ

๔. พิจารณาเห็นสังขาร ฯลฯ

๕. พิจารณาเห็นวิญญาน โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีวิญญาน พิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา หรือพิจารณาอัตตาในวิญญาน

การพิจารณาเห็นอย่างนี้ จิตว่าผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นว่า “เราเป็น” เมื่อผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นว่า “เราเป็น” ย่อมเกิด อินทรีย์ ๕ ประการ คือ-

^{๕๑} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕.

๑. จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือ จักขุประสาท)
๒. โสตินทรีย์ (อินทรีย์คือ โสตประสาท)
๓. ฆานินทรีย์ (อินทรีย์คือ ฆานประสาท)
๔. ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือ ชิวหาประสาท)
๕. กายินทรีย์ (อินทรีย์คือ กายประสาท)

ภิกษุทั้งหลาย มโนมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่ เมื่อปุถุชนผู้มิได้สดับถูก ความสวैयाารมณั ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว เขาก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่า “เราเป็น” บ้าง “เราเป็นนี้” บ้าง “เราจักเป็น” บ้าง “เราจักไม่เป็น” บ้าง “เราจักมีรูป” บ้าง “เราจักไม่มีรูป” บ้าง “เราจักมีสัญญา” บ้าง “เราจักไม่มีสัญญา” บ้าง “เราจักมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ บ้าง

ภิกษุทั้งหลาย ก็ อินทรีย์ ๕ ประการ ตั้งอยู่ได้เพราะการพิจารณาเห็นนั่นแล เมื่อเป็น เช่นนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับ ก็ละอวิชชาในอินทรีย์เหล่านั้น วิชชา จึงเกิดขึ้น เพราะอวิชชาคลายไป เพราะ วิชชาเกิดขึ้น อริยสาวกจึงไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า “เราเป็น” บ้าง “เราเป็นนี้” บ้าง “เราจักเป็น” บ้าง “เราจักไม่เป็น” บ้าง “เราจักมีรูป” บ้าง “เราจักมีสัญญา” บ้าง “เราจักไม่มีสัญญา” บ้าง “เราจักมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ บ้าง

สมัยอื่นยังมีอยู่อีกเรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถีพระบรมศาสดาตรัสรับสั่งภิกษุทั้งหลาย ว่า เราจักแสดงปฏิบัติที่ให้ถึง “สักกายสมุทัย”^{๕๓} (เหตุเกิดแห่งสักกายะ) และปฏิบัติที่ให้ถึง “สักกาย นิโรธ” (ความดับแห่งสักกายะ) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังให้ดี

ปฏิบัติที่ให้ถึงสักกายสมุทัยเป็นอย่างไร

คือ ปุถุชนในโลกนี้ผู้มิได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้ รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการ แนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป

พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ

พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ

พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ

^{๕๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๔/๖๑.

พิจารณาเห็นวิญญานโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตว่ามีวิญญาน พิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาน นี้เรียกว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายสมุทัย คำว่า “ ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายสมุทัย ” ดังกล่าวนี้นี้ เรียกว่า การพิจารณาเห็นที่ให้ถึง “ทุกขสมุทัย” นี่เป็นใจความในข้อนี้

ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายนิโรธ เป็นอย่างไร

อริยะสาวกในธรรมวินัยนี้ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป

ไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ

ไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ

ไม่พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ

ไม่พิจารณาเห็นวิญญานโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีวิญญาน ไม่พิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญานเรียกว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายนิโรธ

คำว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายนิโรธ^{๕๔} ดังกล่าวนี้นี้ เรียกว่าการพิจารณาเห็นที่ให้ถึงทุกขนิโรธ นี่เป็นใจความในข้อนี้

ธาตุ ๕ อีกนัยหนึ่ง

สมัยหนึ่งพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ครั้นเพลาค่ำวันนั้น พระบรมศาสดาเสด็จโคจรบิณฑบาต ยังกรุงสาวัตถี เพลานั้นแม่ท่านพระราหุลก็ตามเสด็จพระบรมศาสดาไปทางเบื้องพระอุษณางค์ ครั้นนั้น พระบรมศาสดาทรงผินพระพักตร์ไปรับสั่งกับพระราหุลว่า

ราหุล เธอพึงเห็นรูป^{๕๕} อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง ทั้งที่เป็นอดีต อานาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ไกลหรือใกล้ก็ตาม อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เพลานั้นท่านพระราหุลทูลถามว่า รูปเท่านั้นหรือ ข้าแต่พระสุคต รูปเท่านั้นหรือ พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า ทั้งรูป ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาน ครั้นเพลาค่ำนั้น ท่านพระราหุลออกจากที่หลีกเร้นแล้วเข้าไปเฝ้า

^{๕๔} ส.ข.(ไทย) ๑๗/๔๕/๖๒.

^{๕๕} ม.ม.(ไทย ๑๓/๑๑๔/๑๒๖.

พระบรมศาสดาถึงที่ประทับ ถวายอภิเษกแล้วนั้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ทูลถามพระบรมศาสดา ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อานาปานสติที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วอย่างไร จึงผลมาก มีอานิสงส์มาก

พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า ราหุล รูปชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอุปาตินนกรุป ที่เป็นภายใน เป็นของเพราะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือ รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นอุปาตินนกรุปซึ่งเป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของ หยาบ นี้เรียกว่าปฐวีธาตุ ที่เป็นภายใน

ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ที่เป็นภายใน และปฐวีธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง^{๕๖} บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ทำจิตให้คลายกำหนดในปฐวีธาตุได้

อาโปธาตุ เป็นอย่างไร

คือ อาโปธาตุที่เป็นภายใน อาโปธาตุที่เป็นภายนอกก็มี

อาโปธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาตินนกรุปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งที่เป็นอุปาตินนกรุปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ นี้เรียกว่า อาโปธาตุที่เป็นภายใน

อาโป (ธาตุน้ำ) ที่เป็นภายใน และอาโปธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นอาโปธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นอาโปธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นอาโปธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอาโปธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดในอาโปธาตุ

เตโชธาตุ เป็นอย่างไร

คือ เตโชธาตุที่เป็นภายในก็มี เตโชธาตุที่เป็นภายนอกก็มี

เตโชธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไรคือ อุปาตินนกรุปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่ทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่ทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ดื่ม

^{๕๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖.

แล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นอุปาทินนกรุปซึ่งเป็นภายในเป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน นี้เรียกว่าเตโชธาตุที่เป็นภายใน^{๕๗}

เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ที่เป็นภายใน เตโชธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นเตโชธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นเตโชธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่เรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นเตโชธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเพื่อง่ายในเตโชธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดในเตโชธาตุได้

วาโยธาตุ เป็นอย่างไร

คือ วาโยธาตุที่เป็นภายในก็มี วาโยธาตุที่เป็นภายนอกก็มี

วาโยธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไรคือ อุปาทินนกรุปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา คือลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ พัดแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่าวาโยธาตุที่เป็นภายใน วาโยธาตุ (ธาตุลม) ที่เป็นภายใน และวาโยธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นวาโยธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นวาโยธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นวาโยธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมเพื่อง่ายในวาโยธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดในวาโยธาตุได้

อากาศธาตุเป็นอย่างไร

คือ อากาศธาตุที่เป็นภายในก็มี อากาศธาตุที่เป็นภายนอกก็มี

อากาศธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไรคือ อุปาทินนกรุปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่า คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส และช่องสำหรับของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ไหลลงเบื้องต่ำ หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งที่เป็นอุปาทินนกรุปภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่า เป็นช่องว่าง เป็นธรรมชาติที่นับว่าช่องว่างซึ่งเนื้อ และเลือดไม่ถูกต้องแล้ว นี้เรียกว่าอากาศธาตุที่เป็นภายใน^{๕๘}

อากาศธาตุ (ธาตุคืออากาศ) ที่เป็นภายใน และอากาศธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นอากาศธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่

^{๕๗} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๖/๑๒๗.

^{๕๘} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๘/๑๒๘.

ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ดวงตาของเรา ครั้นเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเพือหน่ายในอากาศธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดในอากาศธาตุได้

ผู้วิจัยพบว่านี่เป็นบทวิปัสสนาภาวนาอันยอดเยี่ยมที่นักวิปัสสนาควรให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่งเพราะเหตุว่า ทฤษฎีหรือวิชาการ ประสบการณ์ และสภาวะการณ์ ต้องตรงกัน ต้องสัมพันธ์กันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ต่างจากกัน หมายความว่า เป็นความจริงหรือสัจจะเพียงมาตรฐานเดียว ไม่มีสัจจะสองมาตรฐาน มีัมมะสัจจะสำนักเดียวในธรรมวินัยนี้ อีกนัยหนึ่งที่ว่า ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธปริยัติหรือทฤษฎีเป็นสิ่งจำเป็นต้องบอกให้รู้ ให้ตรงประเด็นให้เข้ากับเรื่อง ปฏิบัติต้องทำให้ดูได้ ลงมือทำให้ดูอยู่ในวิสัยประสบการณ์เป็นครูสอนซ่อมปัญญา ปริยัติที่ถูกตรง ปฏิบัติที่ถูกทาง สภาวธรรมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ธรรมดาสภาวธรรมจะปรากฏตัวกระเด็นออกมา เราเรียกว่า ปฏิเวธ ผลของการปฏิบัติ กล่าวคือ อยู่ให้เห็นเย็นให้ได้ในทุกสถานการณ์ ในกาลทุกเมื่อ สภาวธรรมใดในกรณีนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นเอง ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นไปโดยประการอื่น มีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้นๆ

ผู้วิจัยพบว่า ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นคำสอนที่ให้ทำวิปัสสนาภาวนาเป็นอย่างยิ่ง ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ ในที่อีกแห่งหนึ่ง ในอานาปานสติสูตร เป็นข้อความที่คมชัดใจความตอนหนึ่งว่า ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ “ถอนความพอใจ” และ “ความไม่พอใจ” ในโลกออกเสียได้ ฯลฯ หมายความว่า กายสัมผัสใด เป็นอริขาสัมผัส ผัสสะนั้นเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจ จักครอบงำจิตของบุคคลได้ พระบรมศาสดาตรัสไว้ในสมณุปัสสนาสสูตร ใจความว่า ภิกษุทั้งหลาย มโนมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ “อริขาสธาตุ”^{๕๙} มีอยู่ เมื่อปุณฺณผู้มีได้สดับ ถูกความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอริขาสสัมผัสถูกต้องแล้ว เขาก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็นบ้าง เราเป็นนี้บ้าง เราจักเป็นบ้าง เราจักไม่เป็นบ้าง ฯลฯ อริยะสาวกผู้มีได้สดับ ก็ละอริขาในอินทรีย์เหล่านั้น วิชชาจึงเกิดขึ้น เพราะอริขาสคลายไป วิชชาเกิดขึ้น อริยะสาวกนั้นจึงไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดๆ เพราะวิชชาสัมผัส ผัสสะนั้นจึงเป็นหมัน ไม่ก่อทุกข์ก่อโทษให้แก่ใครๆ

วิปัสสนาภาวนาเสมอด้วย ธาตุ ๕

พระบรมศาสดาตรัสรับสั่ง ท่านพระราหุลให้ได้รับความบันเทิงชวนให้น่าไปปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไป ใจความว่า

^{๕๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๗/๔๗/๖๖.

“ราหู เธอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยแผ่นดินเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยแผ่นดินอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ พระบรมศาสดาตรัสเป็นลำดับสืบไปว่า คนทั้งหลายทั้งของสะอาด ไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลงบนแผ่นดิน แผ่นดินจะอึดอัดระอา หรือรังเกียจนั่นก็หาไม่ แม้ฉนใด เธอก็ฉนนั่นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยแผ่นดิน เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยแผ่นดินอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้” เธอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยน้ำเกิด เพราะเมื่อเธอภาวนาให้เสมอด้วยน้ำอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ คนทั้งหลายล้างของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง น้ำจะอึดอัดระอา หรือรังเกียจนั่นก็หาไม่ แม้ฉนใด เธอก็ฉนนั่นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยน้ำ เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยน้ำอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ เธอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยไฟเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยไฟอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ ไฟย่อมเผาของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ไฟจะอึดอัดระอา หรือรังเกียจของนั้นก็หาไม่ แม้ฉนใด เธอก็ฉนนั่นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยไฟ เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยไฟอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้”

“เธอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยลมเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยลมอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ ลมย่อมพัดของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลมจะอึดอัดระอา หรือจะรังเกียจของนั้นก็หาไม่ แม้ฉนใด เธอก็ฉนนั่นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยลม เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยลมอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ เธอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยอากาศเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยอากาศอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ อากาศไม่ตั้งอยู่ในที่ไหนๆ แม้ฉนใด เธอก็ฉนนั่นเหมือนกัน จงภาวนาให้เสมอด้วยอากาศ เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยอากาศอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจ และไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้”

ผู้วิจัยมีจุดประสงค์มุ่งให้นักวิปัสสนา โยคีบุคคล ได้ใช้สติปัญญาตรองให้เห็นตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ผัสสะเป็นจุดเริ่มต้นแห่งกุศลกรรม และอกุศลกรรม มีบทบาทในทางสร้างวิมละ ความเจริญ และมีบทบาทในทางสร้างหายนะ ความเสื่อมไปพร้อมกันในสามัญชนคนธรรมดา ผัสสะมีอิทธิพล มีบทบาทต่อชีวิตของพวกเขา พระบรมศาสดาตรัสว่า จงมีสติเมื่อมีผัสสะ ผัสสะมีอิทธิพลต่อสิ่งมีชีวิตเช่น “คน” เรามากกว่าสัตว์ประเภทอื่นๆ เพราะคนเป็นสัตว์ประเสริฐ ที่มีเวทนา

พระบรมศาสดาตรัสว่าเราตถาคตสอนเรื่องดับทุกข์ให้สัตว์ที่มี “เวทนา” สัตว์ที่มีเวทนาเท่านั้นแหละดับทุกข์ได้ เพราะมีเวทนาเป็นบาทฐานนี้เอง คนจึงยกระดับจิตใจขึ้น “สูง” สู่ระดับความเป็นมนุษย์ได้ (เป็นมนุษย์จะเป็นได้เพราะใจสูง) มนุษย์จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อยู่ได้ก็ด้วยจิตใจของเขาเองมีสิ่งที่เรียกว่า “มนุษยธรรม” เป็นจุดมุ่งหมาย ถ้าจิตใจขาดคุณสมบัติของความ เป็นมนุษย์ ขาดมนุษยธรรมคำจวนแล้ว จิตใจของเขาจะหันเหไปในทางต่ำ ไม่สมค่าของคำว่า “มนุษย์” เหลืออยู่เลย^{๖๑} ดังนั้นถ้าจิตใจหันเหไปในทางต่ำก็เป็นได้แต่เพียงคน “คน” (จึงมีค่าเท่ากับสัตว์ทั้งหลาย)

ผู้วิจัยพบว่า บริบททั้งหมดของชีวิตขึ้นอยู่กับระบบสัมผัส หรือผัสสะ กี่ว่าได้ เพราะว่าทั้งเนื้อ ทั้งตัว ทั้งกาย ทั้งใจของคน มีระบบประสาทสัมผัส ที่เป็นข้างใน ๖ กับข้างนอก ๖ ถึงกันอยู่ทำงานร่วมกัน สามัญชนคนธรรมดาทั้งหลาย ตั้งแต่ตื่นขึ้นมากระทั่งเข้านอนตามปกติ และหลับไปฝันเป็นตุเป็นตะ ก็อาศัยผัสสะเป็นตัวก่อเรื่องทั้งนั้น ในคนนอนหลับ ถ้าจิตลงภวังค์หลับจริงแล้ว ทวารทั้ง ๖ ปิดหมด มโนทวารก็ปิด มโนวิญญาณธาตุรักษาสถานะความเป็นวิญญาณธาตุอยู่ จึงไม่มีความฝัน ในรายที่ยังฝันเป็นตุเป็นตะ ทวารทั้ง ๕ ปิด แต่มโนทวารยังเปิดใช้งานอยู่ เหมือนออฟฟิตยังเปิดใช้ทำงานอยู่ มโนยตนะที่เป็นระบบภายในกับธัมมยตนะที่เป็นระบบภายนอก (อดีตสัญญา) ยังถึงกันอยู่ มโนวิญญาณทำหน้าที่รู้ที่มโนทวาร หรือมโนยตนะ ความประจวบเหมาะแห่งธรรมสามประการกล่าวคือ อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกเข้าถึงกัน ประจวบเหมาะกับมโนวิญญาณ ทำหน้าที่รู้ตามมโนทวาร เรียกว่าผัสสะ ดังนั้นที่ฝันเป็นตุเป็นตะ ก็มาจากผัสสะนั่นเอง ประจวบเหมาะไปตามเรื่อง ชอบบ้าง ชังบ้าง เฉยบ้าง ในเรื่องผัสสะนี้จะได้กล่าวในบทต่อไป

๒.๒.๓.๕ ธาตุหมวด ๖ ประการ

๑) ธาตุหมวด ๖ ประการ นัยที่ ๑

^{๖๑} พุทธศาสนิกชน, ขุดบรมธรรมอภิมหาพระนิสิตมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑ . , ๒๕๕๑, หน้า ๔๗.

ผู้วิจัยพบว่า ธาตุ อันเป็นองค์ประกอบขึ้นพื้นฐานของสรรพสิ่งทั้งปวง อันถือเป็นธาตุ
กัมมัญฐาน ๔ หรือ ๖ อย่าง ดังนี้

๑. ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน)^{๖๒}
๒. อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ)
๓. เตโชธาตุ (ธาตุไฟ)
๔. วาโยธาตุ (ธาตุลม)
๕. อากาศธาตุ (ธาตุคือที่ว่าง)
- ๖ วิญญาณธาตุ (ธาตุคือวิญญาณ)

๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) หมายถึง คุณสมบัติที่มีลักษณะแข็ง แข็ง กินเนื้อที่ ภายในตัวก็มี
ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายในสำหรับกำหนดพอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์ของ
กัมมัญฐาน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ ปอด ลำไส้
ใหญ่ ลำไส้เล็ก ออกรใหม่ อาหารเก่า หรือสิ่งอื่นใดในตัวที่มีลักษณะแข็งเป็นต้น

๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) หมายถึง คุณสมบัติที่มีลักษณะเอิบอาบ เกาะกุม ภายในตัวก็มี
ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนดพอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์ของ
กัมมัญฐาน ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ น้ำมัน น้ำตา น้ำมูก น้ำลาย น้ำไขข้อ น้ำมูตร คูณ
หรือสิ่งอื่นใดในตัวที่มีลักษณะเอิบอาบ เกาะกุม เป็นต้น ซึ่งสามารถจำแนกแจกออกได้ ๑๒ อย่าง

๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) หมายถึง คุณสมบัติที่มีลักษณะร้อน-เย็น อบอวน ภายในตัวก็มี
ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายในสำหรับกำหนดพอให้สำเร็จประโยชน์ เป็นอารมณ์ของ
กัมมัญฐาน ได้แก่ ไฟยังกายให้อบอุ่น ไฟยังกายให้กระวนกระวาย ไฟยังอาหารให้อย่อย ไฟยังกายให้
ทรุดโทรม หรืออื่นใดในตัว ที่มีลักษณะร้อน

๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม) หมายถึง คุณสมบัติที่มี ลักษณะเคร่งตึง เบาลอยตัว ภายในตัวก็
มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนดพอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์
กัมมัญฐาน ได้แก่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องล่าง ลมในท้อง
ลมชานไปตามลำตัว หรือลมค้ำจุนรูป เป็นไปภายในตน หรืออื่นใดก็ตามที่มีอยู่เป็นอยู่ภายในตน

๕) อากาศธาตุ (ธาตุว่าง) หมายถึง คุณสมบัติที่มีลักษณะเป็นช่องว่างระหว่างปรมาณู
ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่าง ซึ่งเนื้อและเลือดไม่ถูกต้อง ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่
เป็นภายใน สำหรับกำหนดพอให้สำเร็จประโยชน์ เป็นอารมณ์ กัมมัญฐานได้แก่ ช่องหู ช่องปาก

^{๖๒} ม.อ.(ไทย)๑๔/๑๒๕/๑๖๒.

ช่องจมูก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ช่องที่พักแห่งของกินของดื่ม ของเคี้ยว
ธรรมชาติที่นับว่าความว่าง ช่องว่าง

๖) วิญญาณธาตุ (ธาตุวิญญาณ) หมายถึง ธาตุรู้ หรือสภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ตามทวารทั้ง
๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณ
ธาตุ และมนโณวิญญาณธาตุ

๒) ธาตุหมวด ๖ ประการ นัยที่ ๒

๑. สุขธาตุ (ธาตุคือ สุข)^{๖๓}
๒. ทุกขธาตุ (ธาตุคือ ทุกข์)
๓. โสมนัสสธาตุ (ธาตุคือ โสมนัส)
๔. โทมนัสสธาตุ (ธาตุคือ โทมนัส)
๕. อุpekขธาตุ (ธาตุคือ อุเบกขา)
๖. อวิชาธาตุ (ธาตุคือ อวิชา)

๑) สุขธาตุ หมายถึง ความสำราญทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่
สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่กายสัมผัส นี้
เรียกว่า สุขธาตุ

๒) ทุกขธาตุ หมายถึง ความไม่สำราญทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่
ไม่สำราญทางกายเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่
กายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกขธาตุ

๓) โสมนัสสธาตุ หมายถึง ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิด
จากเจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสนี้เรียกว่า โสมนัสสธาตุ

๔) โทมนัสสธาตุ หมายถึง ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่
สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส
นี้เรียกว่า โทมนัสสธาตุ

๕) อุpekขธาตุ หมายถึง ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความ
เสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโต
สัมผัสนี้เรียกว่า อุpekขธาตุ

๖) อวิชาธาตุ หมายถึง ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมความ
ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงให้รอบ

^{๖๓} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๒.

ครอบ ความไม่ใคร่ครวญ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความด้อยปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความไหล อวิชาโอฆะคือวิชา โยคะคือวิชา ปริญญา คือวิชา ลัมคือวิชา อกุลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่าวิชชาธาตุ นี้เรียกว่า ธาตุ ๖

๓) ธาตุหมวด ๖ ประการ นัยที่ ๓

๑. กามธาตุ	(ธาตุคือ กาม) ^{๖๔}
๒. เนกขัมมธาตุ	(ธาตุคือ เนกขัมมธาตุ)
๓. พยาบาทธาตุ	(ธาตุคือ พยาบาท)
๔. อพยาบาทธาตุ	(ธาตุคือ อพยาบาท)
๕. วิหิงสาธาตุ	(ธาตุคือ วิหิงสา)
๖. อวิหิงสาธาตุ	(ธาตุ คือ อวิหิงสาธาตุ)

๑) บรรดาธาตุ ๖ นั้น กามธาตุ หมายถึง ความตรึงโดยอาการต่างๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ มีฉณสังกัปปะที่ประกอบไปด้วยกาม นี้เรียกว่า กามธาตุ^{๖๕} ชั้นธ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ท่องเที่ยววนับเนื่องอยู่ในระหว่างนี้ ชั้นต่ำ มือเวจันรกเป็นที่สุด ชั้นสูงมีเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุด นี้เรียกว่า กามธาตุ ธาตุในกาม

๒) พยาบาทธาตุ หมายถึง ความตรึงโดยอาการต่างๆ ฯลฯ มีฉณสังกัปปะที่ประกอบด้วยพยาบาทนี้เรียกว่า พยาบาทธาตุ

อีกนัยหนึ่ง ความที่จิตอาฆาตในอาฆาตวัตถุ ๑๐ ความอาฆาตที่รุนแรง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความพิโรธตอบ ความกำเริบ ความกำเริบหนัก ความคิดร้าย ความคิดประทุษร้าย ความที่คิดพยาบาท ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ภาวะที่พยาบาท ความดุร้าย ความเกี่ยวกราด ความที่จิตไม่แช่มชื่น นี้คือ พยาบาทธาตุ ธาตุมุ่งร้าย

๓) วิหิงสาธาตุ หมายถึง ความตรึงโดยอาการต่างๆ มีฉณสังกัปปะที่ประกอบด้วยวิหิงสา นี้เรียกว่าวิหิงสาธาตุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ ศาสตรา หรือเชือกอย่างใดอย่างหนึ่งเบียดเบียนสัตว์ ความเบียดเบียน กิริยาที่เบียดเบียน ความรังแกกิริยาที่รังแก ความเกี่ยวกราด กิริยาที่กระทบกระทั่งรุนแรง ความเข้าไปเบียดเบียนสัตว์อื่นเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า วิหิงสาธาตุ

^{๖๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๓.

^{๖๕} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๖/๑๘๒/๑๔๐.

๔) เนกขัมมธาตุ หมายถึง ความตรึกโดยอาการต่างๆ ฯลฯ สัมมาสังกัปปะที่ประกอบด้วยเนกขัมมะนี้เรียกว่า เนกขัมมธาตุ สภาวธรรมที่เป็นกุศลทั้งหมด เรียกว่า เนกขัมมธาตุ ธาตุออกจากกาม

๕) อัปปยาปาทธาตุ หมายถึง ความตรึกโดยอาการต่างๆ ฯลฯ สัมมาสังกัปปะ ที่ประกอบด้วยเนกขัมมะ นี้เรียกว่า เนกขัมมธาตุ อีกนัยหนึ่ง ความไมตรี ความเจริญเมตตา ภาวะที่แผ่เมตตาในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นทางใจที่มีเมตตาเป็นอารมณ์ นี้เรียกว่า อัปปยาปาทธาตุ

๖) อวิหิงสาธาตุ หมายถึง ความตรึกโดยอาการต่างๆ ความดำริที่ประกอบด้วยอวิหิงสา ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ ความกรุณา ความเจริญกรุณา ภาวะที่แผ่กรุณาในสัตว์ทั้งหลาย กรุณาเจโตวิมุตติ

ความหลุดพ้นทางใจที่มีกรุณาเป็นอารมณ์ นี้เรียกว่า วิหิงสาธาตุ ธาตุไม่เบียดเบียน เหล่านี้ เรียกว่า ธาตุ ๖

ประมวลย่อธาตุหมวด ๖ สามหมวดนี้เข้าเป็นหมวดเดียวกัน จึงเป็นธาตุ ๑๘

๒.๒.๓.๖ ธาตุหมวด ๗

ผู้วิจัยพบข้อความว่า สมัยหนึ่งพระบรมศาสดาประทับที่เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระบรมศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ใจความตอนหนึ่งว่า ธาตุมี ๗ ประการ ธาตุ ๗^{๖๖} ประการ อะไรบ้าง คือ

๑) อาภาธาตุ ^{๖๗}	๒) สุกธาตุ ^{๖๘}
๓) อากาสนัญญาตนธาตุ ^{๖๙}	๔) วิญญานัญญาตนธาตุ ^{๗๐}

^{๖๖} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐.

^{๖๗} ส.นิ.อ. ๒/๙๕/๑๕๑. อาภาธาตุในที่นี้หมายถึงธาตุคือแสงสว่างซึ่งเป็นชื่อของอาโลกกสิณได้แก่ ฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่ทำให้เกิดขึ้น เพราะบริกรรม โดยการเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์ อาภาธาตุอาศัยความ มีตจึงปรากฏได้

^{๖๘} ส.นิ.อ. ๒/๙๕/๑๕๑. สุกธาตุ ในที่นี้ หมายถึง ฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่เกิดขึ้น เพราะบริกรรมโดย เพ่ง สุกกสิณ สุกธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏได้

^{๖๙} ขุ.ม.อ. ๗/-/๙๖. อากาสนัญญาตนธาตุ ในที่นี้ หมายถึงธาตุที่กำหนดอากาศ คือความว่างอันหา ที่สุดไม่ได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ ของอรุพฌาน อากาสนัญญาตนธาตุ อาศัยรูปสมบัติจึงปรากฏได้

^{๗๐} ขุ.ม.อ. ๗/-/๙๗. วิญญานัญญาตนธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุที่กำหนดวิญญานเป็นอารมณ์ วิญญานัญญาตนธาตุ อาศัย อากาสนัญญาตนสมาบัติจึงปรากฏได้

๕) อาภิณัจญญายตนธาตุ^{๗๑} ๖) เนวสัณญานาสัณญายตนธาตุ^{๗๒}

๗) สัณญาวะยิตนโรธธาตุ^{๗๓}

๒.๒.๓.๗ หมวดธาตุ ๘ .ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยพบว่า ธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีมากมายหลายมิติ กล่าวคือมี ธาตุนานาชนิด และใช้ในหลายความหมายที่แตกต่างกัน หลายบริบทขึ้นอยู่กับกรณีนั้นๆ ดัง คาทาจาปลินิคุณฺหุ (อภิธานนัปปทีปิกา)^{๗๔} คาทาที่ ๑๙๔ และคาทาที่ ๑๙๕ ในภูมิภักคความว่า

ฉตฺตีสปรมาณูเนโก ญจฉตฺเต

ตชฺชรี ตปฉตฺส รรเรณฺจฉตฺส เต

ลิกขา ตา สตต อูกา ตา ธณฺญมาโสติ สตเต

๓๖ ปริมาณ เป็น ๑ อณู

๓๖ อณู เหล่านั้น เป็น ๑ ตัซซารี

๓๖ ตัซซารี เหล่านั้น เป็น ๑ รรเรณู

๓๖ รรเรณู เหล่านั้น เป็น ๑ ลิกขา

๗ ลิกขา เป็น ๑ อูกา

๑ อูกาเหล่านั้น เรียกว่า ธัญญมาส

ถ้าจะกลับย้อนความให้เห็นภาพเข้าใจง่ายขึ้น

๑ ธัญญมาส เป็น ๗ อูกา

๑ อูกา เป็น ๗ ลิกขา

๑ ลิกขา เป็น ๓๖ รรเรณู

๑ รรเรณู เป็น ๓๖ ตัซซารี

๑ ตัซซารี เป็น ๓๖ อณู

๑ อณู เป็น ๓๖ ปริมาณ

^{๗๑} ขุ.ม.อ. ๗/-/๙๗. อาภิณัจญญายตนธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุที่กำหนด ความไม่มีอะไรเหลือเป็น อารมณฺ อาภิณัจญญายตนธาตุ อาคัยวิญญานัญญายตนสมบัตินิจิปรากฏได้

^{๗๒} ขุ.ม.อ. ๗/-/๙๗. เนวสัณญานาสัณญายตนธาตุ ในที่นี้หมายถึง ธาตุที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญา ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญา ก็ไม่ใช่เนวสัณญานาสัณญายตนธาตุ อาคัยอัญญายตนสมบัตินิจิปรากฏได้

^{๗๓} ส.นิ.อ.๒/๙๕/๑๕๒. สัณญาวะยิตนโรธ ในที่นี้หมายถึงความดับขั้น ๔ เป็นชื่อของนิโรธสมบัตินิโรธสัณญาวะยิตนโรธธาตุ อาคัยนิโรธสมบัตินิจิปรากฏได้

^{๗๔} มูลนิธิการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา (ออนไลน์) แหล่งที่มา <http://www.dhammadownload.com/front/webboard/showthread.php?p=7291> 19 มกราคม 2557

ปริมาณในพระพุทธศาสนา ในคาถาปลินิคันทุ^{๗๕} พระบรมศาสดาตรัสอธิบายขนาดของปริมาณ โดยวิธีแบ่งทอนความยาวของธัญญมาส (เมล็ดข้าวสาร) ลง ๖ ครั้ง ด้วยคณิตศาสตร์ เมื่อมาคูณกันได้ ๘๒.๓ ล้านส่วน การคำนวณขนาดของปริมาณ จะเป็นขนาดเท่ากับ สิบยกกำลัง ลบแปดเซนติเมตร($10^{-๑๘}$ cm) ซึ่งเท่ากับขนาดของอะตอม ที่วิทยาศาสตร์ระบุไว้พอดี นี่เป็นมาตรการวัด ที่เล็กที่สุด ที่ปรากฏเป็นหลักฐาน ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้น ธาตุในเชิงปรมาณูซึ่งมีความละเอียดมาก ขนาดของ ปริมาณนั้น ยังระบุว่าหนึ่งปริมาณประกอบไปด้วยธาตุ ที่ เรียกว่า อวินิพโกรูป ๘

ในปริมาณหนึ่งๆประกอบด้วยอนุภาค โปรตอน (Proton) นิวตรอน (Neutron) และอิเล็กตรอน (Electron) วิ่งวนรอบจุดศูนย์กลางที่เรียกว่านิวเคลียส (Nucleus) ด้วยอัตราความเร็วสูง ด้วยอำนาจของอนุหเตโซ โปรตอนมีประจุไฟฟ้าบวก นิวตรอนไม่มีประจุไฟฟ้า อิเล็กตรอนมีประจุไฟฟ้าลบ ปริมาณหนึ่งๆไม่ได้อยู่นิ่งๆ เคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา

นักวิทยาศาสตร์เคมีฟิสิกส์ในยุคก่อน เชื่อว่าปริมาณไม่สามารถลดทอนลงไปได้อีก เล็กที่สุดก็ตรงปริมาณนี้เอง แต่วิทยาศาสตร์ฟิสิกส์ควอนตัม^{๗๖} ในยุคปัจจุบันสามารถลดทอนลงได้อีก อนุภาคที่เล็กที่สุดถูกถ่ายโดยกล้องจุลทรรศน์อิเล็กตรอนกำลังขยายได้ล้านเท่าของจริง พบว่าปริมาณที่ถือว่าเล็กที่สุดแล้วยังทอนลงได้อีก เป็นเพียง ควากซ์ กลุ่มของพลังแสงกระพริบ วิบๆ วิ่งวนกันอยู่ นักวิทยาศาสตร์ยังบอกอีกว่าจากการที่ดูจากกล้องกำลังขยายสูง พบแสงเป็นเส้นวนรอบจุดศูนย์กลาง ที่จริงแสงกระพริบวิบๆ นั้นแหละแต่มันกระพริบเร็วมากประกอบมันวิ่งรอบจุดศูนย์กลางด้วยอัตราความเร็วสูงจึงเห็นแสงเป็นเส้นเป็นสาย อนุภาคที่เล็กที่สุดนั้นทางพระพุทธศาสนาระบุว่ามันประกอบไปด้วยธาตุที่เรียกว่า (อวินิพโกรูป ๘)

พระบรมศาสดาทรงเห็นมาก่อนตั้งสองพันหกร้อยปีเศษแล้ว ในหนึ่งปริมาณนั้นประกอบไปด้วย “ธาตุ” หรือคุณสมบัติอันสุดท้ายในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อวินิพโกรูปแปด เป็นธาตุแปดชนิด คือ ๑) คุณสมบัติที่แข็งแข็งกินเนื้อที่เรียกชื่อสามัญว่า ธาตุดิน ๒) คุณสมบัติที่เกาะกุมเชื่อมประสาน เรียกชื่อสามัญว่า ธาตุน้ำ ๓) คุณสมบัติที่เป็นตัวแปรของสสารได้แก่อุณหภูมิ เรียกชื่อสามัญว่า ธาตุไฟ ๔) คุณสมบัติที่ยึดห่ออ่อนตัวเบา และลอยได้ เรียกชื่อสามัญ ธาตุลม ยังมีธาตุที่แฝงตัวเข้ามาอาศัยอีก ๔ ธาตุซึ่งเป็นคุณสมบัติอันนับเนื่องเข้าด้วยกัน เหมือนเงาติดตามตัว

^{๗๕} พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ “ศึกษาวิเคราะห์หมโนทัศน์เรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท” สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย ๒๕๕๕ มุลินิจการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา(ออนไลน์) แหล่งที่มา <http://www.dhammadownload.com/front/webboard/showthread.php?p=7291> 19 มกราคม 2557

^{๗๖} พันตแพทย์สม สุจิรา, ไลน์สไตร์พบ พระพุทธเจ้าเห็น, หน้า ๑๐๓-๑๐๔

มหาภูตรูป ๔ ไปตั้งอยู่ที่ไหน ธาตุสี่ ธาตุกลืน ธาตุรส และโอชาธาตุ (วิตามิน) ไปที่นั่น เรียกรวมๆ ว่า รูปธาตุ หรือ อวินิพโกรูป ๘ ผู้วิจัยพบว่า ธาตุทั้ง ๘ ธาตุ เป็นแกนหลักสำหรับประกอบกันเป็น โครงสร้างของทุกสรรพสิ่งทั้งปวง ทั้งสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิตในสากลจักรวาลทุกๆ ปริมาณไม่ได้ยู่ติดกัน ถูกชั้นด้วยช่องว่างระหว่างปริมาณ เรียกว่าปริเนทรูป (อากาศธาตุ)^{๗๗} รูปที่เป็นปริมาณทั้งหมดมี ๒๘ เป็นสุขุมรูปเสีย ๑๖ สุขุมรูปนั้นละเอียดประณีตยิ่งขึ้นไปอีก ไม่อาจสามารถ สัมผัส ชั่งตวง หรือวัดได้

รูปที่เป็นปริมาณ มี ๒๘ เป็นมหาภูตรูป ๔^{๗๘} รูปที่อาศัยมหาภูตรูปอีก ๒๔ เรียกว่าอุปาทายรูป อุปาทายรูป ๒๔ ในรายละเอียด หมายถึงสิ่งเหล่านี้

ก. ปสาทรูป ๕ (รูปที่เป็นประธานสำหรับรับอารมณ์) (๑) ตา (๒) หู (๓) จมูก (๔) ลิ้น (๕) กาย

ข. โคจรรูป หรือวิสัยรูป ๕ (รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์) (๖) รูป (๗) เสียง (๘) กลิ่น (๙) รส (๑๐) โผฏฐัพพะ (ข้อนี้ไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกับมหาภูตรูป ๓ คือ ปฐวี เตโช วาโย)

ค. ภาวรูป ๒ (รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ) (๑๐) อิตถิตตะอิตถินทรีย์ ความเป็นหญิง ๑๑) ปริสัตตะปฐินีย ความเป็นชาย

ง. หทัยรูป ๑ (รูปคือ หทัย) (๑๒) หทัยวัตถุที่ตั้งแห่งใจ หัวใจ

จ. ชีวิตรูป ๑ (รูปที่เป็นชีวิต) (๑๓) ชีวิตดินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต

ฉ. อาหารรูป ๑ (รูปคืออาหาร) (๑๔) กวฬิงกรอาหาร อาหารคือคำข้าว

ช. ปริเนทรูป ๑ (รูปที่กำหนดเพศ) (๑๕) อากาศธาตุ ภาวะคือช่องว่างระหว่างปริมาณ

ญ. วิญญูติรูป ๒ (รูปคือการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย) (๑๖) กายวิญญูติ การเคลื่อนไหวให้รู้ด้วยกาย (๑๗) วจวิญญูติ การเคลื่อนไหวให้รู้ทางวาจา

ฎ. วิศวกรรูป ๕ (รูปคือ อาการที่ดัดแปลงทำให้แปลก ให้พิเศษได้ (๑๘) (รูปัสส) ลหุตา ความเบา (๑๙) (รูปัสส) มุทุตา ความอ่อนสลาย (๒๐) (รูปัสส) กัมมัณฺญตา ความควรแก่การงาน ใช้การได้ (๒๑) วิญญูติรูป ๒ ข้อนี้ท่านไม่นับเพราะซ้ำกับข้อ ญ.

^{๗๗} ช่องว่างระหว่างอนุ หมายถึง อากาศธาตุ นักวิทยาศาสตร์วิเคราะห์โดยคำนวณว่า ร่างกายของคนเราประกอบด้วยธาตุ ๔ เท่าที่เห็นได้ด้วยจักขุหาวร ถ้าชั่งอากาศธาตุออกจกหมด จะเหลือนวลสารไม่ถึง ๐.๕ กรัม อัตตโนมัตถาธิบาย

^{๗๘} อภ.สจ. (ไทย) ๓๔/๕๘๔/๑๖๙., ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๒/๓๑๒.

ฉ.ลักษณะรูป ๔ (รูปคือ ลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด) (๒๒) (รูปัสส) อปย ความก่อตัว (รูปัสส) สันตติ ความสืบต่อ (๒๓) (รูปัสส) ชรตา ความทรุดโทรม (๒๔) (รูปัสส) อนิจจตา ความแปรปรวนแตกสลาย^{๗๙}

ในส่วนของธาตุ ๘ นี้เป็นการแตกย่อยมาจากธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุสี ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโอชา(วิตามิน) ทำให้บทบาทหน้าที่ของธาตุ ๘ เป็นบทบาทหน้าที่เหมือนกับธาตุ ๔ แม้จะมีการเพิ่มธาตุเข้ามาอีก แต่ธาตุที่เพิ่มเข้ามานั้นเป็นธาตุที่ต้องอาศัยธาตุ ๔ จึงจะปรากฏตัวได้ จัดว่าเป็นธาตุที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย หรือจะกล่าวว่าธาตุที่เพิ่มเข้ามาเป็นลักษณะสทกธาตุ ของธาตุ ๔ จะแยกกันไม่ได้ ยังมีข้อมูลที่ระบุบทบาทหน้าที่ของ ธาตุสี ธาตุกลิ่น ธาตุรส และธาตุโอชา(วิตามิน) มีเนื้อหาไปตรงกับธาตุ ๑๘

๒.๒.๓.๘ คุณสมบัติบทบาทหน้าที่ของธาตุ ๑๘

ผู้วิจัยพบว่า ธาตุ ๑๘^{๘๐} เป็นธาตุกลุ่มใหญ่ซึ่งจะมีหัวข้อชื่อธาตุ หรือลำดับธาตุที่ซ้ำซ้อนหรือตรงกับธาตุในหมวดอื่นอยู่บ้างก็ถือโอกาสอธิบายไปในชุดเดียวกัน เพื่อความกระจ่างของกลุ่มธาตุอื่นๆ ในธาตุ ๑๘นี้ ผู้วิจัย แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือกลุ่มของธาตุที่มีหน้าที่เป็นฝ่ายตั้งรับ ๖ ธาตุ กลุ่มของธาตุที่มีหน้าที่เป็นฝ่ายกระทบ ๖ ธาตุ และกลุ่มของธาตุที่เป็นฝ่ายทำหน้าที่รับรู้ อีก ๖ ธาตุ ธาตุฝ่ายตั้งรับ ๖ ธาตุฝ่ายกระทบ ๖ และธาตุฝ่ายรับรู้อีก ๖ รวมเป็น ธาตุ ๑๘ ธาตุที่มีหน้าที่เป็นฝ่ายตั้งรับ ๖ ธาตุ ได้แก่

๑) จักขุธาตุ^{๘๑} มีหน้าที่รับสี องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาทคือ ความใส ความใสเปรียบเหมือนกระจกเงาที่มีสมรรถนะในการรับสีที่มากกระทบ มีสัณฐานขนาดเท่าหัวเลนต์ตั้งอยู่ใจกลาง แก้วตาสามารถรับสีต่างๆ ได้ เมื่อมีเหตุปัจจัยครบ

๒) โสตธาตุ มีหน้าที่รับ คลื่นความถี่ของเสียง องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาทคือ ความใส ประสาทหูตั้งอยู่บนสัณฐานที่มีรูปร่างคล้าย ทั้งกับโกรนม้า สามารถรับคลื่นเสียงสั่นสะเทือนที่มาจากทั้งกับโกรนทำงานร่วมกัน เมื่อมีเหตุปัจจัยครบ

๓) ฆานธาตุ มีหน้าที่รับกลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท คือความใสในการรับกลิ่นที่มากระทบตั้งอยู่บนสัณฐานคล้ายกับแพะ เรียงกันอยู่ในช่องจมูกสำเร็จประโยชน์ในการรับกลิ่นได้เมื่อมีโอกาส และมีปัจจัยพร้อม

^{๗๙} พ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๒/๓๑๒.

^{๘๐} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑.

^{๘๑} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑

๔) ชิวหาธาตุ มีหน้าที่รับรสให้สำเร็จในการลิ้มรส องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท ชิวหาประสาทรับรส ตั้งอยู่บนสัณฐานของกลุ่มเหมือนกลีบบัววางซ้อนกันเป็นชั้นๆ ในเวลาเหตุปัจจัยพร้อมในการลิ้ม การรับรู้รสจักปรากฏที่นั่น

๕) กายธาตุ มีหน้าที่ในการรับโณภูมิจักรวมที่มากกระทบกาย องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท ตั้งอยู่บนสัณฐานคล้ายใยสำลีที่แผ่บางๆ แล้วซับซ้อนน้ำมันซ้อนกันหลายๆ ชั้น ทั่วกายมณฑลสำหรับรับการกระทบเป็นปัจจัยให้รับรู้การสัมผัสทางกาย

๖) มโนธาตุ เป็นนามธรรม มีหน้าที่น้อมไปหาอารมณ์ทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูมิจักรวม มีหน้าที่รับ และพิจารณาอารมณ์ทางทวารทั้ง ๕ ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่รับ ธรรมารมณ์โดยตรง ธรรมารมณ์ในที่นี้หมายถึง อดีตารมณ์ หรืออดีตสัญญา^{๘๒}

ธาตุที่มีหน้าที่เป็นฝ่ายกระทบ ๖ ธาตุ ได้แก่

๗) รูปธาตุมีหน้าที่กระทบจักขุธาตุ องค์ธรรม ได้แก่ รูปารมณ์ คือ รูปหรือสีต่างๆ ที่อาศัยแสงสว่างแล้วสะท้อนคลื่นแสงไปกระทบจักขุปสาท มีลักษณะที่หนาทึบไปด้วยปริมาณของมหาภูตรูป(วินิพโภครูปแปด) ที่แสงสว่างรอดไม่ได้ เรียกว่า รูปธาตุ

๘) สัทธาธาตุ มีหน้าที่กระทบโสตธาตุ องค์ธรรมได้แก่ สัทธารมณ์ มีสภาวะเป็นคลื่นปริมาณในอากาศ มีลักษณะสุขุมปณีต เมื่อคลื่นเสียงวิ่งไปปะทะใบหูจึงวิ่งเข้าช่องหูอย่างรวดเร็วแล้วไปสั่นสะเทือน ทั้งกับโกรนมา โสตวิญญาณปรากฏที่นี้

๙) คันธธาตุ มีหน้าที่กระทบ ฆานธาตุ ประสาทจมูก องค์ธรรมได้แก่ คันธารมณ์ มีลักษณะเหมือนน้ำมันระเหยเป็นลักษณะของปริมาณล่องลอยไปตามกระแสลมปะทะจมูกทำให้เกิดฆานวิญญาณรู้กลิ่นขึ้นได้ที่นี่

๑๐) รสธาตุ มีหน้าที่กระทบ ชิวหาธาตุ องค์ธรรมได้แก่ รสารมณ์ มีลักษณะเหมือนยางเหนียวในอาหารทุกชนิด เมื่อมรุธูปายาสที่ปรุงด้วยข้าวที่เพิ่งตั้งท้องอ่อนๆ ปั่นเป็นก้อนหย่อนเข้าปาก รสารมณ์กระทบปลายชิวหาธาตุ เกิดชิวหาวิญญาณ ความประจวบเหมาะแห่งธรรม ๓ ประการเรียกว่า ผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดสัญญาขึ้น ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารขึ้น ชิวหาวิญญาณก็โลดแล่นไปตามกระแส สัญญาขึ้น สังขารขึ้นทำงานกันให้วุ่น ที่เหนื่อยหนื่อยก็เจ้าวิญญาณเพราะแล่นไปตามกระแส ถึงตรงนี้ต้องพึงพา สติเข้าสกัดกันเพื่อทวนกระแสได้แล้ว

^{๘๒} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๒.

๑๑) โภฏฐัพพธาตุ มีหน้าที่กระทบ กายธาตุ องค์ธรรม ได้แก่ โภฏฐัพพารมณฺ์ สภาวะของดิน ไฟ ลม ได้แก่ แข็งกับอ่อน ร้อนกับเย็น หย่อนกับตึง เวลากระทบกายย่อมผลัดเปลี่ยนกันกระทบ สุดแต่ว่า รูปอันไหนจะเด่นชัดขึ้นเป็นใหญ่กระทบแรงให้เกิดความรู้สึกขึ้นเฉพาะอันนั้น

๑๒) ธัมมธาตุ มีหน้าที่กระทบ มโนธาตุ ประชุมแต่งไปต่าง ๆ นานา บางทีเรื่องผ่านไปเป็นปีแล้ว เพลอนึกขึ้นได้ยังรู้สึกเสียวแปลบที่ไขสันหลัง อดีตสัณญานันฺ์แหละคือธรรมธาตุในที่นี้ ธาตุมีหน้าที่ฝ่ายรู้ ๖ ธาตุ ได้แก่

๑๓) จักขุวิญญาณธาตุ^{๘๓} เป็นนามธรรม มีหน้าที่ รู้รูป คือรู้สี องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญาณจิต คือมีหน้าที่รู้สีเท่านั้น มีสภาพโน้มไปหารูปารมณฺ์ รู้สีแล้วดับไปตามธรรมชาติ กระบวนการทำงานทางจักขุทวารมีเหตุปัจจัยแวดล้อม ๕ ปัจจัย ดังนี้ ๑) จักขุปสาท ดี ไม่พิการ ๒) มีรูปารมณฺ์ มากกระทบ ๓) มีอาโลกะแสงสว่าง ๔) โยนิโสมนสิการ ๕) จักขุวิญญาณจึงเกิดขึ้น มีตาดี มีสีพร้อม แสงสว่างไม่มี ตั้งใจดู จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด มีตาดี มีสีพร้อมแสงสว่างก็มี แต่ไม่ตั้งใจดู จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด

๑๔) โสทวิญญานธาตุ เป็นนามธรรม มีหน้าที่รู้เสียงเท่านั้น โสทวิญญานเป็นนามธรรมที่โน้มไปในทางอารมณ์คือ เสียง

๑๕) ฆานวิญญานธาตุ เป็นนามธรรม มีหน้าที่รับกลิ่น เพราะมีคันธารมณฺ์มากกระทบกับ ฆานธาตุ ฆานประสาทมีลม และมนสิการเป็นสื่อสัมพันธ์ให้ฆานวิญญาน ความรู้กลิ่นจึงเกิดขึ้นได้ ดังนั้น เมื่อพระพายโชยโรยรินกลิ่นตะพิช พระทรงฤทธิ์จึงเต็มกลิ่นจนสิ้นเศียร

๑๖) ชิวหาวิญญานธาตุเป็นนามธรรม มีหน้าที่รับรสชาติ เพราะมีรสารมณฺ์มากกระทบ ชิวหาธาตุ ชิวหาวิญญานจึงเกิดขึ้น

๑๗) กายวิญญานธาตุ เป็นนาม มีหน้าที่รู้โภฏฐัพพารมณฺ์อย่างเดียว เย็นร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึงที่ละเอียดประณีตมากกระทบ เกิดกายวิญญานปรากฏ

๑๘) มโนวิญญานธาตุ เป็นนามธรรม มีหน้าที่รู้สึกนึกคิดอารมณ์ต่างๆ บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ย่อมมีการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส การสัมผัสถูกต้อง รู้สึกนึกคิดด้วยกันทั้งนั้น

ธาตุ ๑๘ นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการประชุมร่วมกันระหว่างของ ๓ อย่าง คือทวารอารมณ์ และวิญญาณ กล่าวคือทวารรับรู้อารมณ์มี ๖ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อารมณ์หมายถึง เครื่องยึดเหนี่ยวของจิต สิ่งที่ยึดติดหน่วง หรือถูกรับรู้ได้แก่ ธาตุภายนอก ๖ คือ รูป เสียง

^{๘๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑. ธาตุฝ่ายรับรู้ ๖ จักขุวิญญาณธาตุ โสทวิญญานธาตุ ฆาวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายวิญญานธาตุ และ มโนวิญญานธาตุ

กลืน รส โผฏฐัพพะ และธรรมมารมณ วิญญาน หมายถึงความรู้แจ้งอารมณ์ คือความรู้ที่เกิดขึ้นตามทวาร ทั้ง ๖ สรุปได้ว่า ทวาร ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญาน ๖ รวมเรียกว่าธาตุ ๑๘ ดังนั้นความเป็นไปทั้งหมดในสรรพสิ่งที่มีชีวิต จึงเป็นการประชุมกันของธาตุทั้ง ๑๘ สภาพความเป็นจริงของธาตุ ๑๘ มิใช่สัตว์อันยั่งยืน มิใช่ชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล ว้างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน

บทบาทและหน้าที่ของธาตุ ๑๘ ธาตุแต่ละธาตุมีคุณสมบัติเฉพาะตน รักษาสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอไม่เปลี่ยนแปลง เช่นไม่สามารถเปลี่ยนแปลง เอาจักขุธาตุไปรับรู้อารมณ์ทางชีวหาธาตุ(เอาตาไปชิมน้ำแกง) หรือเอาโสตธาตุไปรับรู้อารมณ์ทางรูปธาตุ คุณสมบัติของธาตุ ๑๘ รักษาสถานะของตนไว้มิก้าวก่ายหน้าที่ของกันและกัน ทำงานอย่างเป็นระบบตามทวารนั้นๆไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของกันและกันดังกล่าวมาแล้ว

ธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท จัดเป็นหมวดเป็นหมู่ให้ได้ศึกษามากมาย^{๘๔} ธาตุทางฝ่ายรูปธรรมพวกหนึ่ง มี ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุสี ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโอชา ธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุเค็ม ธาตุเปรี้ยว แม้สิ่งที่มาถูกผิวหนังเป็นร้อน เป็นเย็น เป็นแข็ง เป็นนิ่มนวล อะไรพวกนี้ เป็นสภาวะที่เรียกว่าธาตุอย่างหนึ่งๆ ในทางวัตถุธรรมตาแท้ๆ อย่างถ่านที่เรียกว่าธาตุคาร์บอน มันอยู่ในลักษณะที่หลวมๆมันก็เป็นถ่านไฟ สำหรับติดไฟหุงข้าว ธาตุคาร์บอนตัวเดียวกับถ่านไฟแต่ถ่านอัดตัวควบแน่นถึงที่สุด กลับเรียกว่าเพชร ที่จริงก็คือถ่านไฟหุงข้าวชิ้นแหละ แต่ธาตุคาร์บอนถูกอัดตัวแน่นจนแปรสภาพเป็นอย่างนั้น คือเรียกว่าเพชร ถ่านไฟก็คือคาร์บอนบริสุทธิ์ เพชรนั้นก็คือ คาร์บอนหรือธาตุถ่านอันบริสุทธิ์ แต่มันอยู่กับคนละสถานะ ส่วนผสมของธาตุไม่เท่ากัน คุณสมบัติจึงแตกต่างกัน น้ำตาลที่เรากินอยู่ ก็คือ คาร์บอน ผสมกับไฮโดรเจน ลูกเหม็นใส่ตู้หนังสือกันมดนั้นก็คือ คาร์บอนผสมกับไฮโดรเจน เป็นน้ำตาลกินได้^{๘๕} เป็นลูกเหม็นกินไม่ลง ที่เป็นอย่างนี้เพราะส่วนผสมอะตอมของธาตุไม่เท่ากัน จึงมีคุณสมบัติแตกต่างกัน เช่น ถ่านไฟหุงข้าว กับเพชร ธาตุตัวเดียวกัน แต่การจัดเรียงอะตอมของธาตุแตกต่างกัน แรงการยึดเหนี่ยวระหว่างอะตอมไม่เท่ากัน จึงมีคุณสมบัติแตกต่างกัน เรื่องนี้นักวิทยาศาสตร์เขารู้ดี นี่เป็นธาตุทางฝ่ายวัตถุธรรม

ผู้วิจัยพบว่าองค์ประกอบของชีวิตฝ่ายรูปธรรมในปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์ มีความเห็นตรงกันว่า องค์ประกอบพื้นฐานทางเคมีชีวภาพ ของชีวิต คืออะตอม “โมเลกุล” และกระบวนการ

^{๘๔} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๐-๑๖๔.

^{๘๕} พุทธศาสนิกฯ, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานปริวรรต, ๒๕๕๒, หน้า ๖๐.

ทางเคมีต่างๆ โมเลกุลตัวหนึ่งๆ ย่อมมีคุณสมบัติของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และธาตุแฝงอีก ๔ ธาตุ คือ ธาตุสี ธาตุกลิ่น ธาตุรส และธาตุอาหาร กระบวนการทางเคมีชีวภาพต่างๆ คุณสมบัติเชิงกล สามารถปรับสร้างสิ่งที่มีชีวิต ส่วนผสม และสารประกอบของธาตุต่าง ๆ ก่อปรกับกรด “นิวคลีอิก” ได้แก่ ดี เอ็น เอ (DNA) ซึ่งเป็นโปรแกรมหลักของกระบวนการประกอบโครงสร้างทางกายภาพของร่างกาย และอาร์ เอ็น เอ (RNA) ซึ่งจะเป็นตัวต่อสารให้ร่างกาย พัฒนาไปตามโปรแกรมหลัก แต่ที่น่าสนใจอีกก็คือ ร่างกายไม่ใช่ระบบทางเคมีที่ตายตัว แต่จะมีพลวัตปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เพราะมีการจัดระบบออกแบบที่ดีเสริมสร้างการออกแบบที่น่าอัศจรรย์คือระบบอายตนะภายในและอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย

อุณหภูมิจากแหล่งดวงดาวเป็นตัวแปรให้ชีวิตวิวัฒนาการ^{๔๖} สิ่งที่มีชีวิตที่ฉลาดจำเป็นอยู่เองที่จะต้องอาศัย “อุณหภูมิจากแหล่งดวงดาว” ในการปรับตัวให้อยู่รอดที่เหนือกว่า

กฎของความแน่นอนที่เรียกว่า “นิยาม” หรืออีกประการหนึ่งเรียกว่า พีชนิยาม คือกฎของการดำรงเผ่าพันธุ์โดยการจัดการของรหัสพันธุกรรมที่มีความใกล้เคียงกับ กฎของอิตัลปีจายตา วิทยาศาสตร์สาขาชีววิทยา ซึ่งศึกษากลไกของความสลับซับซ้อน ของสิ่งที่มีชีวิตเรียกว่า Physical and biological และมีการกล่าวถึงการพัฒนาการกำเนิดสิ่งมีชีวิตที่เรียกว่านิยาม ๕ ประการคือ

๒.๒.๔ นิยาม ๕

๑) อุดุนิยาม หมายถึง กฎที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติด้านอูดุนิยม ฤดูกาลลมฟ้าอากาศ แสงสว่างและอุณหภูมิจากดวงดาว (พลังงาน) เป็นต้น

๒) พีชนิยาม หมายถึง กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการขยาย พีชพันธ์ พันธุกรรม(DNA)

๓) จิตนิยาม หมายถึง ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของจิต พฤติจิต-พฤติกรรม

๔) กรรมนิยาม หมายถึง ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องด้วยพฤติกรรม กิริยา ปฏิภาณการ แสดงออกของสิ่งมีชีวิต

๕) ธรรมนิยาม^{๔๗} หมายถึงกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ และเป็นเหตุเป็นผล แก่กันของสิ่งทั้งปวง ธรรมชาติทั้ง ๕ ประการเรียกว่านิยาม หรือกฎเกณฑ์ที่แน่นอน กล่าวคือการประชุมพร้อมแห่งปัจจัยทั้ง ๕ ประการนี้เป็นเหตุทำให้เกิดสรรพสิ่งที่มีชีวิตขึ้นบนพื้นพิภพนี้

^{๔๖} นายกองจิต พุโตปิง, “ศึกษาเรื่องชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาพุทธปรัชญา, ๒๕๕๕, หน้า ๓๑

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๓๖.

๒.๒.๕ ทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดชีวิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยพบว่า พระบรมศาสดามีได้ตรัสถึงแต่ต้นกำเนิดโลกเท่านั้นในขณะที่เดียวกันได้ตรัสถึงทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดชีวิตไว้เช่นเดียวกันโดยเป็นไปในลักษณะของคำอธิบายถึงวิวัฒนาการของร่างกายมนุษย์อย่างเป็นขั้นตอนในพระสูตรต้นตปิฎกอินทสุต^{๘๘} ที่ว่ารูปนี้เป็น กลละ ก่อน จาก กลละ เกิดเป็น อัมพพะจากอัมพพะเกิดเป็น เปสสิ “ขึ้นเนื้อ”จากเปสสิ เป็น ฆนะ “เป็นกลุ่มก้อน” จาก ฆนะ เกิดเป็น ปัญจสาขา “ปุม ๕ ปุม ต่อจากนี้ ผม ขน เล็บ จึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้นบริโภคก่อนข้าว น้ำโภชนาการยาหารใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้น ก็ยังอดสภาพให้เป็นไป ด้วยข้าวน้ำโภชนาการยาหารนั้น คำว่ากลละนี้ พระอรรถกถาจารย์ และพระฎีกาจารย์อธิบายว่า หมายถึงรูปที่มีลักษณะใสขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดปลายขนจามจุรี ที่เหลือจากการสลัดแล้วเจ็ด ครั้ง อัมพพะ หมายถึง รูปที่เกิดถัดจาก กลละ นั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ เหมือนลักษณะสี ตีบุกเหลว นอกจากนั้น อรรถกถาจารย์ยังอธิบาย ลักษณะของปุม ๕ ปุม ว่า ในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดเป็นปุม ๕ ปุม คือ ขน ๒ ขา ๒ ศีรษะ ๑ ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี พระพุทธโฆสะเถระอธิบายถึง กลละ ที่ปรากฏในครรภ์ขณะนั้นว่าเป็นของนิดหน่อย เปรียบเทียบให้เห็นความเล็กได้ถึง ๕ ประการ ตามลำดับใหญ่ลงไปหาเล็กที่สุด

๑. มีเพียงแมลงวันตัวน้อยจะพึงลิ้มได้ด้วยความสามารถครั้งเดียวเท่านั้น
๒. เป็นเพียงหยาดที่ไหลออกจากปลายเข็มละเอียดที่เขาจุ่มในน้ำมันแล้วยกขึ้น
๓. เป็นเพียงหยาดน้ำที่ไหลออกจากปลายเส้นผมที่ยกขึ้นจากน้ำมัน
๔. เป็นเพียงหยาดที่ตั้งอยู่ตรงปลายผมของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปที่เขายกขึ้นจากน้ำมันใส

๕. เป็นเพียงหยาดน้ำที่ไหลออกตรงปลายของขนเนื้อทราย (ขนเนื้อทรายเป็นธรรมชาติที่ละเอียดมาก) เส้นหนึ่งที่เขาจุ่มในน้ำมันงาใสแล้วยกขึ้นสลัดแล้ว ๗ ครั้ง

ดังนั้นกลละนี้ใสสะอาดไม่ขุ่นมัว บริสุทธิ์ เสมอด้วยน้ำมันงาใส กล่าวโดยสรุปได้ว่า การปฏิสนธิวิญญาน เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมชาติได้ การนับว่าเป็นกลละมีประมาณเท่าหยาดน้ำมันงาใสปลายเส้นหนึ่งแห่งขนเนื้อทราย ในกำเนิดทั้ง ๒ อันมีชื่อว่า อัมพพะและชลาพุชะ ในวิสุทธิมรรคแสดงไว้ว่า กลละอันมีเท่าหยด หัวเนยใสที่ใช้ขนแกะเส้นหนึ่งจุ่มยกขึ้น คัมภีร์อภิธานวรรณา อธิบายรูปศัพท์ กลละว่า “กลล(กลสทพูปท+ลา อุ ปทาเน+อ) น้ำกลละ กลละรูป กลลฺ ชรตฺลา ตติกลลฺ น้ำกลละที่ถือเอาความเปลี่ยนแปลง ชื่อว่ากลละ ปุนฺปฺสเก กลล ศัพท์เป็นปุงลึงค์ และนปฺสกลลึงค์ ปฐมํกลลโหติ สัปดาห์เป็นน้ำกลละ ในแห่งอื่นๆอธิบายไว้ว่า กลล(นปฺสกลลึงค์)

^{๘๘} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗.

กลละ กลละรูป หมายถึง ชื่อของการก่อตัวเริ่มแรกของสัตว์ คือเริ่มปฏิสนธิ เป็นรูปครั้งแรกในครรภ์ เป็น โมเลกุลของธาตุที่ผสมแล้ว

นอกจากนั้น พระอุปติสสเถระยังได้แสดงให้เห็นถึงการวิวัฒนาการของร่างกายไว้ว่า วิวัฒนาการของร่างกาย นับตั้งแต่มารดาตั้งครรภ์ไปเป็นเวลา ๕ สัปดาห์จะเกิดกลละคือก้อนน้ำใส มีลักษณะเป็นเมือก อัฟพุทะ คือเมือกชั้น เปสิ คือ ชื้นเนื้อ ฆนะ คือเป็นก้อน ปัญจสาขา คือ เป็น ปุ่ม ๕ ปุ่ม เกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงสัปดาห์ที่ ๒๙ ร่างกายจึงมีความสมบูรณ์ทุกอย่าง สรุปการ พัฒนาการดังกล่าวได้ดังนี้

กลละ-อัฟพุทะ-เปสิ-ฆนะ-ปัญจสาขา(ปุ่ม ๕ ปุ่ม) ผม-ชน เล็บ ฟัน หน้ ฯลฯ^{๘๙}
คำอธิบายของพระพุทธศาสนาในเรื่องต้นกำเนิดของชีวิต นับว่ามีความพิสดาร อยู่ไม่น้อย และเป็น บทสรุปในเรื่องต้นกำเนิด และพัฒนาการของชีวิต ดังที่พระอุปติสสเถระแสดงไว้ในคัมภีร์วิมุตติ มรรค ดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ กลละ หมายถึง น้ำใสมีลักษณะเป็นเมือกเกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๒ อัฟพุทะ หมายถึง เป็นเมือกชั้นเกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๓ เปสิ หมายถึง (เป็นชื้นเนื้อเกิดขึ้น)

สัปดาห์ที่ ๔ ฆนะหมายถึง (ความเป็นกลุ่มก้อน)

สัปดาห์ที่ ๕ ปัญจสาขา หมายถึง ปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ ปุ่มศีรษะ ๑ ปุ่มแขน ๒ ปุ่มขา ๒

เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๖ หมายถึง ส่วนประกอบทั้ง ๔ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๗ หมายถึง สิ่งประกอบทั้ง ๔ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๘ หมายถึง สิ่งประกอบ ๒๐ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๙ และสัปดาห์ที่ ๑๐ มีกระดูกสันหลัง

สัปดาห์ที่ ๑๑ หมายถึง มีกระดูก ๓๐๐ ท่อน

สัปดาห์ที่ ๑๒ หมายถึง มีส่วนประกอบ ๘๐๐ ขึ้นขึ้น

สัปดาห์ที่ ๑๓ หมายถึง มีส่วนประกอบ ๙๐๐ ขึ้นขึ้น

สัปดาห์ที่ ๑๔ หมายถึง มีก้อนเนื้อ ๑๐๐ ขึ้นขึ้น

สัปดาห์ที่ ๑๕ หมายถึง มีเลือด เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๑๗ หมายถึง มีผิวหนัง ขึ้น

สัปดาห์ที่ ๑๘ หมายถึง มีสีผิวหนัง ขึ้น

^{๘๙} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗.

สัปดาห์ที่ ๑๙ หมายถึง มีลมเกิดแต่กรรม (กรรมชวต) พัดไปทั่วร่างกาย

สัปดาห์ที่ ๒๐ หมายถึง มีทวารทั้ง ๙ (ตา ๒ จมูก ๒ หู ๒ ปาก ๑ อุจจารมรรค ๑ ปัสสาวะมรรค ๑)

สัปดาห์ที่ ๒๕ หมายถึง มีผิวหนัง ๑๖,๐๐๐ ชิ้น

สัปดาห์ที่ ๒๖ หมายถึง ร่างกายมีความแข็งแรง

สัปดาห์ที่ ๒๗ หมายถึง ร่างกายมีกำลัง

สัปดาห์ที่ ๒๘ หมายถึง มีชุมชนจำนวน ๙๙,๐๐๐ ชุม

สัปดาห์ที่ ๒๙ หมายถึง ร่างกายมีความสมบูรณ์ทุกอย่าง อนึ่ง สัปดาห์ที่ ๗ ร่างกายของทารกมีความสมบูรณ์ เอนศีรชะไปข้างหลัง อยู่ในท่าอึ่งเขนย สัปดาห์ที่ ๔๒ เพราะอาศัยลมเกิดจากกรรม (กรรมชวต) ร่างกายของทารกนั้น เปลี่ยนท่าผกผันหันเท้าขึ้นเบื้องบน ศีรชะลงต่ำและเคลื่อนไปสู่ช่องกำเนิด ทารกนั้นคลอดออกมา ตอนนี้องชาวโลกเรียกกันว่า“สัตว์”

ตารางเปรียบเทียบการกำเนิดชีวิตในพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์

สัปดาห์	พระพุทธศาสนา	วิทยาศาสตร์
๑	กลละ (น้ำใส)	Zygote (ไข่ผสมเชื้อ)
๒	อัมพุทะ (น้ำขุ่นข้น)	Zygote (ไข่ผสมเชื้อ)
๓	เปสิ (ชิ้นเนื้อ)	Embryo (ตัวอ่อน) เริ่มมีทางเดินอาหาร, หัวใจ, ตุ่มแขน ตุ่มขา
๔	ขณะ (ก้อนเนื้อ)	Embryo (ตัวอ่อน) เริ่มตุ่มตา หู จมูก แก้ม เริ่มเป็นเค้า
๕	ปัญจสาขา (ปุ่ม ๕ ปุ่ม)	Embryo (ตัวอ่อน) มีศีรชะ ร่างกาย มือ ๒ ข้าง เริ่มมีนิ้วมือ ๒ ข้างเป็นเค้า
๖	จักขุทสกะ (เค้าโครงตา)	Embryo (ตัวอ่อน) นิ้วมือกำลังวิวัฒนาการ
๗	โสตทสกะ (เค้าโครงหู)	Embryo (ตัวอ่อน) ช่วงที่จะเป็นแขนสั้นมาก
๘	ฆานทสกะ (เค้าโครงลิ้น)	Fetus (ทารก) ศีรชะใหญ่กว่าตัว สมองเริ่มเจริญ
๙	ชีวหาทสกะ	Fetus(ทารก) อวัยวะเพศเริ่มพัฒนาการ
๑๐-๔๐	มีอวัยวะอื่นๆ เกิดขึ้น อาทิ ผม ขน	Fetus (ทารก) มีอวัยวะอื่น ๆ เกิดขึ้นตามลำดับ หัวใจมีรูปร่างสมบูรณ์

สรุป กระบวนการวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์ตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท ดังที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในคัมภีร์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเกิดของมนุษย์หรือ

วิวัฒนาการของมนุษย์ และสัตว์โลกเป็นไปตามที่กล่าวมา และเป็นไปในแนวเดียวกันทั้งสิ้น โดยชีวิตมนุษย์จุดกำเนิดมาจากเหตุปัจจัยสืบเนื่องกันมากหลายองค์ประกอบเข้ามารวมกันเป็นชีวิต การถือกำเนิดจากในครรภ์ เกิดในไข่เกิดในเถ้าโคลเกิดผุดขึ้น อย่างใดอย่างหนึ่งในสี่อย่างนี้ ซึ่งเป็นผลมาจากเหตุปัจจัยในส่วนอดีตก็มี ซึ่งเป็นผลมาจากกรรมเป็นสมุฏฐาน กำเนิดของสัตว์บางจำพวก เช่นมนุษย์จะถือกำเนิดก่อตัวขึ้นได้ก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยถึงสามประการ คือ บิดาอยู่ร่วม มารดามีระดู และคันธัพพะหยั่งลง^{๙๐} ด้วยความพร้อมแห่งธรรมสามประการ จึงจะถือกำเนิดเป็นตัวตนได้ ซึ่งต้องอาศัยกรรมมารดาเป็นปัจจัยในการถือกำเนิดมนุษย์ตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนานั้นอาจตอบได้ทั้งในแง่ความจริงขั้นสมมติหรือสมมติสัจจะและทั้งในขั้นปรมัตถ์หรือปรมัตถ์สัจจะ ในแง่ความจริงขั้นสมมตินั้นซึ่งเกิดขึ้นมาได้ด้วยอาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ๓ ประการ ดังกล่าว

๒.๒.๖ ความสำคัญของธาตุในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของชีวิต สัตว์ และพืช

ผู้วิจัยพบว่า โดยนัยของธาตุ (Elements) ตามแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ ชีวิตสัตว์ทั้งหลายย่อมประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง ๔ ประการคือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เป็นพื้นฐาน เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาเถรวาท หากแต่ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่ายังมีจิตเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญร่วมด้วยในฐานะเป็นองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิต ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า^{๙๑} ธาตุในแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ให้คำจำกัดความว่า คือสิ่งที่ทรงสภาพของตนไว้ หมายความว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ล้วนเป็นเช่นนั้นเองตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ชีวะ หรืออาตมัน ไม่ใช่สัตว์อันเป็นบุรุษบุคคล สสารทั้งหลายในโลกเกิดจากการรวมตัวของธาตุ ๔ ไม่มีแก่นสารที่ควรยึดมั่นถือมั่น ธาตุ ๔ ไม่เพียงเป็นองค์ประกอบของสิ่งที่ไม่มีชีวิตเท่านั้น หากยังเป็นองค์ประกอบของสิ่งที่มีชีวิต อย่างเช่น มนุษย์ สัตว์ และพืชทั้งหลายด้วย ในเรื่องรูปธาตุ หรือธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานทางกายภาพของทุกสรรพสิ่งทั้งปวง ทฤษฎีว่าด้วยการกำเนิดชีวิตที่ได้เรียบเรียงมาแล้วทั้งหมดนี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึงมุมมองของชีวิตเป็นชีวะทัศน์ในมิติของการกระบวนการวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเท่านั้น ในนิยาม ๕ ประการนั้น พืชินิยาม อุดุนิยาม เป็นส่วนรูปธาตุ ที่เกี่ยวโยงอย่างเป็นรูปธรรม เป็นชีวะทัศน์ในมิติของการกระบวนการวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ใครจะรู้ก็ตาม ใครจะไม่รู้ก็ตาม ธรรมชาติดี้อยู่แล้วนั่นเทียว คือ เป็นธัมมฐิตตา เป็นธัมมินิยามตา เป็นอิทัปปัจจยตาเป็นตถตาเป็นสุญญตา

^{๙๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓-๔๔๔.

^{๙๑} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), วิทยาศาสตร์ในพระคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา, หน้า

เป็นอัมมมยตา^{๙๒} ส่วนจิต นิยาม กรรมนิยาม เป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต ทางวิญญาณ ซึ่งมีอยู่ ๒ ภาค ภาคที่ ๑ ได้แก่ สังขตธาตุ เป็นฝ่ายโลกียธรรม ภาคที่ ๒ ได้แก่ อสังขตธาตุ เป็นฝ่ายโลกุตระธรรม “Elements” ธาตุต่าง ๆ ย่อมเจือกัน และปรุงแต่งเป็นอย่างอื่นอีกมาก โดยส่วนใหญ่แล้วคน ๆ หนึ่งประกอบไปด้วยธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ตรงกันข้าม ถ้าธาตุนั้น ๆ แยกกันอยู่ แต่ละอัน แต่ละธาตุ สิ่งมีชีวิตที่เรียกว่าคนก็เกิดขึ้นไม่ได้ แต่เมื่อธาตุมารวมกันทำหน้าที่ด้วยกันสัมพันธ์กันปรุงแต่งกัน ก็จะเกิดสิ่งมีชีวิต เกิดสิ่งที่เรียกว่า “คน” ขึ้นมา แล้วจะเห็นได้ว่าแม้ธาตุต่าง ๆ มารวมกันทำหน้าที่ด้วยกัน สัมพันธ์ปรุงแต่งกันจนเกิดสิ่งที่เรียกว่าชีวิต เกิดสิ่งที่เรียกว่าคนขึ้นมาแล้ว ก็ยังจะมีธาตุประกอบอื่นอีกหลายธาตุ เป็นกุศลธาตุ อกุศลธาตุ ธาตุดี ธาตุไม่ดี อย่างนั้นอย่างนี้ ยังมีอีกมาก ธาตุที่เจือกันอยู่ด้วยวิขาธาตุก็มีอยู่

พระบรมศาสดา ตรัสไว้ว่า ธรรมารมณ์ทั้งหลายที่ใจจะรู้สึกก็มีอยู่ “ใจก็มีอยู่”^{๙๓} วิขาธาตุก็มีอยู่ คำนี้เป็นพุทธภาษิตที่เป็นหลักโดยตรงและสำคัญที่ควรทราบ พระบรมศาสดาตรัสกับ ภิกษุทั้งหลาย ใจความว่า ใจ หรือ มโน ก็มีอยู่ธาตุหนึ่ง ที่เรียกว่า มโนธาตุ สิ่งต่างๆ ที่ใจจะรู้สึกได้ก็มีอยู่ เรียกว่าธรรมารมณ์ หรือธรรมธาตุ แล้ว วิขาธาตุ ก็มีอยู่ มโนธาตุ ธรรมธาตุ ปนเข้ากับ วิขาธาตุ ความรู้สึกนึกคิดที่เป็นอกุศล เป็นวิขาาก็เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าวิขาธาตุ เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เหมือนกับธาตุอื่นๆ แล้วก็พร้อมที่จะพลัดเข้ามาปรุงอยู่ในจิตใจ ในเมื่อมีโอกาสถ้าผลของ วิขาธาตุ^{๙๔} จะเข้าผสมปรุงแต่งจิตทันที

๒.๒.๗ ความสัมพันธ์ของธาตุ

ผู้วิจัยพบว่า ธาตุมีอยู่มากอย่าง ปรุงแต่งต่อเนื่องกันไป เกิดผลทั้งกุศล, อกุศล ธาตุมีมากถึงเพียงนี้อยู่ในฐานะที่ทำให้เกิดสิ่งอื่นก็มี ในฐานะที่เป็นผล ที่มาจากสิ่งอื่น แล้วให้ผลไม่มีที่สิ้นสุด มีลักษณะเป็นเกลียวเป็นกระแสนไหลไป ในตัวคนมีแต่เรื่องของธาตุปรุงแต่งกันไปไม่รู้หยุด จิตใจของคนในแต่ละวัน แต่ละคืนปรุงแต่งอยู่ตลอดเวลา นั่นก็คือสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ เมื่อใดธาตุทั้ง ๖ ปรากฏออกมา นั่นแหละคือ ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ความตั้งอยู่แห่งโรค ความปรากฏออกแห่งชรา และ มรณะไม่มีอะไรที่เกี่ยวกับคนแล้วจะไม่เรียกว่าธาตุ ธาตุมีมากแต่กล่าวโดยสรุปแล้ว มีเพียงสอง

^{๙๒} พุทธทาสภิกขุ, *ปฏิจจสมุปบาท กับ อานาปานสติ*, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑๐-๒๑๓.

^{๙๓} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕-๖๖.

^{๙๔} พุทธทาสภิกขุ, *ปรหมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานปริวรรต, ๒๕๕๒), หน้า ๘๑.

สังขตะ อสังขตะ สิ่งสองสิ่งที่ควรรู้อย่างยิ่งด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงนั้น ก็คือสังขตธาตุ และ อสังขตธาตุ^{๕๕} สังขตธาตุ ธาตุที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังขตธาตุนี้ ประชุมกันเรื่อยไปไม่มีหยุด มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป สิ่งในกาย นอกกาย อะไรก็ตามเรียกว่า ธาตุ รวมถึง ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แม้แต่ธาตุแก่งวณอนก็รวมเอาไว้ด้วยเสร็จ เป็นพวกสังขตธาตุ อสังขตธาตุ เป็นธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ก็ตรงกันข้ามก็เป็นที่ตั้งแห่งสังขารธาตุ จิตใจของคนนี้ถึงสิ่งที่เรียกว่า อสังขตธาตุ แล้ว ก็หยุดการปรุงแต่ง ดังนั้นจึงได้แก่สิ่งที่เรียกว่า นิพพานธาตุ อมตะธาตุ นิโรธธาตุ ธาตุที่เป็นที่ตั้งแห่งสังขตธรรม

ธาตุ ๑๘ เป็นหมวดธาตุกลุ่มใหญ่ในกายของเราตั้งแต่ปลายเส้นผมลงมา แต่ปลายเท้าขึ้นไปธาตุ ๑๘ ควบคุมหมดจับเค้าเงื่อนไขได้เสียก่อนว่า คนเรานั้นประกอบอยู่ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่าง ในแต่ละอย่างนั้น เราจะดูกัน ๓ ส่วน เสมอไป เช่น หมวดตา ก็มีตา มีรูป ที่มากระทบตา มาพบกันแล้วเกิด วิญญาณทางตา ทุกหมวดมี ๓ หมวดหู ก็มีหู มีเสียง ที่มากระทบหู มาพบกันแล้วก็เกิดวิญญาณทางหู หมวดจมูก ก็มีจมูก มีกลิ่น ที่มากระทบจมูก มาพบกันแล้วก็เกิด วิญญาณทางจมูก หมวดลิ้น ก็มีลิ้น มีรส ที่มากระทบลิ้น มาพบกันแล้วก็เกิด วิญญาณทางลิ้น หมวดกาย ก็มีกาย มีผัสสวัตถุที่มากระทบกาย มาพบกันแล้วก็เกิด วิญญาณทางกาย หมวดสุดท้าย หมวดใจหรือมโนธาตุ ก็มีัมมารมณ์ ที่มากระทบใจแล้วก็เกิด มโนวิญญาณ วิญญาณทางใจ รวมเป็น ๖ หมวด หมวดละ ๓ ก็เลยเป็น ธาตุ ๑๘ ธาตุ ๑๘^{๕๖} นี้เป็นแม่บทที่จะต้องศึกษา เกี่ยวกับสังขตธาตุ และที่เกี่ยวกับคนโดยตรง เป็นความสัมพันธ์กันครบถ้วนหมด ทั้งระหว่างรูปธาตุ และนามธาตุ คือทั้งกาย และจิตใจ ธาตุปรุงแต่งให้เกิดสิ่งทั้งปวงที่เป็นหลักทั่วไปนั้นก็คือหลักปฏิจจสมุปบาท เริ่มต้นจากรูปธาตุก็สัมพันธ์กัน ๖ ระยะ ๖ ระยะ คือ:

๑. รูปธาตุ – ธาตุที่เป็นรูปนี้ หมายถึง มีรูปเป็นลักษณะของธาตุนั้น รูปธาตุนี้น ย่อมจะก่อให้เกิด รูปสัญญา หมายถึง รูปที่เห็นทางตานี้ก็ได้ มีรูปธาตุ แล้วย่อมจะก่อให้เกิดรูปสัญญา หมายความว่ารูปนี้เป็นเรื่องทางจิตใจ

๒. จากรูปสัญญามีรูปสังกัปปะ ความสำคัญมันหมายความว่ารูปนั้นอะไร ครุ่นคิดเกี่ยวกับรูปนั้น ในลักษณะอย่างนั้นอยู่ในใจ

๓. จากรูปสังกัปปะ ก็เกิดรูปฉันทะ พอใจในรูปสัญญา ที่เอามาทำในใจอยู่ ก็หมายถึงรูปในความจำหมายจะอยู่ในรูปความจำที่ล่วงมาแล้วแต่หนหลังหรือในปัจจุบันนี้ก็ได้

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

^{๕๖} พุทธทาสภิกขุ, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ์**, หน้า ๙๑

๔. เมื่อมีรูปฉันทะ พอใจในรูปนั้นแล้วก็ได้แม้รูปปริพาหะคือ ความร่ำร้อน กระวน กระวายเพราะรูป เนื่องจากความพอใจในรูป

๕. จากความพอใจในรูปฉันทะ ก็เกิดความร่ำร้อนกระวนกระวายทนอยู่ไม่ได้แม้นี้ ก็เป็นรูปปริพาหะ ความร่ำร้อนแผดเผาสุดจะทนอยู่ได้

๖. ความร่ำร้อนแผดเผาสุดจะทน ก็เกิด ปริเยสนาคือ ต้องแสวงหา โดยทางกาย ทาง วาจา ทางใจ ออกแสวงหารูปเป็นวัตถุเป็นเฉพาะหน้า เป็นของปัจจุบันขึ้นมา หรือแม้ความรู้สึกว่า ได้มา ซึ่งรสอร่อย ของรูปนั้น ตามที่ตัวเองต้องการ การแสวงหาทางกายก็ทำอะไรที่เป็นการ แสวงหาทางกาย โดยใช้ภาษากาย การแสวงหาทางวาจา ก็ใช้การแสวงหาทางวาจา การแสวงหา ทางใจ เพียงแต่ความรู้สึกว่าได้มาซึ่งรสอร่อย

ธาตุปรุงแต่งกันในรูปของปฏิจาสมุปบาท พระบรมศาสดาตรัสไว้เป็น ๖ ระยะ ทบทวน อีกครั้งหนึ่งว่า รูปธาตุ ให้เกิด รูปสัญญา รูปสัญญา ให้เกิด รูปสังกัปปะ รูปสังกัปปะ ให้เกิดรูป ฉันทะ รูปฉันทะ ให้เกิด รูปปริพาหะ รูปปริพาหะ ให้เกิดรูปปริเยสนา การแสวงหา การแสวงหารูป ทางตามีลักษณะอย่างนี้ ที่นี้ยังมีเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ ก็แสวงหากัน ตามนัย เดียวกันนี้

รูปธาตุปรุงแต่ง ๙ ระยะ เริ่มทางใจล้วนๆ ลำดับพอให้เห็นเค้าร่างดังนี้รูปธาตุซึ่งเป็น ธาตุอันหนึ่งปรุงแต่งรูปสัญญา สังกัปปะ ผัสสะชาเวทนา ฉันทะ ปริพาหะ ปริเยสนา กระทั่งลาภะ คือการได้ซึ่งลาภะ บริโภคอยู่เป็นประจำวันของสามัญชนคนทั่วไป

ในสันทานสูตรพระบรมศาสดาตรัสไว้ ใจความว่า ภิกษุทั้งหลาย กามสัญญา(ความหมายรู้กาม) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามธาตุ^{๙๗} กามสังกัปปะ(ความดำริในกาม) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสัญญา กาม ฉันทะ(ความพอใจในกาม) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสังกัปปะ กามปริพาหะ(ความร่ำร้อนเพราะ กาม) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามฉันทะ กามปริเยสนา(การแสวงหากาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัย กาม ปริพาหะ ปุถุชนผู้มีได้สดับเมื่อแสวงหากามปริเยสนา ย่อมปฏิบัติผิดใน ๓ ทางคือ ทางกาย ทาง วาจา ทางใจ กามปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามปริพาหะ กามปริพาหะเกิดขึ้นเพราะกามฉันทะ กามฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสังกัปปะ กามสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะกามสัญญา กามสัญญา เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามธาตุ

พยาบาทสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยพยาบาทธาตุฯลฯ

วิหิงสาสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยวิหิงสาธาตุฯลฯ

^{๙๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๒.

๒.๓ กระบวนการทำงานของธาตุ

พุทธทาส ภิกขุ แสดงไว้ในปรมัตถสภาวะธรรม ตอนหนึ่งความว่า ธาตุคืออะไร ลักษณะของธาตุ มันไม่เที่ยง มันเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะเป็นสังขตธาตุ หรืออสังขตธาตุก็ตาม มันเป็นอนัตตา ศึกษาให้รู้ว่า ธาตุนี้คืออะไรก่อนผู้วิจัยพบว่า ถ้าเป็นสังขตธาตุ^{๙๘} คือธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง มันก็มาจากปัจจัยบวกกับวิวัฒนาการตามกฎแห่งอนิจจัง เหตุปัจจัย บวกกันกับวิวัฒนาการ มันเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลงนั้นบวกกันเท่ากับกฎแห่งความเปลี่ยนแปลง เช่นกฎแห่งอนิจจัง มันเป็นตัวต้นของธาตุทั้งหลาย ที่เป็นสังขตธาตุ มีเหตุปัจจัย มีการวิวัฒนาการ แล้วก็มีกฎแห่งวิวัฒนาการ เช่นกฎแห่งอนิจจังเป็นต้น รวมกันได้แล้วมันจึงจะปรากฏ เป็นธาตุประเภทสังขตธาตุ อย่างใดอย่างหนึ่งแสดงตัว ออกมา เช่น กามธาตุ กามมี สองประเภท คือ วัตถุกาม กับ กิเลสกาม วัตถุกามเป็นปัจจัยอยู่ข้างนอก กิเลสกามเป็นปัจจัยอยู่ข้างใน เมื่อปัจจัยข้างนอกกับปัจจัยข้างใน ได้จังหวะได้โอกาสประจวบเหมาะแห่งการสัมผัสทางอายตนะ เข้าถึง อวิชชาธาตุ รวมผสมผสาน นั้นเป็นวิวัฒนาการ แล้วก็มีกฎแห่งวิวัฒนาการ เช่นกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมกันได้แล้วจึงปรากฏเป็น กามธาตุแสดงตัวออกมา กามธาตุเป็นฝ่ายสังขตธาตุ สำเร็จมาแต่ปัจจัยนั้น ๆ นี่คือการตอบว่า ธาตุมาจากอะไร

อสังขตธาตุ อันนี้ ไม่ต้องมีเหตุ ไม่ต้องมีปัจจัย นั่นคือความหมายที่แท้จริงของคำว่าธาตุ คือทรงตัวอยู่ได้เอง แล้วก็ป็นนิรันดร์ เป็นอนันตกาล ไม่เกี่ยวกับเวลา “ธาตุ” นี้แปลว่า “ทรงไว้” ทรงตัวเองก็ได้ โดยไม่ต้องมีอะไรมาช่วยทรง นี้ คือพวกอสังขตธาตุ แต่ถ้ามันเป็นสังขตธาตุ มันต้องเกี่ยวกับปัจจัย สำเร็จมาแต่ปัจจัย เกี่ยวกับเวลา แล้วก็ชั่วเวลา ชั่วระยะเวลา ไม่ป็นนิรันดร์

๒.๓.๑ ประโยชน์ของธาตุ

พุทธทาส ภิกขุ แสดงต่อไปว่า “ธาตุ” มีไว้เพื่อให้นักบุญเอาชนะให้ได้^{๙๙} ให้นักบุญได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่นักบุญควรจะได้รับ” นักบุญจะต้องเอาชนะธาตุทั้งหลาย ถ้ามุขย์พ่ายแพ้แก่ธาตุทั้งหลาย เป็นบ่าว เป็นทาส เป็นข้าของธาตุทั้งหลายแล้ว นักบุญก็ไม่นักบุญ ไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่นักบุญควรจะได้ ธาตุทั้งหลายมีไว้เพื่อให้นักบุญเอาชนะให้ได้อย่าไปหลงใหลกับมันแม้เป็นอสังขตธาตุ นิพพานธาตุ ต้องเอามาให้ได้ ในฐานะเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่นักบุญควรจะได้ ดังนั้นจึงถือว่า ธาตุทั้งหลายมีไว้เพื่อให้นักบุญชนะ และให้นักบุญได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่นักบุญควรจะได้ พุทธบริษัท ๔ ลงทุนลงแรงไปมากแล้ว ถ้าไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่ควรจะได้ ก็จะเป็นการลงทุนที่ใช้พลังงานที่สูง

^{๙๘} พุทธทาสภิกขุ, ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ, หน้า ๒๒.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓

เปล่าธาตุนี้จะเอาชนะมันได้โดยวิธีใด ก็โดยวิธีสัมมาทิฐิ^{๑๐๐} เพราะว่าสัมมาทิฐิจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง คือมันรู้ว่า ธาตุคืออะไร ธาตุนี้มาจากอะไร ธาตุนี้เพื่อประโยชน์อะไร สัมมาทิฐิมันรู้ มันเห็น มันเข้าใจอย่างถูกต้อง แล้วมันก็รู้ว่าควรจะทำอย่างไร มันก็ทำ เท่านั้นแหละ อย่าไปยึดมันถ้อมมันจนตกไปเป็นทาส ของ ธาตุ ยึดมันถ้อมมันนั้นแหละจะตกไปเป็นทาส ของ ธาตุ สัมมาทิฐิจะช่วยให้ไม่ไปยึดมันถ้อมมันจนตกไปเป็นทาส ของ กามธาตุ-รูปธาตุ-อรูปธาตุ-เวทนาธาตุ-สัญญาธาตุ-สังขารธาตุ-วิญญาณธาตุ ความเห็นถูกต้องในเรื่องของธาตุว่า ในตัวคนก็คือธาตุ นอกตัวคนก็คือธาตุ ธาตุนอกตัว มาพบกับกับธาตุในตัว เกิดปฏิกิริยามีผลอะไรขึ้นมา มันก็คือธาตุ เช่น เวทนาธาตุ-สัญญาธาตุ-สังขารธาตุ เป็นต้น ถ้าอวิชชาธาตุเข้ามาครอบงำด้วยก็เป็นทุกข์ ถ้าวิชชาธาตุเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยก็ไม่ใช่เป็นทุกข์ มันยังมีวิชชาธาตุ-ธาตุวิขา อวิชชาธาตุ-ธาตุอวิชชา อยู่เป็นสองแผนก สัมมาทิฐิก็ต้องหมายถึงวิชชาธาตุ เพราะฉะนั้น อวิชชาธาตุเข้าไม่จุ เข้าไม่จุในสัมมาทิฐิเดี๋ยวนี้มีสัมมาทิฐิความรู้ก็ดำเนินไป จนกระทั่งเอาชนะธาตุทั้งหลายได้ ชนะธาตุสุดท้ายก็คือ ชนะนิพพานธาตุ นิพพานธาตุให้ปรากฏแก่เรา เราก็ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้

ปัญหาที่เราจะต้องแก้ไขเกี่ยวกับธาตุ

ก็คือให้รู้ให้แน่นอนว่า ธาตุนั้นคืออะไร ธาตุนี้มาจากอะไร ธาตุนี้เพื่อประโยชน์อันใด แล้วก็ธาตุนี้จะสำเร็จได้โดยวิธีใด เรียกว่า มีความรู้เรื่องธาตุ เกี่ยวกับธาตุอย่างเพียงพอ^{๑๐๑} มันก็นัยเดียวกันกับการรู้ อริยสัจทั้งสี่ อริยสัจ เราต้องรู้ คืออะไร มาจากอะไร เพื่อประโยชน์อะไร แล้วก็โดยวิธีใด ถ้ารู้ และปฏิบัติตามนี้ ก็เป็นอันว่า หมดปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์

ธาตุแท้ ๆ มันคืออะไร

ผู้วิจัยพบว่า ตามหลักธรรมในฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาท ธาตุแท้ หมายถึง คุณสมบัติที่แสดงออกมาจากวัตถุหนึ่งๆ^{๑๐๒} ไม่ใช่ตัววัตถุ ไม่ใช่เนื้อวัตถุนั้นๆ แต่เป็นคุณค่า อย่างใดอย่างหนึ่งที่แสดงออกจากรัตถุนั้น นั่นแหละคือ ธาตุ คุณค่าทั้งหลายเป็นนามธรรม แสดงทางวัตถุนั้น ก็คือทางปรากฏการณ์ที่เราเห็นได้จากวัตถุนั้นๆ เช่น ความร้อนเป็นคุณสมบัติอันหนึ่ง เป็นนามธรรม มันแสดงออกทางไม้พินหรือถ่าน หรือปรากฏการณ์ที่ไฟกำลังลุกอยู่ที่ไม่พินหรือถ่านไฟ ไม้พินหรือถ่านไฟ หรือแม้แต่เปลวไฟก็มีใช้ธาตุไฟโดยตรง ธาตุไฟโดยตรงก็คือคุณสมบัติที่เผาไหม้สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ธาตุไฟไม่ต้องแสดงเปลวไฟ ไม่ต้องการถ่านและพิน มันก็ร้อนได้ และเผาได้ จึงต้องกล่าวว่ามันมีปรากฏการณ์อย่างธาตุดิน มันก็มีคุณสมบัติแข็ง วัตถุมีคุณค่าที่แสดงออกทางปรากฏการณ์ของวัตถุ

^{๑๐๐} พุทธทาสภิกขุ, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ**, หน้า ๒๓

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕

นั้นๆ เช่นวัตถุดิบที่เรียกว่าธาตุ นี้แหละมันมีคุณสมบัติแข็งกินเนื้อที่ แสดงออกมาทางปรากฏการณ์ของวัตถุนั้นๆ คุณสมบัติเหลวเกาะกลุ่มกันอยู่อย่างธาตุน้ำ คุณสมบัติเผาไหม้อย่างธาตุไฟ คุณสมบัติเบาลอยระเหิดระเหยอย่างธาตุลม นี้เรียกว่า รูปธาตุ

การแสดงออกของนามธาตุ

ความรู้สึกความคิดนึก ความจำสติปัญญาอย่างนี้เป็นนามธาตุ นี้เรียกว่า มันมีสิ่งเรียกว่า จิตเป็นที่แสดงออก ถ้าจะเปรียบก็เปรียบเหมือนไม้พินหรือถ่านไฟ เป็นที่ให้ธาตุไฟแสดงออก จิตให้สิ่งที่เรียกว่านามธาตุแสดงออกในรูปของ ความจำ ความนึก ความคิด และสติปัญญา^{๑๐๓} สิ่งทั้งหลายทั้งหมดนี้เป็นเรื่อง ธาตุ ที่มีเหตุปัจจัย

การแสดงออกของนิพพานธาตุ

พุทธทาส ภิกขุ แสดงไว้ในปรมัตถสภาวะธรรมใจความตอนหนึ่งว่า ตัวแท้ของนิพพานธาตุ มิได้ขึ้นอยู่กับ เหตุปัจจัย มันก็เลยมีการแสดงออกอีกแบบหนึ่ง คือทางธรรมารมณ์ อันเป็นสิ่งที่รู้ได้ทางจิต รู้ได้แต่เพียงปรากฏการณ์ หรือปฏิกิริยาที่แสดงออกมา ตัวธาตุนิพพานแท้ๆ ไม่มีทางจะทราบได้ ไม่มีทางจะสัมผัสได้ แต่ว่าปฏิกิริยาที่สิ่งนั้นกระทำแก่จิตนี้ เมื่อจิตนั้นมันหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดแล้ว สิ่งนั้นสัมผัสจิตแล้ว มีความรู้สึกทางจิตนั้น มันก็ให้ความรู้สึกที่ไม่มีความทุกข์เลย เบา เย็นอยู่เป็นปกติ นี้เรียกว่า นิพพานธาตุแสดงออกมาทางจิต แต่ว่าจิตนั้นก็ไม่ใช่นิพพาน หรือความรู้สึกนั้น ปรากฏการณ์นั้นก็ไม่ใช่นิพพานธาตุ แต่หากว่ามันมาจากนิพพานธาตุที่มันแสดงออกทางจิต หรือทางปรากฏการณ์ทางจิต^{๑๐๔}

การปรากฏของกามธาตุ

กามธาตุมันจะปรากฏอย่างไร เพราะสิ่งที่เรียกว่าธาตุนั้นไม่ใช่วัตถุ ในทางธรรมะในทางศาสนาถือว่าคุณสมบัติแห่งวัตถุ แห่งสิ่งที่เรียกว่าธาตุ แล้วมันจะปรากฏตัวอย่างไร ตัวอย่างเช่นกามธาตุ^{๑๐๕} คือ ธาตุอันหนึ่ง ซึ่งถ้าแสดงออกมาแล้ว จะทำให้เกิดความรู้สึกทางกามระหว่างเพศ นี้เรียกว่า กามธาตุ ต้องมีเหตุปัจจัยแห่งกามเช่น เพศตรงกันข้ามพร้อมอยู่ แล้วต้องมีโอกาสแห่งการสัมผัสทางอายตนะระหว่างสิ่งทั้งสองนั้น แล้วก็ด้วยอำนาจของอวิชชา นั้นแหละเรียกว่า โอกาส แล้วก็มีปฏิกิริยาปรุงแต่งไปตามกฎของปฏิจจสมุปบาท กามธาตุก็สำเร็จประโยชน์ตามความหมายของกามธาตุ มีการบริโภคกาม หรือว่ามีปฏิกิริยา มีวิบากอะไรขึ้นมาจากกามนั้นๆ

^{๑๐๓} พุทธทาส ภิกขุ, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ**, หน้า ๒๗.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

ในส่วนที่เป็นกามธาตุ ต้องมีเหตุปัจจัยของกามธาตุ เช่นเพศตรงกันข้ามต้องมีโอกาส
 แห่งการสัมผัสทางอายตนะ เพราะความเขลา แล้วก็มีการปรุงแต่งไปตามลำดับในลักษณะ
 ปฏิจสมุปปาท เช่น กระทบ เกิดวิญญาน เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดภพ
 เกิดชาติ อย่างนี้เป็นต้น เรียกว่า สมบูรณ์นี้เป็นส่วนกามธาตุ

ในส่วนของรูปธาตุ หรืออรูปธาตุก็เหมือนกันแต่ไม่เกี่ยวกับกามธาตุ หรือเรื่องระหว่าง
 เพศ มันไม่ต้องมีกามตัณหา สำหรับรูปธาตุ^{๑๐๖} แต่มันต้องมี ภาวะตัณหา หรือวิภาวะตัณหาอย่างใด
 อย่างหนึ่งว่าแต่จะไปพอใจในรูปล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับกาม หรือรูปฌาน และอรูปฌานอย่างนี้ มันก็
 ต้องมีภาวะตัณหา หรือวิภาวะตัณหา หรือความรักความพึงใจ หรือความเกลียดสิ่งตรงข้าม ด้วย
 ความเขลาความหลงในสิ่งนั้น หลงอะไรที่เป็นวัตถุล้วน ๆ นี่มันต้องมีตัณหาชนิดหนึ่ง แม้มิใช่
 กามตัณหา นี่เป็นเรื่องของรูปธาตุ

การปรากฏของอรูปธาตุ

ยกตัวอย่าง เรื่องเกียรติยศชื่อเสียง ซึ่งหลงใหลกันนัก ซึ่งเป็นของไม่มีรูป มันก็ต้องมีเหตุ
 ปัจจัย แม้ไม่มีรูป ก็นามธรรมที่นึกเห็นมาเป็นปัจจัย และมีโอกาสที่จะได้รับ ได้รู้สึก ว่ามีเกียรติ
 อะไรนี้มันต้องมี มันก็ต้องปรุงแต่งไปตามกฎของปฏิจสมุปปาท ไปตามลำดับ จึงเกิดตัณหา
 อุปาทาน นี่เรียกว่า อรูปธาตุ มันแสดงออกมาแล้ว หรือมันทำพิษเข้าให้แล้ว สามัญชนคนธรรมดา
 ทั่วไปเจอกับ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กันเป็น ปกติวิสัย แต่แล้วก็รู้สึกตัวเองว่า กำลังแหวกว่าย
 อยู่ในกามโมฆะอันกว้างใหญ่ไพศาล

การปรากฏของฝ่ายอสังขตธาตุ

สำหรับฝ่ายอสังขตธาตุ^{๑๐๗} ที่ปรากฏออกมาได้จะเป็นอย่างไร เพราะว่าพระนิพพานไม่มี
 ปัจจัย พระนิพพานไม่อยู่ใต้อำนาจของปัจจัย มันก็ต้องโอนมาเป็นเรื่องของฝ่ายอสังขตธาตุ โอนมา
 เป็นเรื่องของจิต มันเป็นเรื่องของจิตที่เป็นฝ่ายสังขตธาตุ ไม่ใช่เรื่องของนิพพานซึ่งเป็นอสังขตธาตุ
 แต่ว่าเราสามารถได้รับประโยชน์จากพระนิพพาน ด้วยการที่เราอบรมจิตให้ดี ให้ถูกต้องตามวิธีที่
 พระบรมศาสดาท่านได้ตรัสไว้ กิเลส และอาสวะทั้งหลายมันจะสิ้นไปได้อย่างไร เมื่ออาสวะ
 ทั้งหมดสิ้นไป มันก็นิพพาน หรืออย่างน้อยก็รสพระนิพพาน คือความไม่มีทุกข์เลย นั่นแหละ
 ปรากฏที่จิต ที่แท้จริงจะพูดว่า ภาวะอะไรอันหนึ่ง ซึ่งปรากฏออกมา เมื่อสิ้นโลภะ สิ้นโทสะ สิ้น
 โมหะ แล้วนั่นแหละ เป็นอสังขตธาตุ

^{๑๐๖} พุทธทาสภิกขุ, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ์**, หน้า ๒๙

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐

กล่าวได้แต่เพียงแค่นี้ว่า ตัวธาตุแท้ๆ นั้นมันมีคุณสมบัติอันหนึ่งแสดงออกมาทางวัตถุ บ้าง ทางจิตบ้าง แล้วแต่ว่ามันเป็นธาตุชนิดไหน

พุทธบริษัทจะต้องรู้ทั้ง รูปธาตุ นามธาตุ และนิโรธธาตุ

พุทธทาส ภิกขุ แสดงไว้ในเรื่องเดียวกันว่า พุทธบริษัทนี้จะต้องรู้ทั้งวัตถุธาตุ ทั้งรูปธาตุ ทั้งอรูปธาตุ ทั้งนิโรธธาตุ^{๑๐๘} คนธรรมดาสามัญในโลกนี้ รู้จักกันแต่เพียงวัตถุธาตุ เรื่องกามธาตุ พุทธบริษัทจะต้องรู้หมด เรื่องกามธาตุ เรื่องรูปธาตุ เรื่องอรูปธาตุ กระทั่งรู้นิพพานธาตุด้วย จึงจะเรียกว่าพุทธบริษัท ต้องมีความรู้ที่จะ ขจัดความรู้สึกว่ามีตัวกูของกูออกเสีย ขจัดธาตุที่เป็นปัจจัยแห่งความทุกข์ออกเสีย แล้วก็ปรุงธาตุที่เป็นปัจจัยแห่งความดับทุกข์ ให้มันก้าวหน้าเจริญขึ้น พุทธบริษัทต้องไปจบที่พระนิพพาน พุทธบริษัทพูดกันแต่เรื่องพระนิพพาน อยู่เป็นประจำในเมื่อพวกอื่นเขาพูดแต่เรื่องวัตถุ ก็กลายเป็นวัตถุนิยม พวกเราพุทธบริษัทรู้หมดก็กลายเป็นพวกรู้ความจริงเป็นสังขนิยม เขาเลยถือว่า ไม่มีธาตุอื่นแล้ว มีแต่ธาตุวัตถุ^{๑๐๙} พวกวัตถุนิยมรู้แต่ธาตุวัตถุ ธาตุอื่นจากวัตถุไม่มี ถ้าไปถามเขาว่า แล้วจิตใจของคนเราที่นึกคิดได้นี้มันเป็นอะไร มันเป็นธาตุอะไร เขาบอกว่ามันเป็นผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ของวัตถุ เนื้อหนังร่างกายเป็นวัตถุ เพราะเมื่อมีอะไรมากระทบทำให้เกิดปฏิกิริยา มันก็เป็นปฏิกิริยา ออกมาเป็นจิตเป็นใจ เป็นความรู้สึกนึกคิด ธาตุที่แท้สำหรับเป็นจิตเป็นใจนั้นไม่มี เป็นเพียงกิริยาจากวัตถุ เช่นเดียวกับว่า เอาวัตถุสองอย่าง ที่มีศักย์ต่างกันมาถูกัน เกิดกระแสไฟฟ้าขึ้น หรือทำเป็นขดลวดไดนาโมให้หมุน ปฏิกิริยาก็ออกมาเป็นกระแสไฟฟ้า เขาเห็นว่ามีแต่วัตถุธาตุที่แท้จริง นอกนั้นไม่ใช่ ไม่มี ดังนั้นที่ว่าจิตวิญญาณอะไรนี้เป็นเป็นเพียงปฏิกิริยาออกมาจากวัตถุ เขาจึงสรุปความว่า จิตใจนี้อยู่ภายใต้อำนาจของวัตถุ เมื่อจิตใจอยู่ใต้ อำนาจวัตถุ ก็ไม่ต้องไปสนใจกับจิต เราสนใจแต่เรื่องวัตถุ แล้ววัตถุก็จะสร้างจิตใจไปตามที่เราต้องการ นี่เรียกว่า วัตถุนิยม ซึ่งจะต้องรับรู้ไว้ อย่าให้ไปหลงกับโดยไม่ทันรู้ตัว ซึ่งเดี๋ยวนี้โลกกำลังถูกครอบงำด้วยอำนาจวัตถุนิยมมากขึ้น เขาไปหลงบูชาวัตถุนิยม ก็เกิดคอมมูนิสต์ซึ่งเป็น Dialectic materialism คือ เป็นวัตถุนิยมที่สามารถแสดงให้เห็นแจ่มแจ้งได้ด้วยเหตุผล ก็เรียกว่า Dialectic materialism โลกทุกวันนี้ เอาวัตถุเป็นหลัก ไม่ได้เอาจิตใจเป็นหลัก จึงไม่ยอมเสียสละวัตถุ ยอมตายเพื่อวัตถุ ก็เลยเกิดการเบียดเบียนกันเพราะวัตถุ พวกเขากำลังหาหนทางว่ายอยู่ใน กามธาตุ โดยไม่รู้สีกตัว

๒.๓.๒. ความสัมพันธ์ของธาตุ อายตนะ ชันธ อูปาทานขันธ

๒.๓.๒.๑ เฟ่งพินิจโดยวิธีเป็นธาตุ

^{๑๐๘} พุทธทาสภิกขุ, *ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ*, หน้า ๓๔

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔

ผู้วิจัยพบว่า ปรมัตถสภาวะธรรม ก็คือเรื่องของธรรมชาติที่มีความหมายลึกซึ้งซึ่งเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ นั้นแหละคือทุกสิ่งที่กำลังเป็นตัวเราอยู่ในกายเรา หมายความว่า ภายในเรา ภายในตัวเรานี้ก็คือสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ^{๑๑๐} และทุกสิ่งที่อยู่ภายนอกเรา ที่แวดล้อมเราอยู่ ก็เรียกว่า ธาตุนั่นเอง สิ่งเป็นภายในตัวเรา ก็เรียกว่า ธาตุ อันเป็นภายใน มีจักขุธาตุ โสตรธาตุ ฆานธาตุ จีวรธาตุ กายธาตุ มโนธาตุ ธาตุคือ ตา ธาตุคือ หู ธาตุคือ จมูก ธาตุคือ ลิ้น ธาตุคือ กาย ธาตุคือ ใจ รวมก็คือ อายตนะ ๖ นั่นเอง แต่เมื่อมันยังไม่ทำหน้าที่ เป็นอายตนะนั้น ๆ เราเรียกว่า ธาตุ ต่อเมื่อมันทำหน้าที่รับอารมณ์จึงจะเรียกว่า อายตนะ แต่เมื่อมันอยู่ตามธรรมชาติ ธรรมดา จับกลุ่มกันอยู่ พร้อมสมรรถนะ เรียกว่า ธาตุ

ภายในตัวเราก็มีธาตุ ๖ คือธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจ ภายนอกตัวเราก็มีธาตุ ๖ ซึ่งมันเป็นของคู่กันคือ รูปธาตุ สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ัมมธาตุ คือ ธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส ธาตุโผฏฐัพพะ ธาตุธรรมารมณ์ มันอยู่ข้างนอก แล้วมันจะเข้าสัมผัสกับธาตุข้างใน ถ้ามันยังไม่ถูกสัมผัส ยังไม่ลุกขึ้นทำหน้าที่ ก็เรียกว่า ธาตุ แต่ถ้ามีการสัมผัส เกี่ยวข้องกันจึงจะเรียกว่า อายตนะภายนอก

ธาตุภายใน ที่เป็นตัวเรา กับธาตุภายนอก มีการสัมผัสกัน ก็มีผลแห่งการสัมผัส มีกิริยาแห่งการสัมผัส ผลเหล่านั้นก็เรียกว่า ธาตุคือมันเกิดเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นความทุกข์ ความสุข อะไรก็เรียกว่า ธาตุ จะเป็นความเป็น ความตาย นี่ก็เรียกว่า ธาตุ ผลอันใดที่เกิดขึ้นจากการกระทบกัน ระหว่างธาตุภายใน กับธาตุภายนอก นี่คือ ธาตุที่เป็นผล พึงเพ่งพินิจโดยความเป็นธาตุเสมอ สิ่งที่เรียกว่า ธาตุนั้นมันคือ ตัวเรา คือสิ่งที่ครอบงำตัวเรา คือสิ่งที่ปัญหาทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับเรา ถ้าเราไม่สนใจกับสิ่งเหล่านี้ ก็เป็นคนไม่ประสีประสาไม่นำพาสิ่งที่ควรนำพา ก็เรียกว่าเป็นคนเขลาเต็มที ไปสนใจแต่เรื่องเงิน เรื่องทอง เรื่องข้าว เรื่องของ เรื่องผ้า เรื่องเมีย ก็เขลาไป เพราะว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นก็เป็นเพียง ธาตุ แต่มันเป็นธาตุที่ยั่วให้เกิดการเกี่ยวข้อง ยึดมันถือมันมากกว่า แต่แล้วมันก็ยังเป็นเพียง ธาตุ ตามธรรมดา

คำว่า ธาตุ นั้น คือปัจจัยขั้นพื้นฐานของสิ่งทุกสิ่ง เป็นมูล เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ในขั้นที่เป็นรากฐานลึกสุดของสิ่งทุกสิ่ง หมายความว่าสิ่งทุกสิ่งมันตั้งรากฐานอยู่บนสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ หลากๆ ธาตุประกอบกันขึ้นซับซ้อนขึ้น ก็มาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้มีขึ้นมา แต่ว่า ธาตุที่แท้จริงนั้นคือ สิ่งแรกที่สุดที่เป็นปัจจัยขั้นแรกที่สุด เป็นขั้นรากฐานของทุกสิ่ง ไม่ว่าทางรูปธรรม และทางนามธรรม มันมีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่มนุษย์จะต้องรู้จักต้นเหตุ มูลเหตุอะไรของทุกสิ่ง จึงจะแก้ปัญหาเหล่านั้นได้

^{๑๑๐} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๕๗/๙๒.

สิ่งที่ไม่มีชีวิต ก็เป็นธาตุ มีชีวิตก็เป็นธาตุ เป็นวัตถุมีแต่รูปก็เป็นธาตุ เป็นจิตเป็นใจก็เรียกว่า ธาตุ แม้ที่สุดแต่พระนิพพานก็เรียกว่า ธาตุ คือนิพพานธาตุ สิ่งเหล่านี้มีอยู่ในส่วนลึกตามธรรมชาติ จึงเรียกว่า ปรมัตถสภาวะธรรม แต่เมื่อมีเหตุปัจจัยโอกาสเหมาะสม ก็จะแสดงตัวออกมา เช่น นิพพาน ธาตุ ความดับสนิทแห่งทุกข์นี้ เดียวนี้ไม่ปรากฏ^{๑๑๑} ต่อเมื่อใด มีการประพบัติกระทำที่ถูกต้อง เป็นปัจจัย และมีโอกาส มันก็ปรากฏ อย่างที่ท่านเรียกว่าเป็น ธาตุ มันมีอยู่ตามสภาพ ตามธรรมชาติ สามารถทำให้ปรากฏออกมา แม้นิพพานก็ถูกจัดว่าเป็นธาตุ การบรรยายเรื่องธาตุให้เข้าใจแจ่มแจ้งนี้ เป็นความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาต้องการให้ทุกคนไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด โดยความเป็น อัตตา อัตनिया เป็นอหังการมมังการ ให้มองเห็นตามเป็นจริงว่า มันเป็นเพียงสักแต่ว่า ธาตุ ตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิรันดร์เท่านั้นเอง

ผู้วิจัยเรื่องธาตุแล้วพบว่าเรื่องของธาตุนี้เป็นเรื่องที่พุทธบริษัทโดยเฉพาะโยคีบุคคล จะต้องเข้าถึงและมองเห็นรูป-นาม ชันธ ๕ โดยความเป็นธาตุ เป็นการมองเห็นตามความเป็นจริง ข้อนี้ คือเห็นเรื่อง ทุกขตา อนิจจตา อนัตตา ธัมมฐิตตา ธัมมนิยามตา^{๑๑๒} อทิปปปัจจัยตา ตถตา สญญตา และ อตัมมยตา ของสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ เป็นที่สุด ว่ามันว่างจากความหมายแห่งความเป็นนั้น เป็นนี้ มันไม่สำเร็จมาแต่ปัจจัยอันใด มันเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ แล้วสลัดออก สลัดคืนเสียซึ่งสักกายทิฐิ อหังการ มมังการ ปรากฏออกไม่ได้ ด้วยอำนาจของ อตัมมยตา ความที่มีสติปัญญารอบรู้ อารมณ์ภายนอก อารมณ์ภายในกระทบกันแล้ว ไม่เปิดโอกาสให้อารมณ์ใดๆ มาปรุงแต่งจิตให้จิตไหวไปจากปกติ ไปสู่ความเป็นจิตที่มีกิเลส ไม่ว่ากรณีใดๆ เพราะว่ามีวิชา เป็นผู้กำกับการจึงเป็นไปในทางสัมมาทิฐิ ความทุกข์เกิดไม่ได้

๒.๓.๒.๒ เฟ่งพินิจโดยวิธีเป็นอายตนะ

สมัยหนึ่งพระบรมศาสดา ตรัสรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายใจความว่า ภิกษุทั้งหลายเรา จักกล่าวสิ่งที่เรียกว่า อายตนะ ๖^{๑๑๓} อย่าง นั้นคืออะไรเล่า จกขวายนัน คือจักขุ-อายตนะ กล่าวคือตาเป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางตา โสตายตนะ คือโสต-อายตนะ กล่าวคือหูเป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางหู ฆานายตนะคือ ฆาน-อายตนะ กล่าวคือ จมูกเป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางจมูก ชิวหายตนะ คือ ชิวหา-อายตนะ กล่าวคือ ลิ้นเป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางลิ้น กายายตนะ คือ กายะ-อายตนะกล่าวคือเนื้อหนังเป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางกาย มนายนตนะ คือ

^{๑๑๑} พุทธทาสภิกขุ, ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ์, หน้า ๓๑

^{๑๑๒} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปบาท กับ อานาปานสติ, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๙-๒๑๓.

^{๑๑๓} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๕๗/๙๒.

มน-อายตนะ กล่าวคือใจเป็นทวารที่กระทบแห่งอารมณ์ทางใจ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนี้ เราเรียกว่า อายตนะ ๖ อย่างดังนี้

๒.๓.๒.๓ ความหมายของ “อายตนะ”

ผู้วิจัยพบว่า คำว่าอายตนะ หมายถึง ที่มา ทางมา หรือบ่อเกิด ^{๑๑๔} บ่อที่ให้เกิดอะไรขึ้นมา ทางที่จะให้อะไรมาสู่ แล้วก็มียอนนั้นขึ้นมา หรือที่ให้มีอะไรมาสู่ แล้วมีอะไรอันนั้นขึ้นมา นี่แหละเรียกว่า อายตนะคำว่า “อายตนะ” หมายถึง บ่อเกิด หรือที่มา หรือทางมา เช่นคำว่า โรคานอ อายตนะแปลว่า บ่อเกิดแห่งโรคภัยไข้เจ็บ หรือทางมาแห่งโรค เชื้อโรคก็เรียกอายตนะได้ ความเป็นอย่างนี้ไม่รู้กฎวิธี ก็เป็นอายตนะของโรคได้ ความบกพร่องใดๆก็ตามที่ทำให้เกิดโรคได้แล้ว ก็เรียกว่านั้นคืออายตนะของโรค เป็นที่มาถึงของโรค ถ้าเป็นทางนามธรรม ก็แปลว่าเป็นบ่อเกิด เป็นที่เกิด สำหรับเกิดเรื่อง นั่นคือ อายตนะซึ่งใช้ได้ทั้งทางวัตถุธรรม และทั้งนามธรรม

คำว่าอายตนะเอามาใช้ในทางธรรม จำกัดความชัดเจนไปว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ นี่กลุ่มหนึ่งแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัมมารมณฺห์ นี่อีกกลุ่มหนึ่งอย่างแรกเป็นอายตนะภายใน อย่างหลังเป็นอายตนะภายนอก นี่เป็นทางมา เป็นที่มา เป็นบ่อเกิดของเรื่อง “เรื่อง” นี่คืออะไร คือการปรุงแต่งทางจิต ที่จะเกิดกิเลสและความทุกข์ นั่นและคือตัวเรื่อง นั่นแหละคือ ปัญหา ความทุกข์ นั่นคือ ตัวเรื่อง คือตัวปัญหา ทางมาที่มาหรือบ่อเกิดของมันนั่นคือ อายตนะ ๖ เราได้มาเป็นอายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ข้างใน อายตนะคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัมมารมณฺห์ อยู่ข้างนอก เป็นสองกลุ่มของอายตนะ อายตนะทั้งสองกลุ่มนั้นแหละคือ สิ่งที่พระบรมศาสดาท่านแสดงว่า สิ่งทั้งปวง ท่านตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอ อย่างนี้ สัพพภิกขเว เทสิสสามิ แล้วก็ทรงแสดง ตาคู่กับรูป หูคู่กับเสียง จมูกคู่กับกลิ่น ลิ้นคู่กับรส กายสัมผัสคู่กับผิวกาย ใจคู่กับความรู้สึกที่รู้สึกแกใจ อย่างนี้ ๖ คู่ ๑๒ อย่าง นี่คือ สิ่งทั้งปวง อายตนะนี้คือสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่อายตนะ ถ้าไม่เกี่ยวกับอายตนะ สิ่งนั้นมีก็เหมือนกับไม่มี ต้องสังเกตให้ดี เดียวจะไม่เข้าใจ ถ้าไม่มีสิ่งที่เข้ามาสู่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้แล้วก็เหมือนกับไม่มี ที่ว่ามันมีอยู่ได้ โดยที่ต้องไม่มาเข้าสู่ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือว่าถ้าเราไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียอย่างเดียวนั่น สิ่งทั้งหลายก็เหมือนไม่มี มีค่าเท่ากับไม่มี นี่จึงเรียกว่า สิ่งทั้งปวงนั้นมันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คู่ กับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัมมารมณฺห์ เราเรียกสั้นๆว่า อายตนะ สิ่งทั้งปวงคือ อายตนะเท่านั้นเอง

๒.๓.๒.๔ สิ่งทั้งปวงเกิดมาจากผัสสะ

^{๑๑๔} พุทธทาสภิกขุ, ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ, หน้า ๒๓๙

ผู้วิจัยพบว่า สิ่งทั้งปวงเกิดมาจากผัสสะ คำว่าผัสสะ^{๑๑๕} แปลว่ากระทบ มีอยู่สามประเภทด้วยกัน เช่น ตากระทบรูป หูกระทบเสียง เป็นต้น อย่างนี้มีอยู่สามประเภท

ประเภทที่ ๑ การกระทบตามธรรมชาติ อย่างนี้เรียกว่าปกติสัมผัส หรือธรรมชาติสัมผัสก็ได้คือ ตากระทบรูปอยู่ตามธรรมชาติ ไม่มีอะไรมากกว่านั้น กระทบแล้วก็ผ่านไปไม่ใส่ใจในรายละเอียดอะไรในแต่ละวันมีการกระทบตามธรรมชาติโดยมากจะเป็นอย่างนี้

ประเภทที่ ๒ นั้นจะเรียกว่า อวิชชาสัมผัสคือ ตาเห็นรูปเป็นต้นแล้วไม่มีความรู้ ไม่มีสติสัมปชัญญะควบคุมจิต ถูกอวิชชาผสมเข้าไปในสัมผัสนั้น สัมผัสนี้จะต้องเรียกชื่อใหม่แล้วว่า “อวิชชาสัมผัส” เป็นสัมผัสที่มีความหมาย ประูณแต่งไปตามอำนาจของอวิชชา พระบรมศาสดาตรัสว่า แม้อวิชชาก็เพิ่งเกิด เมื่อมีการกระทบทางอายตนะแล้วเปลอสติ เมื่อใดตาเราเหลือบไปเห็นรูป รูปใดรูปหนึ่งเกิดการเห็นทางตาขึ้นมาแล้ว รูปนั้นมีความหมายที่สุดสำหรับผู้นั้น ก็ประูณแต่งไปตามอำนาจของอวิชชา เช่น ชอบบ้าง ชังบ้าง เฉยบ้าง นี้เรียกว่าสัมผัสประเภทที่สอง

ประเภทที่ ๓ ตรงกันข้ามคือ มีสติสัมปชัญญะอยู่ มีความรู้ อยู่ แล้วก็มีการสัมผัสสิ่งนั้นด้วยวิชาคือ ด้วยความรู้ และรู้สึกตัวทั่วพร้อม อย่างนี้ สัมผัสนั้นก็เต็มไปด้วยสติปัญญาแจ่มแจ้งไปในทางที่ว่าเป็นคือ อะไรเกี่ยวข้องกับเราอย่างไรเราจะต้องทำอย่างไรจิตจะอยู่เหนือ ชอบ ชัง โดยประการทั้งปวง สัมผัสอย่างนี้จะเรียกว่า วิชาสัมผัส ที่เรียกว่า สัมผัส-สัมผัสนี้^{๑๑๖} ตามปกติเราสัมผัสอยู่เรื่อย เพียงแต่สัมผัสก็แล้วกัน อวิชชาไม่เข้าผสม นี่เป็นเรื่องของสัมผัส ต้องมีอยู่สามชนิดคือ ชนิดที่หนึ่งสัมผัสตามปกติ สัมผัสชนิดที่สองคือ สัมผัสด้วยความโง่ความเขลา สัมผัสชนิดที่สามก็คือ สัมผัสด้วยความฉลาด อย่างชนิดรู้สึกตัวทั่วพร้อม ผู้วิจัยพบว่า สัมผัสสามประเภทนี้ ประเภทที่ ๑ ปกติสัมผัส ประเภทที่ ๒ อวิชชาสัมผัส ประเภทที่ ๓ วิชาสัมผัส มีอยู่ทุกวัน ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน อยู่เป็นปกติวิสัยของปุถุชนคนทั้งโลก

ความเป็นปรมาตถสภาวะธรรมของผัสสะ มีทั้งดี และร้าย

ความเศร้าหมองเกิดขึ้นจากผัสสะ สรรพสิ่งทั้งปวงอาศัยอายตนะเป็นแดนเกิดผ่านผัสสะสำเร็จอยู่ที่ผัสสะ มีต้นตออยู่ที่ผัสสะ ผัสสะเป็นสิ่งที่เดียวที่ทำให้เกิดสิ่งทั้งปวง หรือมีความหมายให้แก่สิ่งทั้งปวง โลกกำลังมีวิกฤตกาลถาวรเพราะคนแต่ละคนไปตกเป็นทาสอายตนะมากขึ้น เป็นทาส เป็นบ่าว เป็นข้าอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มากขึ้น การศึกษาทำผิดไป แทนที่จะให้ลูกเด็กเล็กแดง รู้จักควบคุมอายตนะ กลับไปส่งเสริมเปิดโอกาสให้เด็กๆเป็นทาสของอายตนะ หลงใหลในอายตนะมากขึ้น เป็นวิกฤตกาลถาวรอยู่เป็นประจำ เพราะสิ่งชนิดเดียว

^{๑๑๕} พุทธทาสภิกขุ, ปรมาตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ, หน้า ๒๗๒

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕

คือผัสสะในจิตใจของคนแต่ละคน อาชญากรรมในทางเพศน่าเกลียดน่าชังที่ปรากฏตามสื่อก็เพราะเป็นทาสของผัสสะควบคุมบังคับผัสสะไม่ได้ เพราะผัสสะเป็นต้นตอ เป็นบ่อเกิด สิ่งชั่วร้ายจึงตามมา ในแง่ดีก็ตรงกันข้าม ทำให้เกิดมีการสัมผัสสิ่งต่างๆ ด้วยวิชา ด้วยปัญญา หรือความถูกต้อง ความคิดเป็นไปถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ มันก็กลายเป็นหมด อันธพาล

รวมความว่าสิ่งดีๆ เกิดขึ้นหรือปัญหายุ่งยากเกิดขึ้นก็อยู่ตรงที่เรียกว่าผัสสะนั่นเองคือการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ข้างใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ข้างนอกก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ เมื่อสิ่งที่เคยเป็นแต่เพียงธาตุ กลายมาเป็นอายตนะทั้งข้างนอกข้างในขึ้นมาอย่างนี้ ก็มีการพบกัน กระทบกันอาศัยกันเรียกว่าสัมผัส โดยมีธาตุ อีกธาตุ หนึ่งกระเด็นออกมา คือ วิญญาณธาตุ อย่างที่พุทธภาษิตว่า จกฺขุณจปฏฺิจจรูปํ จอุปฺปชฺชติ จกฺขุวิณฺณํ อาคฺยตํกับรูป ย่อมบังเกิดจักขุวิญญาณ ตินฺนธมฺมานํสงฺคฺติ ผสฺโส ความที่มันมา มีพร้อมกัน มีด้วยกัน สามอย่างนี้ เรียกว่า ผัสสะ

ผัสสะนี้คือ ใจความสำคัญที่สุดของธรรมะทั้งหมด หรือว่าเรื่องราวต่างๆ ในโลกนี้ มันจะตั้งต้นที่ตรงนี้ ไม่มีที่อื่น และไม่มีเรื่องอื่น เช่นอายตนะข้างใน และข้างนอก พบกันให้ เกิดวิญญาณ ความพร้อมแห่งธรรมสามประการนั้น เรียกว่าผัสสะแล้วผัสสะคำเดียวเท่านั้น ไม่มีมากกว่านั้น ที่เป็นต้นตอให้เกิดสิ่งทั้งหลาย ทั้งปวงในสากลจักรวาล ทั้งฝ่ายนามธรรม และฝ่ายรูปธรรม จะเป็นเรื่องโลก ทุกโลกมันก็เกิดขึ้นมาได้เพราะผัสสะ ผัสสะนั้นให้เกิดเวทนา เวทนาจึงเกิดมาจากผัสสะ ลำพังผัสสะก็ยังไม่มียัสสหา แต่พอมีเวทนาเท่านั้นสิ่งที่เรียกว่า ยัสสหา คือเครื่องดึงดูดใจ เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสตัณหา อุปาทาน จนเกิดสิ่งทุกอย่างที่เป็นปัญหาขึ้นแก่นมนุษย์เรา ที่เกี่ยวกับเวทนา

๒.๓.๒.๕ ความหมายสำคัญของผัสสะ

ผัสสะนั้น คือการสัมผัส^{๑๑๗} หรือการกระทบกันของอายตนะ เรียกอายตนะสัมผัส มันมีคำว่า อายตนะสัมผัส คือการสัมผัสด้วยอายตนะ เพราะอายตนะสัมผัสนี้ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ชันธ

๒.๓.๒.๖ ความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่าชันธ

ผู้วิจัยพบว่า ชันธ นี้ แปลว่ากลุ่ม^{๑๑๘} หรือ กอง ของอะไรอันใดอันหนึ่งซึ่งทำหน้าที่รวมกัน รวมกัน เหมือนกัน เกิดเป็นกลุ่มขึ้นมาจากหลายๆ สิ่ง สิ่งทีเรียกว่าชันธนี้มันเป็นของลมๆแล้งๆ เดียวนี้เรามีความรู้สึกกันไปในทำนอง ที่ว่า ชันธนี้เป็นจีน เป็นอัน เป็นก้อน เป็นของที่

^{๑๑๗} พุทธทาสภิกขุ, *ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ*, หน้า ๗๘.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘

เรียกว่าเป็นตัวไม่แพ้ก้อนหิน แต่ที่จริงมันเป็นของ ลมๆ แล้งๆ ไม่มีส่วนที่จะเป็นตัวตนได้เลย เห็นได้ง่ายตรงที่ สิ่งที่เราเรียกว่าผัสสะนั้นแหละ ก็เป็นของลมๆ แล้งๆ ตัวปัญหาเหมือนตัวอย่างว่า เราเอาหิน มาตีเข้ากับเหล็ก หรือเอาเหล็กมาตีเข้ากับหินจะเกิดประกายไฟแลบออกมา ประกายไฟนั้นจะเป็น ตัวตนได้อย่างไร เพราะว่ามันเพิ่งเกิดออกมาจากการเอาเหล็กกระทบเข้ากับหิน แล้วกิริยาอาการที่ เอาเหล็กฟาดเข้ากับหิน ไม่ใช่ของจริงจิงอะไร เป็นของชั่วแวบเดียว ซึ่งเป็นของลมๆ แล้งๆ อยู่แล้ว ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่าผัสสะนั้น มันเป็นของลมๆ แล้งๆ เอาเป็นตัวเป็นตนอะไรไม่ได้ เพราะเป็นเพียง กิริยาอาการ ที่กระทบกันเข้าในระหว่างของสองสิ่ง ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่าขันธ จะต้องเป็นของ ลมๆ แล้งๆ ยิ่งไปกว่า आयตนะสัมผัส แต่ในความรู้สึกในจิตใจของคน ไม่เป็นอย่างนั้น จะรู้สึกว่าเป็น ตัว เป็นตน เป็นกู เป็นของกูขึ้นมาในที่สุด นี่คือตัวปัญหาในทางวิชาความรู้ ที่เราจะต้องศึกษาให้ เห็นชัดยิ่งขึ้นไป

ผู้วิจัยพบว่า คำว่า “เรา” ที่เกิดขึ้นในใจ เป็นเพียงความรู้สึกของจิตที่ประกอบอยู่ด้วยความไม่รู้ เป็นความเขลาของเราเอง เป็นเรื่องที่ไม่ฉลาดในผัสสะที่เป็นเพียงลมๆ แล้งๆ เวทนาที่เกิดขึ้นจากผัสสะยิ่งลมๆ แล้งๆ หนักเข้าไปอีก เรายังเข้าไปสำคัญมั่นหมายว่าเป็นตัวเป็นตนเป็นกู เป็นของกู นี่คือความลับของธรรมชาติที่เราควรให้ความสนใจ ให้ยิ่งขึ้นไป

ผัสสะมันให้เกิดขันธขึ้นอย่างไร ผัสสะ ก็คือการกระทบของอายตนะนี้ ย่อมจะเกิด เวทนาขึ้นมา เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นอทุกขมสุข อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ พอเกิดเวทนาแล้วย่อมจะ สำคัญมั่นหมายในเวทนานั้น เป็นสัญญา ว่าสุขสัญญา ว่าทุกข์สัญญา อตตสัญญา นิจจสัญญา กระทั่ง มมสัญญา เพราะเวทนานั้นมันจับใจ จับใจนี้ จับด้วยอวิชาคือ ความเขลา ผัสสะเป็นปัจจัย ให้เกิดเวทนา ผัสสะให้เกิดสัญญา ผัสสะให้เกิดสังขาร ส่วนวิญญูณ เกิดข้างหน้าเกิดข้างหลังเกิด ตรงกลาง บัดนี้เราได้เป็นขันธ ๕ คือรูปขันธ ได้แก่ อายตนะทั้งสอง ทั้งภายใน ทั้งภายนอก แล้วก็ได้เวทนาขันธ ได้สัญญาขันธ ได้สังขารขันธ ได้วิญญูณขันธ ทำหน้าที่พัวพันกัน ยุ่งกันไปหมด ก็สม ด้วยพระบรมศาสดาตรัสไว้ในนิทานสูตร^{๑๑๙} ว่าจิตทำงานตรงนี้เป็นจิตที่ยุ่งเหยิงเหมือนกลุ่มด้ายที่มี ขอดมีย่อมยุ่งกันไปหมด เหมือนหญ้าแฝก หญ้ามุงกระต่าย และหญ้าปล้องฉะนั้น

๒.๓.๒.๗ ลักษณะอาการที่เกิดเป็นขันธ ๕

ผู้วิจัยพบว่า หมายเลข ๑ คือ รูปขันธนี้^{๑๒๐} หมายความว่า อายตนะทั้งสองฝ่าย ฝ่าย ใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ฝ่ายข้างนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทั้งสองสายนี้เรียกว่า รูป ทำหน้าที่กันเมื่อไรก็เรียกว่า รูปขันธ

^{๑๑๙} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๐/๑๑๓.

^{๑๒๐} พุทธทาสภิกขุ, **ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ์**, หน้า ๗๔-๗๘.

หมายเลข ๒ आयตนะสองฝ่ายนี้พบกัน เรียกว่า ผัสสะ นี้ให้เกิดจักขุวิญญาณ นี้วิญญาณชั้นส่วนนี้ก็เกิดทีหนึ่งก่อน แล้วก็เกิดผัสสะเต็มที่ ผัสสะก็ให้เกิดเวทนา คือรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ อทุกขมสุข นี่ก็คือเวทนาชั้น

หมายเลข ๓ สัญญา สำคัญมันหมาย อย่างนั้นอย่างนี้ ลงไปบนเวทนา นั้นอีกทีหนึ่ง ก็เรียกว่าเวทนาชั้น ให้เกิดสัญญาชั้น

หมายเลข ๔ คือ สังขารชั้น เป็นความนึกคิดไปตามอำนาจของสัญญาชั้น มันหมายความว่าอะไรก็นึกไปให้มันเข้ารูปเข้ารอยกันกับสัญญานั้นๆ นี่เรียกว่าเป็นจิตจริงจังขึ้นมามาก่อน นี่เรียกว่า สังขารชั้น เกิดขึ้นเป็นความคิดสมบูรณ์แบบเต็มที่ เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอพยากฤต หรือจะเรียกว่าเป็นกรรม สำหรับจะเกิดผลกรรมแล้ว (ตอนนี้เกิดกรรมนิยาม) เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอพยากฤต

หมายเลข ๕ สังขารชั้น จะอยู่ในรูปของสัญญา หรือค้นหา หรือวิตก-วิจารณ์ก็ อาจจะเป็นอารมณ์ของความรู้สึกทางมโนอีกทีหนึ่ง แปลว่ามโนนี้สัมผัสความรู้สึกที่เป็นสังขารชั้น นั้นอีกทีหนึ่ง ก็ถึงหมายเลข ๕ คือวิญญาณชั้นที่สมบูรณ์ เป็นมโนวิญญาณที่เป็นไปโดยมาก คือ วิญญาณ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นี่มีอยู่ “ด้าน” นอก เป็นส่วนมาก พอถึงมโนวิญญาณที่ ๖ นี่เป็น “ด้าน” ข้างในเป็นส่วนลึก

๒.๓.๒.๘ ชั้น ๕ มิได้มีอยู่ตลอดเวลาเพิ่งเกิดเมื่อมีผัสสะ

คำว่า รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ๕ ชั้นนี้ จะได้ชื่ออย่างนั้นต่อเมื่อทำหน้าที่นั้นๆ มิฉะนั้นจะลดลงไปเป็นเพียงอายตนะบ้าง เป็นเพียงธาตุบ้าง ธาตุตามธรรมชาติ ธาตุใดธาตุหนึ่งบ้าง เมื่อชั้นมันทำหน้าที่ตามที่หน้าที่ของชั้นนั้นๆ แล้ว ไม่ใช่มันจะคงอยู่อย่างนั้น พอเสร็จหน้าที่แล้วก็ดับไป ให้โอกาสแก่ชั้นอื่นเกิดขึ้น มันไม่มีทางที่ใครจะมาพูดว่าเรามีชั้น ๕^{๑๒๑} อยู่ตลอดเวลาได้ เพียงแต่ชั้นทำหน้าที่แล้วดับไปแต่ละชั้น ให้มองให้เห็นว่ามันเป็นเรื่องลมๆแล้งๆ มันเป็นเวทนาชั้นรวบเดียวแล้วก็ดับไป เป็นสัญญาชั้นรวบเดียวแล้วก็ดับไป เป็นสังขารชั้นรวบเดียวแล้วก็ดับไป มันเหมือนกับว่าดีเหล็กไฟด้วยหินเกิดประกายไฟวาบๆ อยู่อย่างนี้ มันไม่เป็นจริงเป็นจังที่ตรงไหนได้ มันเป็นเรื่องลมๆ แล้งๆ แต่แล้ว มันก็น่าตกใจ น่าอัศจรรย์ที่ว่ามันไม่แสดงให้เห็นว่ามันเป็นของลมๆ แล้งๆ “เราไม่รู้สีกว่ามันเป็นของลมๆ แล้งๆ เราเลยรู้สึกเป็นดุ่น เป็นก้อน เป็นตัว เป็นตน

รู้สึกว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้เสียเรื่อย เป็นฉัน เป็นเธอ ไปกำหนดที่ชั้นไหน เอาชั้นนั้นเป็นตนขณะหนึ่งชั่วคราว ทีนี้ ถ้าเข้าใจผิด มันก็เป็นทุกข์ ถ้าเข้าใจถูกมันก็ไม่ทุกข์ ฉะนั้น เราจะสุข

^{๑๒๑} พุทธทาส ภิกขุ, ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ์, หน้า ๗๘.

หรือทุกข์ มันก็เพราะว่าเรามองชั้นถูกต้อง ตามที่มันเป็นจริงหรือไม่ พอเราไปมองชั้น เข้าใจชั้น ผิดตามเป็นจริง ก็ไปยึดมันถ้อมันจนเป็นทุกข์ พอมองถูก ก็ไม่ยึดมันถ้อมันเพราะรู้ตามเป็นจริงก็ไม่เป็นทุกข์ที่นี้ เรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วก็มี รูปมีสี มีเสียง มีกลิ่น มีรส โผฏฐัพพะ มากระทบ ตามทวารนั้นๆ คือสิ่งที่ทำให้เกิดชั้นมันมีอยู่เรื่อย วันหนึ่งมีโอกาสไม่รู้ก็สืบกี่ร้อย ตลอดวันทั้งคืน ที่ว่าจะเป็นชั้นใดชั้นหนึ่งขึ้นมา ถ้าไปยึดเข้าก็เป็นทุกข์ ไม่ยึดก็ไม่ใช่เป็นทุกข์ ที่จะห้ามไม่ให้ เป็นชั้นนั้นไม่ได้ เพราะว่า ตายังดีอยู่ หูยังไม่หนวก อายตนะทั้งหลายยังทำงานอยู่ตามหน้าที่ให้รู้เท่า รู้ทันสภาวะธรรมเหล่านั้นตามเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างไรเท่านั้นเอง

๒.๓.๒.๙ ศึกษาให้รู้ ความต่าง ของธาตุ อายตนะ ชั้น อุปาทานชั้น

เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องชั้น เรื่องอุปาทานชั้น เหล่านี้ ต้องรู้ว่าอะไรเป็นอะไร เรื่องธาตุมีหลายสิบชื่อ มีบทบาท และหน้าที่ต่างกัน ธาตุที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของชีวิตนี้อย่างหนึ่ง เมื่อมีชีวิตขึ้นมาแล้ว ก็มีธาตุที่เป็น สหคตทำหน้าที่เสริมให้สำเร็จตามหน้าที่นั้นๆ รูปธาตุเป็น องค์ประกอบส่วนหนึ่งของร่างกาย นามธาตุเป็นพลังงานขับเคลื่อนให้ชีวิตดำเนินไป รูปธาตุ นาม ธาตุทำงานสอดประสานกันเป็นสองมิติแต่เป็นเกลียวสัมพันธ์แยกกันไม่ออก ธาตุในส่วนที่เป็น รูปธรรมประกอบกันขึ้นเป็นรูปชั้นทำงานตามหน้าที่เสร็จธุระแล้วก็คงสภาพความเป็นธาตุ บางโอกาสธาตุทำหน้าที่เป็นอายตนะ เป็นจักขุตนะโสตายตนะ ฆานะยตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ บางโอกาสทำงาน เป็นธาตุ ๕ รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ เสร็จธุระ แล้วก็คงสภาพความเป็นธาตุ ความต่างแห่งธาตุ อายตนะ ชั้น ก็อยู่ตรงที่ว่า^{๑๒๒} หน้าที่การงานเท่านั้นเอง ถ้าเรียกว่าธาตุมันก็อย่างหนึ่ง ธาตุทำหน้าที่เป็นอายตนะ ทำหน้าที่เป็นอายตนะภายใน เป็นอายตนะภายนอก พอเป็นอายตนะแล้ว ก็ไม่อาจทำหน้าที่ที่เดียวทั้ง ๖ ได้ ต้องทำไปทีละอย่าง คือใครๆ ไม่ทำหน้าที่รู้อะไรพร้อมกันทั้ง ๖ ทางได้ ชั้น ๕ เฉยๆ หมายถึงชั้น ๕ ที่เกิดขึ้นตามปกติธรรมดา ไม่มีอวิชชา หรืออวิชชาไปเกี่ยวข้อง อย่างนี้เรียกว่าชั้น ๕ ได้ แต่ถ้ามันเกิดขึ้นพร้อมกับอวิชชาที่ทำให้เกิดกิเลสได้เพราะการได้สัมผัสกับสิ่งนั้นๆ อย่างนี้มันมาอยู่ในรูปของอุปาทานชั้น ก็เรียกว่าปัญจอุปาทานชั้น ปัญจชั้นล้วนๆ ชั้นไม่มีอะไรเจือ ปัญจอุปาทานชั้น หมายความว่า ชั้นทั้ง ๕ นั้นแหละ มีอุปาทานเข้าไปเจืออยู่ เพราะอวิชชาเข้าไปเกี่ยวข้อง ในเมื่อมีการสัมผัสอารมณ์แล้วละก็ มันจะมาอยู่ในรูปที่เรียกว่า ปัญจอุปาทานชั้น

^{๑๒๒} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปบาท กับ อานาปานสติ, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๓),

พระบรมศาสดาตรัสว่า ปัญญาปานชั้นนั้นเป็นตัวทุกข์ ไม่ได้ตรัสว่า ชั้น ๕ ล้วนๆ เป็นทุกข์ เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องขันธ เรื่องอุปาทานชั้น และเรื่องทุกข์ ต้องมี ๕ อย่าง หรือ ๕ ลำดับ ตั้งต้นขึ้นมาด้วย ธาตุ แล้วก็ปรุงขึ้นเป็นอายตนะ อายตนะก็ปรุงขึ้นเป็นขันธ ขันธก็ปรุงขึ้นเป็นอุปาทานชั้นแล้วอุปาทานชั้น ก็ปรุงขึ้นมาเป็นทุกข์ ๕ อย่างเท่านี้ เป็นหลักที่“เพื่อ”ไม่ได้ ถ้า “เพื่อ”แล้วจะไม่เข้าใจธรรมะ อย่าเอาคำว่า “ขันธ” กับ “อุปาทานชั้น” มาปนกันจะทำให้เข้าใจธรรมะไม่ได้

๒.๓.๒.๑๐ รู้จักอุปาทานชั้น เพื่อดับทุกข์ได้

ใจความสำคัญของคำว่า อุปาทานชั้น ต้องรู้เฉพาะเป็นพิเศษเรื่องอุปาทานชั้น คือ ชั้นที่ถูกยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน^{๑๒๓} เพราะถ้าไม่มีข้อนี้ พระพุทธศาสนาก็ไม่ต้องเกิด พระบรมศาสดา สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้สัพพัญญูก็ไม่ต้องเกิด ถ้าไม่ปัญหาข้อที่ว่า ชั้นนี้ มันถูกยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทานในจิตใจของสัตว์ แล้วมันก็ไม่มี ความทุกข์ เมื่อไม่มี ความทุกข์แล้ว จะต้องเกิดพระบรมศาสดาทำไม หรือเกิดพระพุทธศาสนา เกิดธรรมะทำไมกัน เพราะมีความทุกข์ ก็ต้องเกิดผู้ดับทุกข์ ผู้มีความรู้ที่จะดับทุกข์ ฉะนั้นปัญหาจึงมาอยู่ที่ ปัญญาปานชั้น ก็อย่างที่พระบรมศาสดาตรัสอยู่เสมอว่า ทุกข์นั้นคือตัวปัญญาปานชั้น เมื่อไรเกิดปัญญาปานชั้น เฟ้งโดยวิธีเป็นธาตุ โดยวิธีเป็นอายตนะโดยวิธีเป็นขันธ โดยวิธีเป็นอุปาทานชั้น แล้วเมื่อไรเป็นทุกข์ เราต้องรู้จักลักษณะของาทาน ชั้นที่มันต่างจากชั้นธรรมดา แสดงว่ามันต่างกัน ระหว่างขันธกับ อุปาทานชั้น เช่นในกรณีที่เราอุปาทานชั้นเป็นหลักเพ่งพินิจ ใจความเป็น คำบาลีว่า ยภิกขุ รุปอดีตานาคตปจฺจปฺปนโนชฺชตฺตวาทาหิทุ วา พาริก วา ฯลฯ อย่างนี้ คือรูปชั้น แต่ถ้าจะเป็นรูปอุปาทานชั้น มีทางสังเกตได้ต่อไปนี้ คือ มีคำเต็มว่า สาสว อุปาทานิย เข้าไป ถ้ามันเป็น สาสว อุปาทานิก คือเป็นไปด้วยกับอาสวะ นั้นแหละคือ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ ก็มีนัยเดียวกัน

ชั้นที่มีลักษณะของการมันหมายด้วยสัkkายทิฏฐิ ๒๐^{๑๒๔} อย่าง ที่ ๕ ชั้น ก็มี ๒๐ อย่างนั้นแหละคือ ปัญญาปานชั้น ชั้นนี้มีอยู่ ๕ ชั้น แต่ละชั้นนั้นถูกมันหมายด้วยสัkkายทิฏฐิ อย่างเช่น เห็นชั้นโดยความเป็นตน เห็นตนมีชั้น เห็นชั้นในตน เห็นตนในชั้น ๔ อย่าง ถ้าชั้นใดมีลักษณะแสดงว่า ประกอบอยู่ด้วยความหมายของสัkkายทิฏฐิ ๒๐ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งก็

^{๑๒๓} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๑/๔.

^{๑๒๔} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๑/๓.

ตาม ชันธะนั้นเป็นอุปาทานชันธแล้ว ไม่ได้สักว่ารูป สักว่าเวทนาแล้ว แต่ได้พูดถึงรูป เวทนา ในลักษณะที่ถูกสำคัญหมั่นหมาย ด้วยสักกายทิฎฐิ โดยความเป็นตน โดยที่ตนมี มีในตน ตนมีในชันธว่า มันเป็นลักษณะที่จะแสดงให้เราได้ว่า ชันธนี้เป็นอุปาทานชันธ หรือแสดงลักษณะของอุปาทานชันธในมัชฌิมนิกาย เต็มคำว่า อนุทมูลา^{๑๒๕} เข้ามา หมายความว่า มี ฉันทะเป็นมูล ชันธใดเกิดขึ้นมาโดยมีฉันทะเป็นมูล แล้วชันธนั้นจะเป็นอุปาทานเสมอไป ชันธเฉยๆ ยังไม่เกี่ยวกับความทุกข์ พอเปลี่ยนเป็นปัญจอุปาทานชันธ ก็เป็นตัวทุกข์เสียเอง ทุกข์ทั้งมวลเกิดขึ้นเพราะชันธใด ชันธนั้นต้องเป็นปัญจอุปาทานชันธ ตามสำนวนพุทธภาษิตตรัสเปรียบเทียบไว้ว่า ลูกลูกศรดอกที่สองอาบยาพิษด้วยยิงซ้ำเข้าไป จะเจ็บปวดขนาดไหน ลำพังลูกศรดอกแรกเป็นเพียงลูกศรเด็กเล่น ลูกยิงเจ็บนิดหน่อยพอให้เกิดความรำคาญ แต่พอถูกยิงด้วยลูกศรดอกที่สองซึ่งอาบยาพิษด้วย จิตใจก็แปลเป็นอื่นไปเลย เป็นไฟมีดมน อลธกาลไปเลย เพราะลูกศรดอกที่สองอาบยาพิษ ถึงกับตาย หรือเจ็บเจียนตาย ตัวอย่างเช่นว่า เรามีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ จะต้องพบกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัมมารมณฺเฑ อยู่เรื่อยๆ นี่ ยังไม่ยึดมั่นถือมั่น อย่างนี้เหมือนกับว่า ลูกลูกศรเด็กเล่น ไม่มียาพิษ ก็ไม่เป็นไร มันจะชูดจะชิดก็รู้สึกเจ็บบ้าง แต่ถ้าว่าลูกลูกศรดอกที่สองซึ่งอาบยาพิษยิงซ้ำเข้าไปอีก นี่จะต้องตาย หรือทุกข์เจียนตาย คือมีทุกข์ถึงที่สุด ในวันหนึ่งๆเราจะอยู่ ในลักษณะที่เรียกว่าลูกลูกศรดอกเด็กเล่นกันอยู่เรื่อย เพราะหลักไม่พันดอก แต่ไม่ต้องถึงกับเป็นทุกข์ ถ้าไม่มีอุปาทาน เพราะว่าเรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่สัมผัสกับ กับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อยู่ มีกระจุกระจิกนิดๆหน่อยๆ พอเจ็บๆ คัน เหมือนเป็นหิด เป็นกลากเป็นเกลื้อน ไม่ถึงกับว่า หนักเหมือนแบกภูเขา หรือว่าร้อนอย่างไฟ หรือว่ามีดมนเหมือนอย่างที่ว่าเอาไปครอบไว้ในที่มีด เป็นธรรมดาของสังขารที่มีในโลกนี้ มันก็เปลี่ยนแปลงไปบ้าง อะไรบ้าง แต่อย่าไปอุปาทานกับมัน พอไปมีอุปาทานกับมันเข้าเมื่อไร เหมือนมีลูกศรอีกลูกหนึ่งอาบยาพิษด้วยแล่นเข้ามาเสียบเข้าไป แล้วก็ตาย คือเป็นทุกข์รวมความว่า ชันธ ๕ กับ ปัญจอุปาทานชันธ จะต่างกัน ก็ไม่ใช่ จะอันเดียวกันก็ไม่ใช่ แต่แล้วมันก็อยู่ด้วยกัน ฉันทะระคะไตใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั้น คือ อุปาทาน

๒.๓.๒.๑๑. เฟ่งพินิศโดยวิธีปฏิจจสมุบาท

ผู้วิจับพบว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีอยู่ในสากลจักรวาลทั้งหมดนี้ จะมีอะไรที่ขึ้น ก็อย่างก็ตาม ที่เป็นรูปธรรม หรือเป็นนามธรรม มันก็เรียกว่าธรรมทั้งปวง และก็มียู่จริง แต่มันยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่ามโน คือมโนธาตุ ที่จะรู้อะไรได้ ที่จะได้เป็นอายตนะ ที่เป็นที่ตั้งของมัน สำหรับจะนึกคิดได้ อย่างนี้มันมีอยู่ แต่ที่ร้ายก็คือ อวิชชาธาตุ คือความปราศจากความรู้ ภาวะที่ปราศจากความรู้นี้ ก็มีอยู่ด้วย สิ่งต่างๆก็เป็นไปตามอำนาจของสิ่งทั้งสามนี้ คือ จิตถูกอวิชชาครอบงำเสียแล้ว

^{๑๒๕} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๘๖/๙๗.

ก็สัมผัส รู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายทั้งในลักษณะที่มันเป็นอวิชชา แล้วก็เกิดขึ้นนั้นขั้นนี้ทุกขั้นขั้นตามลำดับ ที่ถูกยึดด้วยอุปาทาน^{๑๒๖} รูปขั้นนี้ก็ถูกยึดถือ เวทนาขั้นนี้ก็ถูกยึด สัญญาขั้นนี้ก็ถูกยึด สังขารขั้นนี้ก็ถูกยึด วิญญาณขั้นนี้ก็ถูกยึดผลมันมาจบลงอย่างนี้ สำหรับสิ่งทั้งปวงมีอยู่ มโนคือใจมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่ นี่แหละคือโลก ก็คือตัวเราในฐานะเป็นโลกนี้ ถ้าเราไม่สนใจ ไม่ใส่ใจในเรื่องนี้ก็จะไม่รู้ธรรมหรือความจริงเหล่านี้ ที่ร้ายมากที่สุดก็คือ เราไม่รู้จักตัวเราเอง ฉะนั้นเรื่องมันจึงไม่มีอะไรมากไปกว่าที่จะพยายามมอง “ข้างใน” ศึกษาโลกข้างใน มองโลกข้างใน ศึกษาจากตัวจริง และรู้สึก รู้แจ้งแทงตลอดในสิ่งนั้นๆ ได้จริงโดยประจักษ์ โดยไม่ต้องเชื่อใคร

พระบรมศาสดาตรัสไว้ว่า มโน จิต มีอยู่ ธรรมทั้งปวงมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่^{๑๒๗} คือมีอยู่ในที่ทั่วไป อย่างนี้ ที่นี้คนมันยังมันยังเขลาอยู่ ก็ไม่มีวิชา อวิชชามันเข้าไปเป็นเจ้าก็เจ้าการ ในการที่ ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส ใญ่รู้ผัสสะสัมผัสร่างกาย ธัมมารมณ์สัมผัสใจ ในหกอย่างนี้ นั่นแหละคือการเกิดขึ้นได้โดยสะดวก โดยง่ายแห่งปัญจอุปาทานขั้นนี้ ที่นี้ถ้าได้รับการศึกษา ได้ฝึกอบรมในธรรมของพระอริยะเจ้า อย่างนี้เรียกว่า เป็นสัตบุรุษ เป็นอริยะสาวกอย่างนี้ เปลี่ยนเป็นวิชาค่อยเกิดขึ้น ที่ไม่เคยมีวิชามาแต่กาลก่อนนั้น เดียวนี้มีวิชาเกิดขึ้นแล้ว วิชาถูกนำมาด้วยสติสัมปชัญญะทันทั่วทั้งที่ก็จะป้องกันไม่ให้วิชาเกิดขึ้น แล้วไม่เกิดอุปาทานขั้นนี้แหละ คือกรณีที่อุปาทานขั้นนี้เกิดไม่ได้

ผู้วิจัยพบว่า สูตรปฏิจกสมุปบาทในทางปฏิบัติได้ในวิถีชีวิตประจำวัน^{๑๒๘} นั้น พระบรมศาสดาตรัสไว้ในโลกสูตรใจความเป็นคำบาลีว่า จกขุณณจปฏิจจรูปเป จ อุปปชชติ จกขุวิญญานํ อาคัยตา และรูปทั้งหลายด้วย ย่อมเกิดจักขุวิญญาน ตินณธมมานสงคติ ผลโส ความประจวบเหมาะแห่งธรรมสามประการ เรียกว่า ผัสสะ ตรงนี้สำคัญมาก แล้ว ผัสสปลงยา เวทนา เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา นี่ขั้น หนึ่ง เวทนาปลงยา ตณหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิด ตณหา คือกลุ่มความคิดนี้รู้สึกทั้งปวง ตณหา ปลงยา อุปาทาน ตณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานปลงยา ภโว เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ นี่เป็นคนใหม่ เป็นเรื่องใหม่ คือเกิดอุปาทานขั้นนี้เต็มที ภวปลงยา ขาติ เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงเกิด ขาติ เกิดตัวฉัน เกิดตัวข้าพเจ้า ขึ้นมา ขาติปลงยา ชรามณโสภปริเทว...เรื่อยไป จนเอาชาติชรามณะต่างๆ มาเป็นตัวฉัน ตัวข้าพเจ้า ของฉัน ของเธอ มาเป็นปัญหาสำหรับเกิดทุกข์ นี่เรียกว่าปฏิจกสมุปบาท ที่ปฏิบัติได้จริงในวิถีชีวิตประจำวันของสามัญชนคนทั่วไป นี่มันสำคัญอยู่ตรงที่ว่า อายตนะข้างใน กับอายตนะข้าง

^{๑๒๖} พุทธทาส ภิกขุ, **ปรหมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ์**, หน้า ๕๗.

^{๑๒๗} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๔๗/๖๖.

^{๑๒๘} ส.น.(ไทย) ๑๖/๔๓/๘๘.

นอก อาศัยกันแล้ว เกิดวิญญาณขึ้น ถ้าทางตาที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ ทางหูที่เรียกว่าโสตวิญญาณ ทางจมูกที่เรียกว่าฆานะวิญญาณ อย่างนี้เป็นต้น ที่นี้สามประการนี้มาพร้อมกันเรียกว่าผัสสะตรงนี้แหละสำคัญ เป็นจุดตั้งต้น หรือว่าจุดหัวเลี้ยวหัวต่อ आयตนะข้างใน आयตนะข้างนอก วิญญาณพบกันแล้วเกิดผัสสะ แล้วแต่จะเป็นอวิชชาสัมผัส หรือ เป็นวิชาสัมผัส ถ้าเป็นอวิชชาสัมผัส คือมันไม่มีสติสัมปชัญญะขณะนั้น อวิชชาตามธรรมชาติเดิมมีอยู่ คือความไม่รู้อะไรนั่น มันได้โอกาส ก็เป็นอวิชชาสัมผัส สัมผัสด้วยอวิชชา ออกมาเป็นเวทนา ก็เป็นเวทนาที่มาจากอวิชชาสัมผัส ก็เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสตัณหา เกิดทุกที่เป็นทุกข์รำไปไม่สร้างชาเพราะเหตุนี้ แต่ถ้าเราเป็นอริยสาวก มีวิชาอยู่มีสติสัมปชัญญะอยู่^{๑๒๙} พอสิ่งทั้งสามนี้สัมผัสกัน แทนที่จะมีอวิชชาเป็นเจ้าเรือนอยู่ มันก็มีวิชา ความรู้ว่า อะไรเป็นอะไร ตามที่เป็นจริงมาทัน มาเป็นผู้กำกับการในการสัมผัสนั้น ดังนั้นสัมผัสนั้นก็ เป็นวิชาสัมผัส สัมผัสด้วยวิชา สัมผัสด้วยความฉลาด สัมผัสด้วยสติสัมปชัญญะ ออกมาเป็น เวทนา ก็เป็นเวทนาที่ไม่ใช่มาจากอวิชชาสัมผัส แต่เป็นเวทนาที่จะเป็นที่ตั้งแห่งการศึกษา ของสติสัมปชัญญะของความรู้ ความเข้าใจไปเสีย ดังนั้นเวทนาชนิดนี้จึงไม่ให้เกิดตัณหา แต่ให้เกิดสติปัญญาไปตามเรื่องของวิชา เวทนาแทนที่จะให้เกิดตัณหา มันกลายเป็นให้เกิด วิชา ความรู้ ที่ว่านี่ คืออะไร คืออย่างไร จะต้องทำอย่างไร แล้วก็มีความคิด ความเข้าใจถูกต้อง เป็นมรรคมืองค์แปดที่ถูกต้องสมบูรณ์ไปเสีย มีสติรู้เท่าทันเมื่อเกิดผัสสะเป็นผัสสะไม่ก่อให้เกิดโทษเกิดอันตราย

๒.๔ สรุปท้ายบท

ธาตุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีมากมายหลายนัย ตั้งแต่โลกธาตุทั้งปวง ซึ่งเป็นเพียงรูปธาตุ ธาตุวัตถุสารล้วนๆ แล้วก็มีนามธาตุ ธาตุฝ่ายนาม ฝ่ายจิต ธาตุทั้งสองชนิดผสมผสานรวมตัวกัน ตามสัดส่วนที่เหมาะสมเป็นไปตามตามกฎของนิยาม ๕ แล้วก็ปรากฏสิ่งมีชีวิตขึ้นบนพื้นพิภพนี้ เป็นที่ยอมรับกันได้ทั้งทางฝ่ายวิทยาศาสตร์ และฝ่ายพุทธศาสตร์ ที่ว่าธาตุที่มูลรากมูลฐาน ประกอบกันขึ้นเป็นโครงร่างของสิ่งมีชีวิตนั้น เป็นธาตุชนิดเดียวกัน คือ ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม แต่เดิมนักวิทยาศาสตร์ไม่เห็นด้วยกับทัศนะทางพุทธศาสตร์ที่ว่า ยังมี ธาตุวิญญาณ ธาตุรู้อีกธาตุหนึ่ง รวมตัวกันประกอบขึ้นเป็นโครงสร้างของชีวิต เช่นสัตว์ไม่มีเท้า สัตว์สองเท้า สัตว์สี่เท้า และสัตว์มากเท้า ตลอดถึงต้นไม้พืชทุกชาติทั้งปวง คนเป็นสัตว์ประเภทสี่เท้าแต่ไม่ได้ใช้เท้าหน้าสำหรับเดิน ก็ด้วยมีมันสมองที่มี ไอคิว (IQ) ที่เหนือกว่า ใช้เท้าหน้า (มือ) ได้สารพัดประโยชน์วิวัฒนาการเป็นไป ได้เร็วกว่าสัตว์เหล่าอื่น ลิงมี DNA เท่ากับคนแต่ ไอคิว (IQ) ต่ำกว่าคนเพราะลิงเดินสี่เท้าในบางโอกาสจึงพัฒนาไม่ทันคน

^{๑๒๙} พุทธทาสภิกขุ, *ปรมัตถสภาวะธรรม ฉบับธรรมโฆษณ*, หน้า ๑๑๖.

ผู้วิจัยมีทัศนะว่า อนาคตวิทยาศาสตร์ก้าวไปถึงยุควิทยาศาสตร์นาโน จุบรวมของทุกสรรพสิ่ง จะรู้ได้เองว่าสรรพสิ่งทั้งปวงใน “โลกธาตุ” มีเพียง “รูปธาตุ กับ นามธาตุ” แต่ในปัจจุบัน นักวิทยาศาสตร์ยุคฟิสิกส์ควอนตัม ค้นพบความลับของแสง พบว่าสสารกับพลังงานไม่แยกกันอยู่แต่รวมอยู่ด้วยกัน บางสถานะสสารเป็นพลังงาน บางสถานะพลังงานกลับเป็นสสาร สลับกันไปมาอยู่อย่างนี้ นับแต่วิทยาศาสตร์ค้นพบความลับของธรรมชาติเกี่ยวกับแสงเป็นต้นมา วิทยาศาสตร์ทางเทคโนโลยีด้านการสื่อสาร ก้าวกระโดดไปได้เร็วมาก

“จิต” เมื่อไม่มีอะไรมาผูกมัดเป็นจิตอิสระจะทะลุผ่านม่านผัสสะออกไปสู่อสังขตะธาตุเวลาของจิตจะหยุดเป็นจิตหนึ่ง จิตถึงแล้วซึ่งสภาพที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป มันได้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งตัณหา จิตจะกลับเข้าสู่สภาวะแห่งความว่าง นิพพาน ปรมี สุญญ ว่างอย่างยิ่ง นั่นแหละ คือนิพพาน

ดังนั้น คนเราคนใดคนหนึ่ง บางช่วงเวลาบางโอกาส เป็นเพียงสักว่าธาตุกองสุ่มรวมกันอยู่ บางช่วงเวลา ลุกขึ้นมาทำหน้าที่เป็นอายตนะ บางช่วงเวลาลุกขึ้นมาทำหน้าที่เป็นขันธ์ สักว่าขันธ์ ทำงานตามหน้าที่อยู่เป็นปกติตามทวารทั้ง ๖ บางช่วงเวลา บางขณะลุกขึ้นมาทำหน้าที่เป็นปัญจุปาทานขันธ์ เป็นไปตามอำนาจของอวิชชาปรุงแต่งหมุนจีไปเลย ปัญจุปาทานขันธ์ เป็นขันธ์ที่มีเจ้าของ กัดเจ้าของ ทุกๆ ชาติ ปุณฺ ปุณฺ เกิดทุกทีเป็นทุกข์ซ้ำไป